

Varlığın sirri

Bağışlayan və mehriban Allahın adı ilə

Qarşınızdakı kitab olduqca maraqlı bir kitabdır. İslam ideologiyası xüsusunda Ayətullah Məkarim Şirazinin yeniyetmə dövründən sonrakı təcrübələrini və fikir trayektoriyasını ortaya qoyur. Kitab ərəb dilinə də tərcümə və nəşr olunmuşdur.

ÖN SÖZ

Bu kitabda axtardıqlarımız:

Haradan gəlmişik?

Hara gedirik?

Hazırda haradayıq?

Biz bu arada nə rol oynayırıq, nəçiyik?

Nəhayət, vəzifəmiz nədir?...

Bunlar elə suallardır ki, insanın zehni nə qədər küt olsa da, bəzi anlarda onları düşünür. Ancaq bir çoxları onun üzərindən sürətlə keçir, sanki heç bir sual zehninə gəlməmişdir. Əksinə bəzilərinin vəsvəsə yaradıcı axtarışının ardınca yaranan suallar cavabı tapılmayan suallar sırasına daxil olur.

Hər halda, düşünmürəm ki, bu sualların cavabını – qısa da olsa – eşitməkdə maraqlı olmayan hər hansı bir şəxs tapılsın.

Yalnız qida, yuxu, geyim, məskən və cinsi münasibətlə xülasələşən adi həyatımızın ötüb keçməsi ilə könlümüzü şad edə bilərikmi?! Bundan öncə nə olmuşuq və bundan sonra nə olacağımızın bizə aidiyyatının olmaması mümkündürmü? Halbuki, belə bir düşüncə tərzi bir bəslənən qoyunun, bir balıq yeyən quşun, bir arının, yaxud bir dəniz çəyirtkəsinin qavrama səthindən yuxarı deyil. İnsanın bununla barışmasına, ona qane olub razılıq bildirməsinə və “yüksəklərdə pərvaz edən düşüncə quşunun” özünü belə bir alçaq, dar qəfəsdə həbs etməsi nə qədər də çətindir!

Əlbəttə, mümkündür ki, bütün bu suallara yüz faiz cavab tapa bilməyə və bir sıra cavablar qaranlıq qalsın, lakin biz də, qaranlıq və üstüörtülü olmayan cavablarla kifayətlənə bilərik.

Ancaq əminliklə deyə bilərik ki, kökləri tarixdə itib batan və əbədiyyətə qovuşmuş bir həqiqət bu günün və dünənin məsələləri kimi şəffaf ola bilməz. Bundan əlavə, üstüörtülü bir cavab eşitmək, uzaqda bir qaraltı görmək kimidir, amma hər nə olsa, yenə də heç görüb-eşitməməkdən yaxşıdır.

Yuxarıda qeyd olunan suallara cavab tapmaq istiqamətində dünya filosof və alimləri çox çalışıblar. Bizim də onların zəhmətlərindən istifadə edib dəstək almaqla cavab yollarını daha tez və asan tapmaq şansımız var.

Hazırkı kitab müəllifin uzun illər boyu bu kimi suallara cavab tapmaq üçün göstərdiyi səy və cəhdlərinin bir hissəsidir. O, etiraf edir ki, həmin suallardan yalnız bir qismini cavablandıra bilmişdir. Hər halda, bu, müsbət və nəticəsi olan bir çalışmadır. Kitabda şəffaflığı hər şeydən öndə tutmağa, təmtəraqlı sözlərdən və diqqət yayındıran terminlərdən istifadə etməmiş, eləcə də, qəlb dili ilə danışmağa, “tapıntı”ları “düzüboşma”lardan ayırmağa, təxəyyüldən və istinadsız müzakirələrdən uzaq olmağa, həqiqət axtarışı və haqqsevərlik işığında həqiqəti üzə çıxarmağa çalışmışıq.

Qum şəhəri – Nasir Məkarim Şirazi

Aban ayı, 1352 (hicri-şəmsi ili)

Şəvval ayı, 1393 (hicri-qəməri ili)

Oktyabr ayı, 1973 (miladi ili)

BÖYÜK SİRR

Bu fikirlər hər kəsə, xüsusilə də gənclərə əzab verir.

Biz həmişə “yenilik” axtarıyıq. Həyatımızın həyəcan və sevincini də onlara borcluyuq.

Əgər həyat sadə olsaydı, tez bir zamanda ondan bezər və onunla vidalaşardıq. Bəlkə də, diqqətimizi özünə cəlb etməsi üçün həyat hadisələrinin hər gün özünü yeni obrazda təqdim etməsi elə bu səbəbdəndir.

Əgər uşaqlar və gənclər daha çox sevincə, şadlığa malik-dirlərsə, onların gözündə dünyanın “daha çox yenilik”ləri olmasına görədir.

Mən də özümü dərk etdiyim və düşüncəm azad olduğu günlərdə, cəmiyyətin “buluğ çağı” adlandırdığı dövrdə mənim üçün hər şey yeni idi. Bununla yanaşı, hər şeydən çox “varlığın sirləri” barəsində düşünürdüm və daima fərqli suallar zəhnimi özünə məşğul edirdi. Suallar gözümdə yüksək və iti ucları ilə insanın düşüncə səmasını dəlib keçən nəhəng və təhlükəli dağlara bənzəyirdi.

Bu suallar qarşısında düşüncəmi sonsuz və dərin dənizdə fırtınaya düşmüş və az qala onu parçalayacaq sarsıdıcı dalğalar arasında qalan bir qayıq kimi hiss edirdim.

Bəzən arzu edirdim ki, iti süzən ruh quşum bədən adlı qəfəsdən azad olub, mələklərin hərəkətdə olduğu səmalara uçaydı və oralarda suallarımın cavabını axtaraydım.

Bu suallar sinəmin üstündəki ağır daşlar kimi məni sıxır və əziyyət verirdi, amma yalnız bir ümidlə ki, bəlkə onlara bir gün cavab tapdım deyə, könlüm şad idi.

Bəli, təkcə bu ümid məni diri saxlayırdı.

İndi icazənizlə bu sualları, ruhun bu qarışıq düşünlərini sizə açmaq istəyirəm, çünki o günlərdə keçirdiyim hissləri sizin üçün canlandırmaq qərarındayam.

Düşünürdüm ki:

Bizə yalnız varlığının zəif dalğası gəlib çatan bütün bu qalaktikalar, göydəki ulduzlar, əsrarəngiz və möhtəşəm aləm və onun ardınca qəlbimizdə yaranan minlərlə o “suallar” ...

Bunlar nədir?

Nə məqsədlə yaranıblar?

Ümumiyyətlə, yaranışın fəlsəfəsi nədir?

Nə məqsədlə bu dünyaya qədəm qoymuşuq?

Haradan gəlmişik?

Haraya gedəcəyik?

Gəlib-getməyimizin bəhrəsi nədir?

Biz ki, yaranışda ixtiyar sahibi deyildik, çünki nə zaman, nə təvəllüd yeri, nə də varlığımızın xüsusiyyətlərində bizimlə məsləhət edilməyib. Bəs, bu arada rolumuz nədir?!

Əsas etibarilə, varlıq aləminin “Yaradanı” olubmu və “plan və hədəf”ə uyğun onu yaradıb bura gətirdiyi kimi gələcəkdə də həmin xüsusi plana uyğun şəkildə hesablanmış məqsədə doğru aparacaqmı? Yoxsa, naməlum, proqnozlaşdırılmamış və məqsədsiz amillər “zaman” axarında dünyanı hazırkı şəkə salıb və elə həmin amillər də kainatı qarşıda onu gözləyən sonsuzluğa doğru çəkib aparır? Nə bir plan, nə bir fikir və nə də bir hədəf olub?

Ümumiyyətlə, həmin “zaman” barəsində düşünmək, mənim ruhumu incidən mövzulardan biri idi. Zaman nədir, haradan yaranıb və nə vaxta qədər olacaq? Zaman yaranmamışdan öncə aləmdə nə vardı?

Əgər günəş, ay və yer mövcud deyildisə və biz də bu sonsuz fəzanın bir guşəsində monoton həyat sürürdüksə, zamanın dövr etməsini, keçməsini necə hiss edirdik? O vəziyyətdə də dəqiqə və saatlar zehnimizə “ağırlıq” edirdimi?

Doğrudanmı, öncədən müəyyən edilmiş tale və qəza-qədərimiz var və istər-istəməz biz onun qarşısında təslim olmalıyıq? Əgər belədirsə, bəs niyə səbəbsiz səadət və xoşbəxtliyimiz üçün çalışırıq, məgər taleyimizi dəyişmək mümkündürmü?!

Bizə hər şeydən yaxın olan ruh və düşüncə mövzusu və ondan çəkdiyimiz baş ağrıları da mənim üçün bir müəmma idi və onun barəsində, yəni həmin “fikir” haqqında düşünmək məni yorurdu!

Bunlar mənə görə yorucu və sonsuz suallar nümunəsi idi; yaranış müəmması, insan yaradılışındakı sirlər haqqında “sual-lar”, varlığın qaynağı və sonda axıb töküldüyü dərya, tale və qəza-qədr məsələsi və bu qəbildən olan digər mövzular.

Bu suallar dolu buludlar kimi düşüncəmin ətrafını tutmuş və onu sıxırdı. Hərçənd ki, dini ailədə böyümüşdüm və başqaları kimi Allaha imanım təbii ki, təqlid üzündən idi, amma belə bir miqdarla kifayətlənib heç bir məntiqi sübut olmadan bu cavabların qarşısında təslim ola bilməzdim?

Ancaq şübhəsiz ki, bu düşüncələr həyatı dəyişikliyən, uzun və təhlükəli yollara qədəm qoymağın nişanəsi idi.

YETKİNLİKÇAĞI, SUALLAR DÖVRÜ

Keçmiş həyatımın az bir hissəsini sizə açıqladıqdan və o günlər hansı düşüncələrin əsiri olduğumu bildirdikdən sonra bu məqamı da qeyd etməyi lazım bilirəm. Növbəti mütaliələr bir çox insanlarda bu tip fikirlərin yetkinlik çağında və ya bir az gec meydana gəldiyini göstərir. Bu, bəzilərinde qısa və keçici, bəzilərinde isə əksinə, uzun və narahatedici olur.

Ancaq bilmək lazımdır ki, belə sualların zehində yaranması insanın nigarançılığına səbəb olmamalıdır, çünki bu, ruh

azadlığının və fikri yetkinliyin əlaməti, eyni zamanda potensialların çiçəklənməsinin dəlilidir.

Bəli, bunlar insan həyatının yeni mərhələsindən xəbər verən əlamətlərdir, yəni “fikri inkişafı” “fiziki və cismi inkişafı” ilə birgə başlayan insanlar yetkinlik çağında belə fikirlər burulğanına düşür və ondan xilas olmaq üçün hər bir vəsiləyə əl atır, lakin “fikri yetkinliyi” gecikən insanlar bu tip düşüncələri zehinlərindən çıxarıb atanadək uzun müddət sərf etməli olurlar.

Təbii ki, fikri və psixoloji baxımdan “uşaq” qalan şəxslər heç vaxt düşüncə azadlığına qovuşmadıqları üçün əqli yetkinlik çağını özlərində görmür, belə narahatedici suallarla əsla qarşılaşmır və həmişə “məlumatsızlıqla yanaşı olan rahatlıq”da ömür sürürlər.

İstənilən halda, siz də belə fikirlərin zehninizdə formalaşmasından narahat olmamalısınız. Bunlar düşüncə adlı potensialınızın çiçəkləndiyini göstərir və həyatın yeni mərhələsinə, yəni fikri yetkinlik mərhələsinə qədəm qoyduğunuza bir sübutdur.

Əgər sizin üçün eyni sual və fikirlər yaranarsa, bilin ki, təqlid və bağlılıq mərhələsindən çıxıb azadlıq mərhələsinə qədəm qoymusunuz. Ciddilik və soyuqqanlıqla çalışıb suallarınıza məntiq əsasında və qənaətbəxş cavablar tapmalısınız.

Bu tip fikirlərin insan zehində formalaşması nə qədər ümidvericdirsə, bu suallara münasib cavab tapılmadığı təqdirdə bir o qədər təhlükəlidir. Ona görə ki, bu halda “ümiddən doğan səy” yerini “ümidsizlik və bədbinliyə” verəcəkdir. Bir çox gəncələr bu növ suallara cavab tapa bilmədiklərindən, onların caynağından qurtulmaq üçün yanlış məşğuliyyətlərə, həmin illərdə oyanan instinktlərin qeydsiz-şərtsiz ödənilməsinə yönəlir və bununla da, özlərinə məcazi və yalançı rahatlıq qazandıрмаğa çalışırlar.

Hər halda, insan yeni bir atmosferə daxil olduqda, həmin mühitin ona qaranlıq və sual doğurucu gəlməsi, eyni zamanda düşüncəsi sayəsində həmin anlaşılmazlığı həll etməyə çalışıb

pərdə arxasındakını görmək istəməsi təbii bir haldır. Amma bu atmosferdəki yenilik, insan yetkinlik mərhələsinə daxil olduğu ərafədə başlayır. Belə bir halda hər kəs dünyaya yeni gözlə baxır və təbii olaraq müxtəlif suallarla qarşılaşır. Beləliklə, zehninizdə bu cür sualların yaranması sizi narahat etməsin, əksinə onları qarşılamağa tələsin.

MƏNƏVİ DİNLİK – RUH RAHATLIĞI HARADADIR?

Kiçik göl, xüsusilə dayaz olduqda, zəif meh əsdikdə belə dalğalanır.

Təzəcə yetkinlik yaşına çatmışdım. Özümdə yeni şəxsiyyət tapmışdım, dünya gözümdə yenilənsə də, canımda gərginlik vardı. O dönmə “rahatlıq” kəlməsi mənə çox nəfis və qəribə gəlirdi. Ruh rahatlığı və mənəvi dincliyin dalınca qaçsam da, əfsus ki, onun izinə az rast gəlirdim.

Bəlkə də, elə bu səbəbdən həmin “kəlmə” zehnimdə acı və kədərli xatirələrlə yadda qalmışdı. Bəzən bir sıra alimlərin əsərləri və həyat tarixini müəliə sırasında hiss edirdim ki, onlar həqiqət mövzusunda rahat və eşq dolu ruha sahibdirlər. Sanki onların düşüncələrinin kökü ayrı bir yerə bağlanmışdı və həmin söykənəcək onları həyatın güclü fırtınaları qarşısında möhkəm tuturdu. Hadisələr qarşısında soyuqqanlı, çətinliklər müqabilində cəsur və güclü idilər, hətta ölümün – hansı ki, özü bizim üçün sirli və əzabverici suallardan biridir – üzünə gülürdülər.

Mən, onların həyatı üzərinə kölgə salan bu qəribə rahatlıqdan həzz alır və onlara qibtə edirdim. Ancaq ruhumun guşələrini nə qədər axtarsam da, “rahatlıq”dan bir əsər tapmırdım.

Sanki ruhum dərin bir zülmətə batmışdı və o qaranlığın ortasından müxtəlif suallarla dolu sirli və narahatedici kölgələr çölə çıxır, ruhumu işğal etdikdən sonra həmin qaranlıqda məhv olurdular...!

Arzu edirdim, ey kaş, “rahatlıq” nurundan ruhumun üzərinə başdan-başa səpilib, onun bütün qaranlıq guşələrini aydınlaş-

dıraydı, qaranlıqlarla xüsusi əlaqəsi olan bu “dəhşətli kölgələr” birdəfəlik ruhumun səhifəsindən silinəydi...

Bu son arzum, daxili intizarım idi. Elə bir arzu ki, yalnız xəyalımda ona qovuşurdum.

Bəlkə alimlər də fikri yetkinlik yaşlarında həmin halla qarşılaşıb, ciddi cəhdlə ona qələbə çalıblar. Bəlkə də bu fikirlə özümə təsəlli verirdim.

Çox yaxşı xatırlayıram ki, o illərdə necə pərişan idim və hansı düşüncələrə dalmışdım. Bəzən hiss edirdim ki, yaranışın sirlərinə, həyatın başlanğıc və sonuna, tale, alın yazısına və s. dair suallar qarşısında vücudum sadə bir mehin əsintisinin o tərəf-bu tərəfə atacağı qədər gücsüzdür.

Təbii ki, kiçik bir gölü, xüsusilə dayaz olduqda, yüngül bir meh təlatümə gətirir, yox əgər geniş və dərin olsa, onda xüsusi aramlıq hökm sürər. Fırtınalar onun yalnız səthini dalğalandıra bilirlər, dərinliyi isə daima aramdır.

Yəqin ki, ruh rahatlığı və mənəvi dincliyinə təəccüb etdiyim alimlər bu sualların əsas həlli yolunu tapmışdılar ki, belə xatircəm, əmin və rahat idilər. Onların ruhu fırtınaların dərinliyini təlatümə gətirə bilmədiyi dərin dərya kimi idi, lakin yeni səfərə çıxmış şəxs üçün işin başında bunlar mümkün deyildi.

Onlar inanırdılar ki, bu dünyanın “yaranışı” sadə deyil, əngin dünya hadisələrinin bütün mövcud şahid və göstəriciləri şəhadət verir ki, onun layihəsi sonsuz qüdrətə malik bir mənbədən qaynaqlanır. Bütün etaplarda dünyanı idarə edən odur. Varlıq aləminin onun mehvəri əsasında dönən qanunları çox dəqiq və əsrarəngizdir və təkə bir guşəsini kəşf etmək üçün bəşər mütəfəkkirləri illər boyu mütaliə edib, düşünməlidirlər. Bəşər elmi inkişaf etdikcə, bu vüsətli dünyanın sirli məqamları açıldıqca, insanı o əzəmətli mənbənin elm və qüdrəti ilə daha yaxından tanıyır və onun müqabilində qəlblərə imanın xüsusi nurunu səpir.

Onlar etiqad bəsləyirdilər ki, bu ucu-bucağı olmayan dünyanın heyretəməz sirləri və mürəkkəbliklərinin mütaliəsindən qaynaqlanan möhkəm və qırılmaz bağlar qəlbləri “eşq və həyəcan”la, bu geniş dünyanın əsil mühəndisi olan böyük mənbəyə qarşı yangılı eşqlə doldurur. Onlar başlarını Onun möhtəşəm dərğahına qoyduqları zaman Ona bəndəlik sayəsində Ondan başqasına bəndəlik “qeyd”indən azad olurdular.

O əzəmətli başlanğıcla, sonsuz varlıqla tanış olduqları zaman ondan başqa hər şey gözlərində kiçilirdi. Bu səbəbdən nəyisə itirmək qorxusu ilə ruqları iztirab və nigaranlıq fırtınasına tuş gəlmirdi.

Onu qüdrətinə arxalanaraq həyatın çətinlikləri ilə mübarizə aparır, həmin etiqad və iman onların əsəbini aram saxlayır, onların qəlbinə güc və bacarıq verirdi ki, heç bir problemin qarşısında özlərini gücsüz görməsinlər.

Onlar özlərini “əbədiyyət”ə bağlı görürdülər, çünki oradan başladıqlarına və ora dönəcəklərinə inanırdılar. Buna əsasən, düşüncəsi insan əsəbini korlayan fəna fenomeni onlar üçün məna kəsb etmirdi.

Səhranın ortasına düşən “kiçik bir damcı” qısa bir müddətdə məhv olar, dənizə düşən damcı isə həmişə qalar və dənizin tərkibində özünə əbədiyyət qazanar.

Ölüm onların nəzərində yeni dünyaya – hansı ki, yaşadığımız dünya ilə müqayisədə daha geniş, ləzzətverici, həyəcanlı və nurludur – açılan bir pəncərədir. Deməli, onu yaşadığımız həyatın daha kamil modeli kimi görürdülər.

Bu baxımdan ölüm onların nəzərində təsəvvürü tüklləri ürpədən dəhşətli bir surət (qiyafə) deyildi. Bu düşüncə onların vücudunun tərkib hissəsi olmuşdu, bütün varlıqları ilə ona iman gətirmişdilər.

Ancaq mən təzəcə yolun başında və təcrübəsiz idim, bütün bunlar mənə ilğım kimi görünürdü. Hər halda onların ruh rahatlığını həmin düşüncə tərzində görürdüm, lakin o zamanlar

bu düşüncə tərzini tapmaq əfsus ki, mümkün deyildi. Odur ki, son dərəcə psixoloji gərginlikdən əzab çəkirdim.

Sanki, canımın içində tonqal qalanmış və içimi durmadan yandırır. Dəfələrlə tək oturub göz yaşını tökürdüm. Olduğu kimi izah edə bilmirəm, niyə görə ağlayırdım, bir itkimmi vardı?

Gizli eşqmi mənə əzab verirdi?

Ruhum sarsılmışdı, rahatlıq axtarır, lakin tapa bilmirdi deyə, narahat olurdum?

İtmiş uşaq kimi sərgərdan qaldığıma görə ağlayırdım?!

Ağlamağımın səbəbi hər nə idisə, daxilimdəki yanar atəşin şöləsini azca – o da az bir müddətə – azaldırdı, amma çox keçmədən yenidən alovlanır və bütün vücudumu bürüyürdü.

Mən də arzu edirdim ki, nə vaxtsa o ruh rahatlığı və mənəvi dincliyin bir guşəsini görüm, yaşam çətinlikləri qarşısında cəsur olum, hər bir halda həyatın qəzəbli və sərt üzünə gülüm, müşküllərlə var gücümle savaşıım, hətta ölümdən belə qorxmıyım, “gələcək” mənim üçün “keçmiş” kimi aydın və öldürücü naməlumluqlardan arınmış olsun, amma dediyim kimi yeni səfərə çıxmışdım və səfərin qayda-qanunlarından xəbərsizdim!

Əlavə olaraq, ruh aramlığını bir sıra xəyal və fantastik mövzulara sığınaraq tapmaq istəmirdim. Həqiqəti “olduğu kimi” dərk etmək və onun nurunda öz itkimi, yəni rahatlığı tapmaq istəyirdim.

Doğrudur, mən də əksər insanlar kimi varlığın başlanğıcına təqlid üzrə iman bəsləyirdim. Sadə və klassik sübutlar da onları bəzəyirdi, amma bu tip etiqadlar və sübutlar heç vaxt susuz ruhu sirab etmir. Bunlar “vəsvəsə və tərəddüd” fırtınaları qarşısında sabit deyillər və daima onların dərinliklərində hansısa sarsıntı və titrəyiş vardır...

Bu iztirab və nigarançılıqla zamanlar keçdi...

İLKADDIM

Niyə düşünməliyik? Bu düşüncələr rahatlığımızın düşmənidirmi?

Qeyd etdik ki, “fikri yetkinlik” çağы bir az düşünmə qabiliyyəti olan hər bir insanın zehni həyata, ölümə, gələcəyə, keçmişə, xüsusən yaranış sirlərinə, taleyə, alın yazısına, aləmin başlanğıc və sonuna dair ürküdücü sual növlərinin hücumuna məruz qalır. Müəllif də belə insanlardan biridir ki, sual selinin kəskin hücumunu bütün sürəti ilə vücudunda hiss etmiş, əzablar görmüş, nəhayət həqiqətin bir guşəsini kəşf edə bilmişdir.

Doğrusu, bunun özü önəmli bir mövzudur ki, niyə sual qoyuluşu bu qədər asan, “ağıl” və “qəlbi” qane edən cavablar tapmaq isə çətinidir?

Niyə bir sual qoymaq istədikdə, fikrimizdə minlərlə sual yaranır və sehrli boğça kimi ondan nə qədər götürsək, bitmir ki, bitmir. Yaxud dəniz balıqlarının kürü tökməsi kimi hər sualdan yüzlərlə digər sual çıxır.

Ancaq cavablara gəlincə, sanki sıldırım qayalardan keçməli oluruq, hansısa suala cavab tapınca, bir çox çətinliklərlə üzləşməli oluruq?

Sözügədən mövzunun əsil səbəbi, həqiqətdə suallarımız “məchullar” siyahımız deyildirmi? Ona görə də, məchullarımız kimi sonsuzdurlar və tam əksi olaraq cavablarımız “məlumatlar” siyahımızdır. Təbii ki, məlumatlarımız məhdud və məchullar bərabərində heç nədir.

Hər halda, indi belə bir məqam gəlib çatmışdır ki, keçilməkdən başqa çarəsi olmayan bu təhlükəli və enişli-yoxuşlu yolda ilk addımlarını atanlarla birgə, növbəti dəfə bu yolu keçək. Şübhəsiz, qeyd edilən yolu – hər bir qorxulu və təhlükəli yol kimi – yoldaş və bələdçi ilə keçmək daha yaxşı və ağılabatandır. Bu sual və müəmmalara cavab tapmaq məqsədilə, davamlı çalışmaq əzmindəyik ki, bacardığımız qədər irəliləyək.

İlk addım

İlk addımda belə bir sual yaranır ki, ümumiyyətlə, bizim özümü zəhmət verib düşünməyimizin nə lüzumu var? Nə üçün heç bir səbəb olmadan, özümü başağrısı yaradaq?

Bəziləri isə bu mövzularda özünə düşünmək əziyyəti vermir, qayğısız dünyaya gəlir və xəbərsiz bu aləmdən köçürlər. Məgər belə deyildirmi?!

Gəlməkdə məqsədləri nə idi, haradan gəldilər və hara gedirlər? Onlara məlum deyil, məlum olmasına da israr etmirlər.

Onlar deyirlər: Bizim keçmiş və gələcəklə, başlanğıc və sonla, açılış və bağlanışla nə işimiz var? Bunları kim bilir ki, biz də bilək? Kimsə bilmədi ki, son mənzil haradır.

O qədər zəng səsi var ki, qulağa gəlir!

Qulağımız “zəng səsi”nə də möhtac deyil, istər səs gəlsin, istər gəlməsin.

Onlar üçün həyat keçici ləzzətdən başqa bir anlam daşımır, elə bir ləzzət ki, bir çox mənzərə rəsmləri (fon tabloları) kimi kənardan xoş və cəlbedicidir. Yaxınlaşdıqda isə qarışıq rənglərə və bulanıqlığa bürünmüş qalın və dəyərsiz bez parçası görünür!

Sadiq Hidayətin dediyi kimi, bu tip şəxslər sonu cinsiyyət üzvündə bitən, dalına bir parça bağırsağ yapışmış ağızlardan ibarətdirlər. Heyvanlar və digər canlılardan heç bir fərqləri yoxdur. Ona görə də fəxr etdikləri şeylər bunlarda xülasələşir.

Aqıl bir kəs həyatı bu bir neçə dəyərsiz təkrar işə görə qəbul edərmidi? Mən heç bir tərəddüd etmədən deyirəm: Əgər təvəllüddən öncə dünyaya gələcəyim və çoxlu sayda problemlər məngənəsində sıxıldığım halda, bir neçə gün bu dünya ləzzətlərindən dadacağım, dünyaya gic gəlib, gic də dünyadan gedəcəyim və başqa heç nə olmayacağı barədə mənimlə məsləhətləşsəydilər, mən, heç bir danışıqsız “yoxluğu” belə varlıqdan üstün tutardım. Bəlkə də bu cür “varlıq” təklifinə gülürdim.

Qəbul etsəydim belə, bütün problemləri ilə yanaşı həmin qısa həyat üçün hər şeydən öncə bir “rahatlıq” istərdim. Bəli, rahatlıq, bütün çalışmaları onunla sonlandığı və ya ən azından ona xatir gerçəkləşdiyi qaranlıq bir məqamdır.

Bu rahatlıq, bu səylərin əsil hədəfi, bu kiçik və böyük itki, düşünmədən və fikri işə salmadan bizim üçün müyəssər olmayacaq. Çünki bəzilərinin “sahib olmamaq rahatlıq amili deyil”, düşüncəsinin ziddinə olaraq, əksinə o, hər şeydən çox dəhşətli, qorxu verici və iztirab yaradandır. Nədanlıq zülmət kimidir, zülmət isə həmişə ürpədidir.

“Nədan insanlar qaralığ və qorxunc gecədə, ucsuz-bucaqsız səhrada azmış kəslər kimidirlər; qara buludlar gecənin zülmətini bir azda artırmış, onlardan ötrü həyatın naməlum hadisələri bu qorxunc biyabanda məruz qaldıqları ildırımli və kəskin yağmurla müşayiət olunan, dəhşətli bir fırtına misalıdır. Gərginlik onları başdan-ayağa sarmış, keçici və vəfasız ildırımın göz qamaşdıran işığı və qorxunc gurultusu bədənlərinə qorxu salmışdır. Nə mənzilə gedən yol bəllidir, nə də canı qorumağa yetən sığınacaq¹.”

Amma “bilik” nə qədər az da olsa, yenə çıraq rolunu oynayır, aydınlıq verir, rahatlayıcı nur xarakterinə malikdir, necə ki, zülmətin təsiri dəhşət və iztirab vericidir. Əsas etibarlı ilə əgər insanlar qaranlıqdan qorxursa, həmin naməlumluğa görədir. Camaat ölüdən çəkinirsə, naməlum halına xatirdir. Əgər gələcəkdən nigarandırlarsa, onun barəsində bilgi və məlumatı olmasından ötrüdür.

Deməli, rahatlıq yalnız elmlə, məchullar qarşısında duran suallara cavab tapmaqla qazanılır.

Əgər bir qrup insanın “rahatlığa bənzər qayğısız halda” dolaşdığını, heç qəm-qüssəsinin olmadığını görürüksə, unutmamalıyıq ki, bu, hətta nədanlıqlarını unutduqlarına görədir, ter-

¹ Bu misal, “Bəqərə” surəsinin 16-21-ci ayələrindən iqtibas olunmuşdur.

min olaraq desək, “cəhli-mürəkkəb”dədirlər. Onların rahatlığı, bir bağlama otla aldadılıb qəssaba aparılan, bir-birinin gözü önündə başı kəsildikləri halda, soyuqqanlıq və etinasızlıqla bu səhnəyə baxan qoyunların rahatlığı kimidir. Bu rifah deyil, uyudulmuş və keyləşdirilmiş hal kimidir. Yoxsa ki, nadanlıqlarından xəbərdar olan insanlar, əsla rahat deyillər və qaranlıq dünyada qorxunc şübhələr əhatəsində ömür sürürlər. Nigaranlıq onların ruhu üzərinə daima nəhs və ağır kölgə salır.

Buna görə də, mənəvi dinclik və ruh rahatlığı tapmaq üçün düşünməliyik, bir daha düşünməliyik!

Ümumiyyətlə, düşünmək gərəkmirsə, bəs bu beyin nə dərdə dəyir? Niyə bu ağır yükü bir ömür boyu çiyinlərimizdə daşımalıyıq? Yaxşı olar ki, onu ayırıb, bir kənara ataq! Əgər əlimin iş görmək qabiliyyəti yoxdursa, bir ömür boyu yanımda sallanıb qalacaqsansa, bu ağır yükü daşımaq faydasız, eyni zamanda ağıl və hikmətdən uzaqdır!

Bəziləri belə deyirlər: Bu ağıl və düşüncə bizə ona görə verilib ki, həyatdan daha çox həzz alağ, yaxşı yeyək, yaxşı geyinək, yaxşı cinsi əlaqədə olaq?!

Bu söz də inandırıcı deyil, ona görə ki, bəşərin sahib olduğu zəka, belə kiçik və alçaq hədəf üçün həddən artıq çoxdur. Bu, ona bənzəyir ki, bütün əzəmətli gücü ilə atomu “fırfıranı” diyirlətməsi üçün kiçik bir uşağın ixtiyarında qoysunlar.

Bəs, nəyin bahasına olursa olsun, düşünməyə borcluyuq; yaranışın əvvəli və sonu, həyatın hədəfi, keçmiş və gələcək, həyat və ölüm, tale, alın yazısı, müqəddərat və hər şey barədə fikirləşməliyik.

Bəli, mən hər şeydən öncə düşünməyə vəzifəliyəm!

BÖYÜK İTKİ

“İnsanlıq, sonu mütləq nigaranlıqdan başqa bir şey olmayan zülmət küçəsində qaçmaqdır!”.

Hamı “xoşbəxtlik” axtarır, bütün çalışmalar məhz buna görədir, amma əksər insanlar bu kəlmənin izahında yanılıblar. Hər kəsin axtardığı “xoşbəxtliyin” doğru-düzgün tərifini bilmirlər, birmənalı olaraq onun nə olduğundan xəbərsizdirlər.

Doğrusu, necə olur ki, bütün insanlar izahına aciz qaldıqları naməlum və qeyri-müəyyən bir həqiqətin axtarışındadırlar?

Həqiqət budur ki, xoşbəxtlik məfhumu hər kəsin nəzərində eyni mənəni daşmır. Bəlkə də, insanların sayı qədər fərqli mənəsi olsun və hər kəs bir şəkildə şərh etsin.

Lakin məlumdur ki, xoşbəxtlik kəlməsinin şərhinə dair bütün “nöqsanlar” və “ixtilaflar”la yanaşı onlar arasında bir müştərək cəhət tapmaq olar və o da bundan ibarətdir:

“Xoşbəxtlik”, ona çatdığı zaman özündə “rahatlıq”; can rahatlığı, ruh rahatlığı və vicdan rahatlığı duymaqdır.

Deməli, əgər sözügedən kəlməni fərqli obrazlarının ümumi nəticəsi olan “rahatlığa” yozsaq, yanılmamışıq.

Ancaq bu yozum bizi acı bir həqiqətlə üzləşdirir. Hərçənd ki, onu qəbul etmək acıdır, amma ona etiraf etməkdən başqa yolumuz yoxdur. Belə ki, xoşbəxtliyi rahatlıq kimi şərh etdiyimiz təqdirdə, qəbul etməliyik ki, dünyada, xüsusilə müasir dünyada “xoşbəxtlik” qəti surətdə mövcud deyil. Ona görə ki, ruh, cisim və vicdan baxımından rahat olan bir kəs yoxdur.

Müasir dünyada rahatlıqdan başqa hər şey var. Əgər onu iztirab və gərginlik əsri adlandırsaq, bu, yalnız dəyərləndirmə olmayacaq. Bütün çalışmaların həmin xoşbəxtlikdən ötrü olmasına baxmayaraq, əsrimizin insanı ilə bu “böyük itki” arasındakı fasilənin günbəgün daha da çoxalması təəccüb doğurandır!

Rahatlığın yoxluğu hər yerdə gözə dəyməkdədir; barlarda, içki salonlarında, morqlarda, narkotik vasitələr yayan mərkəzlərdə, dəlixanalarda və əksər klinikalarda hər kəs “böyük itki”ni axtarır. Onun real varlığını tapa bilmədikləri üçün alternativ vasitələrə və dinclik saydıqları şeylərə pənah aparırlar.

Rahatlıq, insan üçün o qədər dəyərlidir ki, hətta canını onun yolunda qoyur, ona çatmaqdan ötrü intihara əl atır ki, varlığının aydınlıqlarında tapa bilmədiyi bu böyük itkini “yoxluğunun” zülmətlərində tapsın! Necə də xam xəyaldır!

Əfsuslar olsun ki, həm yazıları, həm də həyat tarixi dinclik axtarışından doğan yangı və gərginliyin bariz obrazı olan Sadiq Hidayət bütün istedad və ali görüşlərə sahib olmasına rəğmən, sonda həyatın eniş-yoxuşlarında rahatlıq bulağına çatmağın tam məyusluğundan, eləcə də öz məktəbinin ardıcılığını da məyus etdikdən sonra ağırlı tərzdə can verdi.

Sadiq Hidayətin “Kor bayquş” əsərinin müqəddiməsində yazılır: “Həyatda yaralar vardır ki, xora kimi ruhu ahəstə və gizli şəkildə gəmirir. Bu dərdləri kimsəyə demək olmur... Bəşər hələ də, ona çarə və dərman tapmamışdır. Yeganə dərmanı şərabla özünü məst edərək, onu unutmaq, tiryək və narkotiklə özündə süni yuxuya dalmaqdır, amma əfsus ki, bu cür dərmanlar ötürədir. Sakitləşdirmək yerinə, bir müddət sonra acının şiddətini daha da artırır...”!

Sadiq Hidayətin işarə etdiyi həmin yaralar və acılar dincsizlikdən, gərginlikdən, ondan yaranan nigaranlıqlardan və hələ də, gələcəyin zülmət pərdələrinin arxasında varlığını göstərmək üçün “növbə” gözləyən həqiqətlərdən başqa bir şey deyil.

Bu izzirab və qorxunun təkmilləşmiş nümunələrindən biri ruhi-psixi xəstəliklə birləşmiş nigarançılıqdır ki, o, “Kor bayquş”un səhnələrinin birində öz əsər qəhrəmanı üçün təsvir edir:

...”Tər iyi verən nəmli yataqda, göz qapaqlarım ağırlaşdığı və özüm özümü yoxluğa, əbədi gecəyə tapşırmaq istədiyim zaman bütün itmiş xatirələrim və unudulmuş qorxularım yenidən canlanırdı.

Qorxurdum ki, mütəkkənin lələkləri xəncərin ucuna çevrilər! Köynəyin düymələri həddindən artıq böyük, dəyirman daşı boyda olar! Qorxurdum ki, yerə düşən lavaş çörəyinin parçaları şüşə kimi sınar! Narahat idim ki, əgər yuxu məni tutsa, çırağın

yağı yerə tökülər və şəhəri alov bürüyər! Xoflanırdım ki, qəssab dükanının önündəki itin ayaqları atın dırnaqları kimi səs salar və hər nə qədər fəryad etsəm, kimsə dadıma çatmaz!”¹

Hərçənd, o, bu səhnənin qəhrəmanını melanxolik bir şəxs fərz etmişdir, amma hər nədirsə, xüsusilə bu romanın, hətta avropa ölkələrində müsbət qarşılanmasını nəzərə alsaq, əsrimizin insanının düşüncəsi üzərinə kölgə salan dərd və nigaranlıqları dinləndirə bilər. Bu, əsrimizin insanının düşüncə və psixologiyasındakı mövcud halın digər göstəricisidir.

Amerika prezidenti (Riçard Nikson) ilk çıxışında, o ölkənin otuz yeddinci prezidenti olaraq and içməsindən sonra, Amerika kimi yüksək gəlirli sənaye xalqının diqqət mərkəzində olmaq üçün təbii olaraq barmağını həssas məqamların üzərinə qoymaq əvəzinə, bu acı həqiqəti etiraf etdi və dedi: “Biz öz çevrəmizdə içi boş həyatlar müşahidə edirik, qane olmaq arzusundayıq, amma qane ola bilmirik”.

Riçard Niksonun işarə etdiyi həmin içi boş həyatlar “narahat” həyatlardan başqa bir şey deyil, çünki onda rahatlıq yoxdur; onda heç nə yoxdur, içi isə boşdur. Hərçənd ki, bütün həyat vəsaitləri onda əhatəlidir və bütün dünya xarab olmuş, bu günə qədər abad edilməkdədir.

Bəlkə də, əsrimizdəki bəşər ruhunun ağırlı narahatlıq halını ən gözəl təsvir edən ifadə Roman Polanskinin sözüdür:

“Hollivudun məşhur simalarından biri olan, həyat yoldaşı Şaron Teytin qətli ilə bağlı xəbər in şiddətli zərbəsindən təsirlənən və “sinema həyatının” nəşəsindən müvəqqəti ayılan Roman Polanski belə deyir:

“Mən görürəm ki, insanlıq qaranlıq küçələrdə qaçır, halbuki onun sonunda mütləq nigaranlıqdan başqa bir şey yoxdur!”

Bir daha bu cümləni təkrar edin “Mən görürəm ki, insanlıq qaranlıq küçələrdə qaçır, halbuki, onun sonunda mütləq nigaranlıqdan başqa bir şey yoxdur!”... Bəli, mütləq nigaranlıq!

¹ “Kor bayquş” əsəri, səh. 140

Lakin bu məyusluq, ümitsizlik, iztirab və nigarançılıq qarşısında təslimçilik, nəhayət ölüm qarşısında təslim olmağa baxmayaraq, əyri yollara getmədiyimiz təqdirdə, böyük itkini, yəni tam rahatlığı tapmaq çətin bir iş deyil, yaxud çətin olsa da, ən azından qeyri-mümkün deyil.

İMAN VƏ RUH RAHATLIĞI

İmansızlıq halı “çəkisizlik halı” kimi iztirabverici və nigaranedicidir.

Bir sıra materialistlərin çalışmalarına rəğmən – hansı ki, “insan”ı “maşın” quruluşuna bənzətməyə səy göstərirlər – araşdırmalar, xüsusən insan psixologiyası sahəsində tədqiqatlar göstərir ki, insan və maşın arasında fasilə onların bənzər cəhətlərini unutduracaq qədər çoxdur. İnsanın imtiyaz və özünəməxsus xüsusiyyətlərindən biri budur ki, etiqad və hədəf, yaxud başqa sözlə desək, bir “ideologiyaya” arxalanmadan həyat sürə bilməz. Bir halda ki, maşın həyatını sürdürmək üçün nə “fıkrə”, nə də “ideologiyaya” ehtiyac duyur. Bu insanın aşkar spesifikliklərindən biridir. Belə ki, əgər insanın məşhur tərifini “insan nitqli heyvandır”, cümləsinin əvəzinə insan mütəfəkkir və ideyaya malik canlıdır desək, daha dolğun olardı. Hərçənd, “nitq”in fəlsəfəsinə dair qeyd edilən təfsirlər də “təfəkkür və idrak” məsələsini ortaya qoyur.

Hər halda, insanın bədəni su və qida tələb etdiyi kimi, ruhun da qidası fikir və əqidədir. Buna əsasən, hər bir insan düşüncə tərzinin olmasına və hər hansı bir “ideologiyani” izləməyə bir növ təbii ehtiyac duyur və onsuz öz daxilində vahiməli bir boşluq hiss edir.

Əgər düzgün ideologiyası olan bir məktəb tapmasa, çarəsizlikdən bu boşluğu mövhumat, xurafat və əfsanələrlə dolduracaq. Geridə qalmış millətlərin mövhumat və xurafata meyllənməsinin səbəbini də elə burada axtarmaq lazımdır. Xülasə, bu təbii və qəti bir ehtiyacdır.

İnsanın əqidəsiz olduğu halı çəkisizlik halına bənzətmək olar. Kosmik araşdırmalara əsasən, insan çəkisizlik vəziyyətində özünü idarə etməyə qadir deyil, yəni kiçik bir hərəkətlə istənilən səmtə sıçraya bilər, hətta yemək vaxtı qidanı çeynəyərkən ağzını tam bağlamalıdır. Əks halda, ağzında olan qidanın hər bir zərrəsi dil və dişlərin kiçik bir hərəkəti sayəsində kənara sıçrayacaqdır.

Deyilənə görə, insanın çəkisizlikdə keçirdiyi hiss, eynilə dərin və sonsuz quyuya yuvarlanan kəsin keçirdiyi hissə bənzəyir. Ona görə ki, biz normal həyatımızda çəkisizlik halını yalnız “birbaşa süqut” halında hiss edirik. Müəyyən hündürlükdən birbaşa aşağı düşərkən insan sanki çəkisini itirir. Hər halda, insanın çəkisizliyinin heç bir “rahatlığı” yoxdur. Bəlkə elə buna görə də, astronomlar kosmonavtlar üçün dairəvi hərəkət və mərkəzdən qaçma qüvvəsi yolu ilə süni çəkisizlik yaradırlar ki, onlara daha çox rahatlıq versinlər.

Əqidə, iman və hədəfin yoxluğu da bir növ “ruhi çəkisizlik halı” sayılır, belə halda insan yaxşı başa düşür ki, heç bir dayağı yoxdur, kiçik bir şeylə hər səmtə sıçrayır, həmçinin dərin və dibi görünməyən quyuya yuvarlanan şəxs kimidir, gizli və əzabverici bir narahatçılıq daxildən onu gəmirir.

Müxtəlif amil və motivlərin onun laqeyd vəziyyətdə qalan və təbii ki, düşmənlərin hücumuna məruz qalmış müdafiəsiz bir ölkə misli olan düşüncəsinə təsiri bu narahatçılığı daha da artırır.

İman və amal hər formada olursa olsun, özünəməxsus ecazkar “sakitləşdirici” gücə malikdir, insana çəki verir. Zərərləri, əldən çıxmış sərmayələri bərpa edir, gələcəyin üfüqünü aydınlaşdırır, insan həyatına nur səpir, iş gücünü artırır, onu sabitliyə çağırır.

Ancaq nəzərə almaq lazımdır ki, insanın ruh və düşüncəsinin güvənc mərkəzi sakitləşdirici təsiri ali şəkildə ona o vaxt

bağışlaya bilər ki, o özü sabit mərkəz olsun. Bu mənada ki, qeyri-sabitlik ona əl uzatmasın.

Maddi hədəflər, maddə mehvərində dönənlər bu xüsusiyyətdən məhrumdurlar. Onlar özləri dəstək axtardıkları halda, bizim fikir və ruhumuza necə dayaq ola bilərlər?!

Əsrimizin dahisi Albert Eynşteyn baxmayaraq ki, dindar bir insandır, amma – öz dediyinə görə – dini adi insanların dinindən fərqlidir. Bir çox dinlərin yaranmasını müəyyən motivasiyaların, o cümlədən insanın psixoloji çatışmazlıqlarının nəticəsi bilir, bu xüsusda öz iddiası var ki, burada məntiqi nəticə almaq olar.

O, “Əxlaq din”inin (kainatın və yaranış sirlərinin mütaliəsindən deyil, ictimai çatışmazlıqlar nəticəsində yaranan bir din) necə yaranması barədə belə deyir:

“Bəşərin ictimai şərtləri dinin yaranmasına başlıca səbəblərdən biridir. Bir şəxs ata-anasının, qohumlarının, rəhbərlərinin və ağsaqqallarının öldüyünü, bir-bir onun ətrafını boşaltdıqlarını görür. Nəticədə, hidayət olmaq, sevmək, sevilmək, kiməsə söykənmək və ümid bəsləmək tanrını qəbul etməsinə münasib şərait yaradır”¹.

Eynşteyn bu ifadəsində şüurlatı olaraq bu həqiqəti etiraf edir ki, dəyişkən və qeyri-sabit mövzular insan ruhunun dayağı ola bilməz, insan öz itkisini onlarda tapa bilməz, əksinə “sakitləşdirici dayaq” mütləq ölməz sabit mənbə və təbii ki, maddi dünyanın fəvqündə olmalıdır.

Burada artıq iman və metafizik bir mənbənin, əbədi və əzəli sabit mənbənin insan ruhunun dincliyində rolu məlum olur.

Maraqlıdır ki, hətta materialistlər diqqət etmədən, bu həqiqəti etiraf edib, imanın sakitləşdirici təsirini imza atıblar. Bildiyimiz kimi onlar bu ifadəni dəfələrlə təkrar edirlər ki, Allah adlı bir mənbəyə etiqad bəsləmək bəşərin “qorxu”sunun məhsulu-

¹ “Mənim gördüyüm dünya”, səh. 55

dur. İngilis filosofu Bertran Rassel özündən öncəki materialistlərdən imitasiya edərək deyir: “Düşünürəm ki, dinin yaranmasına səbəb, hər şeydən əvvəl insandakı qorxu faktoru; təbii bəlalər qorxusu, başqaları tərəfindən gözlənilən təhlükə qorxusu, şəhvətin tüğyan etməsi nəticəsində qanunsuz iş görməsindən sonra qarşıya çıxan narahatlıq olsun.”

Sonra ardınca deyir: “Din, bu qorxu və narahatlığı azaldır”¹.

Bu sözün fəlsəfi yükü yoxdur, çünki belə bir mənbəyə etiqadın “təbii təsadüfi hadisələrdən qorxu”nun nəticəsindən qabaq “daimi müntəzəm hadisələr” və “kainatın inkaredilməz nizamı”nın dərkini nəticəsi olduğunu bilirik, insan hər əsrdə öz bacarığı qədərində az-çox ondan xəbərdar olub. Amma bununla belə uyğun ifadə hər halda, reallığı bəyan edir; insanın qorxu, dəhşət və iztiraba qələbə çalması üçün belə bir mənbəyə iman ona yardım edə bilər.

Diqqət çəkən digər bir məqam, dinə iman və metafizik aləmə etiqada kəskin qarşı çıxan və dinlərlə tək-cə bir fəlsəfi ideologiya olduğu üçün müxalif deyil, öz siyasi-iqtisadi və ictimai məqsədləri yolunda taktiki bir maneə kimi də onunla mübarizə aparan kommunistlər Allaha imanın sakitləşdirici təsirini yenə inkar edə bilmədiklər, amma onu “uyuşdurucu” qələbində təqdim edərək, dini, kütlələrin “tiryəki” sayırlar.

RAHATLIQLA İDEOLOGİYANIN ƏLAQƏSİ

Bu iki təfəkkür-tərzindən hansı daha “sakitləşdirici”dir?

Niyə bəziləri zindənda, ölüm anında, hətta dar ağacı və “gilyotin ülgücü” müqabilində öz sakitliklərini qoruduqları halda, digərləri möhtəşəm saraylarda və bütün maddi imkanlara sahib olmalarına rəğmən, narahat və pərişan gözə dəyirlər?!

¹ “Mən tanıdığım aləm” kitabından ixtisarla nəql edilmişdir.

Niyə bəziləri kiçik narahatçılıqda tez intihara əl atırlar? Bəziləri isə həyatın ən çətin hadisələri önündə dağ kimi dayanırlar?

Niyə bəziləri, hətta şikəst və ya ciddi problemlə olsalar belə, yüksək ruhiyyəyə malikdir, amma bəzi digərləri bunlara mübtəla olmamalarına rəğmə, zahirdə heç bir dəlil olmadan əzab içindədirlər?

Bu “niyə”lərin – bir çox digər “niyə”lər kimi – yalnız bir cavabı var, o da, ruh dincliyimizin cismimizin fiziki xüsusiyyətlərindən öncə, yaşadığımız dünya barəsindəki təfəkkür-tərzi, ideologiya və çıxarışlarımızla əlaqəli olmasıdır.

Fəlsəfədə oxuyuruq ki, “psixoloji hal” və “fiziki fəaliyyətlər”imiz mütəmadi olaraq “zehni təsvir”lərimizdən qaynaqlanır. Eşq, nifrət, nigranlıq, iztirab, qorxu, dinclik və hər növ fiziki fəaliyyət və cəhdlərimiz düşüncəmizdə təzahür edən təsvirlərdən sonra formalaşır, hətta zehni təsvirlərimiz reallıqla üst-üstə düşməsə belə, öz təsirini qoyacaqdır. Bir halda ki, real varlıq təklikdə (zehnimizdə əks etdirmədiyi surətdə) əsla fiziki təsirlərin və könüllü fəaliyyətlərin mənşəyi olmur.

İndi də, ruh dincliyi və nigrançılığımızın düşüncə və əqidə tərzimizə bağlı olması həqiqətinin üzə çıxması üçün aşağıdakı iki düşüncə tərzi arasında müqayisə aparın:

a) Bir materialist belə düşünür:

Varlığımız iki tərəfdən “yoxluq” və “mütləq sakitlik”lə birləşir, bu həyata qədəm qoymamışdan öncə, bir ovuc səpələnmiş üzvi və qeyri-üzvi maddələrdən başqa bir şey deyildik. Gələcəkdə də, taleyimiz bundan yaxşı olmayacaq. Ona görə ki, təkmilləşmiş bütün varlığımız; güclü zehnimiz, parlaq fikirlərimiz, ali duyğular, isti və yanar hissələrimiz – hansı ki, həyat dənizi üzündəki gözəl köpüklər kimi oynayır və irəli gedir, göy qurşağı varlıq günəşini özündə əks etdirir – ölümdən sonra bütünlüklə məhv olub gedəcək.

Ondan sonra bizdən nə qalacaq? Heç nə! Bəli, fəzaya yayılmış bir ovuc torpaq və pərakəndə qazlardan başqa heç nə!

Biz ölüm ayağında, bütün sərmayəsi gözünün önündə od vurulub yandırılan, sonra özü də bu oda yanan tacir mislindəyik!

Dəbdəbəli məzarlıqlar, yaxşı ad, iftixar tablosu, xatirə lövhəsi, gül çələngi, tarixi şəxsiyyət kimi məsələləri – və oxşar mövzuları özümüzü aldatmaq, bir növ yalançı bəqa və varlığın davamı hissi yaratmaq üçün – ortaya atmış və yaşatmışıq, yoxsa biz yox və puç olduğumuz zaman bunların nə kimi təsiri ola bilər?!

Əsasən, biz ölümdən sonra nə olacaq ki, bu ruhsuz rəsmiyyətdən ləzzət, razılıq və qürur hissi də keçirək? Bəlkə də, hazırda diri olduğumuza görə ölümdən sonra belə bir təqdir və təşəkkürün olması təsəvvürü bizi sevindirsin, amma o günün bizə bir təsirinin olmayacağı tam aydındır.

Bu adları bir həqiqət və ya əldən gedənlərə mükafat üçün deyil, sanki diriləri aldatmaq və onları işə, zəhmətə və daha çox fədakarlığa vadar etmək məqsədilə yaradıblar. Yoxsa, ölümlər bu mükafatlardan bir şey anlayırmı?

Bu işlər cəsədin ətrafına min çeşiddə qida və xidmət ləvazimatları düzməyə bənzəyir, bunun ölüyə nə faydası olacaq?

Düzünü bilmək istəsəniz, dünyaya gəlməyimiz zəhmətinə dəymir; bir neçə il gücsüz və nadan olmaq, hələ gəncliyin ləzzətini dadmamış qocalıq və taqətsizlik, çeşidli məhrumluqlar və xəstəliklər bizi cəmiyyətdən üzülmüş bir üzvə çevirir. Topladığımız hər elm, bilik və sərvəti də burda qoyaraq, mütləq yoxluğa yollanmalı, “zülmət dərya”sının qorxunc dalğaları arasında, uşağın zehmindən ildırım sürəti ilə keçən bir yuxu kimi məhv olmalıyıq.

Bundan başqa, gözümüzün açıq olduğu bu bir neçə gündə, əgər emosional olsaq, əzab çəkəcəyik, çünki min cür ədalətsizlik və ayrı-seçkiliyin şahidi olmalıyıq: birinin qidası yoxdur,

amma digəri hələ anadan olmamış minlərlə göz onu güdür ki, ruzigarın xəterindən qorusun.

Əgər ortada bir hesab varsa, niyə bəziləri aclıqdan ölür və ya xəstəxanaların qapısı önündə can verdiyi halda, digərləri sərvətinin çoxluğundan onu necə xərcləməyi düşünür, çarəsiz sərvəti məhv etmək üçün ağılsız işlərə əl atır. Məsələn, bir poçt stampını (markanı) iki milyona alır, yaxud bir həftənin xərcini əziz pişik və itinə bağışlayır, ona dəyər verir. Xəstəliklər acımasız şəkildə günahsız uşaqları, xidmətkar insanları biçdiyi halda, niyə bir qrup oğru və quldur oyunla, əyləncə ilə məşğuldur?

Səbəb-nəticə və “məcburiyyət” qanunu zorakılıqla tamam vücudumuzda, bəlkə bütün kainatda hökm sürür, əslində kainatın sultan hökmdarı həmin gözü-qulağı bağlı qəddar və ədalətsiz qanundur. Sanki, təkcə bizim həyat tariximizi deyil, bəşərin başdan-başa tarixini əzəldən yazıblar. Həmçinin, ssenari kimi zərre qədər artırılıb, yaxud azaldılmadan icra edilir və biz bu taleyin çəngində kiçik bir ixtiyara sahib deyilik!

Ümumiyyətlə, soruşan yoxdur ki, – soruşan olsa da, cavab verən yoxdur – biz nə üçün bu dünyaya gəldik, niyə buradan gedirik? Nə gəlməyimiz bizimlə müzakirə edilib, nə də getməyimizlə bağlı məsləhət olunacaq. Lakin haradan məlumdur ki, kar-kor təbiətin heç bir hədəfi yoxdur, bir mənasız oyunu başladıb, sona da çatdıracaq və növbəti dəfə...

Birinin materialist olub, “fəlsəfi düşüncə” aspektindən yuxarıda deyilənlər kimi düşünməməsi mümkün deyil. Belə bir düşüncədən doğan dəhşət və iztirab insan üçün tam dərk olunandır. Materializm tərəfdarlarının belə mövzular barəsində az düşünməyə çalışması və ümumiyyətlə, bu tip fikirlərlə qarşılaşmasınlar deyər, özlərini həyatın əyləncəsi və müxtəlif vasitələri ilə məşğul etmələri, əlbəttə mümkündür. Lakin birmənalı olaraq, düşünməyə kiçik bir fürsət tapan kimi bu düşüncələrin həcmli dalğaları onlara öz ağır zərbəsini vurur.

b) İkinci düşüncə tərzii:

Kainat adlı bu gözəl layihə universal intellektin məhsuludur ki, onu müəyyən bir hədəf üçün yaratmış və daima həmin hədəfə doğru istiqamət verməkdədir. O ali mənbə bütün varlıq və güclərin qaynağı olduğu üçün, təbii ki, bizə heç bir ehtiyacı yoxdur, bizi “təkamül” adlı ali hədəf üçün yaradan da odur. Şübhəsiz ki, qeyd edilən sonsuz xüsusiyyətlərə malik belə bir başlanğıc bizə qarşı mehriban olacaq.

Məgər o, daha yaxşı həyat sürməyimiz üçün ixtiyarımızda bir çox imkanlar qoymayıbmı, bizi cürbəcür hədiyyələrinə qərğ etməyibmi? Bəli, o, bizi “həyat” və “təkamül” üçün yaradıb və onun şərtlərini də ixtiyarımızda qoyub.

Əgər biz iztirab və narahatlıqlarla qarşılaşırsaq, bu, ixtiyarımıza verilən yaradılış qanunlarından və geniş imkanlardan xəbərdar olmamağımızdan və ya onlardan istifadə edilməməsindən irəli gəlir. Məsələn, biz təbiət qanunlarını bilib, mövcud imkanlardan istifadə etməklə, zəlzələlər qarşısında, hətta kiçik təsirə məruz qalmayan bir ev tikə bilərik. Həmçinin, gigiyena qaydalarından, rifah imkanlarından və dərmanların müalicəvi xüsusiyyətlərindən düzgün istifadə ilə natamam, zəif və nöqsanlı üzvü olmayan bir həyat yaşaya bilərik. Deməli, bütün dağınıqlar, müsibətlər, eləcə də natamam, nöqsanlı və zəif fərdlərin səbəbi biz özümüzük!

Ədalətsizliklər də bizim yanlış ictimai bölgülərimizin nəticəsidir. Bu yanlış sistemi dəyişməklə, ədalətsizlik aradan qalxa və hər kəs həyat töhfələrindən yararlanı bilər.

Nəticədə biz maşının təkərləri, oxları, yivləri və boltları kimi icbari hərəkətə məcbur deyilik, əksinə iradə azadlığı sayəsində öz həyatımız üçün düzgün, yaxud yanlış plan cızan, bütün bu nemətlərdən doğru və ya sui-istifadə edən biz özümüzük. Qeyd edilən maşın mənasında “alın yazısı” doğru deyil. “Məcəburiyyət qanunu” da bu mənada yanlışdır. Əgər doğrudursa, başqa bir anlama yozulmalıdır.

Varlığımız iki tərəfdən “əbədiyyətə” bağlıdır, varlığımızın təkamül prosesi heç vaxt ölümlə bitmir. Xoşagəlməz ölüm kəlməsinin yerinə, “daha geniş aləmə köç etmə” cümləsini işlədək. Elə bir aləm ki, yaşadığımız aləmlə müqayisədə dünyanın ana bətninə nisbəti kimidir. Bu şəkildə, biz öldüyümüz zaman heç nəyi itirmirik.

Bütün varlıq aləmini tanımadığımız məlumdur, amma elm və biliklə irəlilədikcə, varlıq sisteminin parlaq siması, gözəllik və incəlikləri gözlər önünə sərilir və bu tərtiblə, mahir bir nizamlayıcı və yaradanın bizə qarşı ən xırda qanunsuzluq və ədalətsizlik etməsinə heç bir dəlil yoxdur.

Yer üzərində yaşayan bəşər üzvləri ünvanında bütün varlığımız, quşun dimdiyindəki bir damcı su mislidir. Əgər həmin quş yüksəklərə qalxsa və bu kiçik damcını sonsuz okeanın içinə atsa, okeanda nə dəyişiklik baş verər? Deməli, biz varlığın ali mənbəyinə xidmət üçün yaradılmamışıq, əksinə o, bizi öz səadətimizdən ötrü vücuda gətirmişdir.

Hələlik, fəlsəfi sübutlar baxımından hansı düşüncə tərzi-nin düzgün və hansının yanlış olduğunun fərqi-nə varmır və bunun müzakirəsini sonraya saxlayırıq.

Hazırda məqsəd budur ki, bu iki düşüncə tərzi-dən (fəlsəfi sübutları nəzərə almadan) hansı biri bizə “həqiqi rahatlıq” verə bilər. Hansı biri bizi bədbinlik, bədgümanlıq, nifrət, ümitsizlik və tənhalıq hissindən ibarət bir aləmdə batıra bilər?

Sualın cavabı aydındır.

Bununla yanaşı, görəsən, taleyimizdə bu qədər təsirli olan bu iki məktəbdən birinin seçiminə biganə qala, yaxud ən azından hər iki düşüncə tərzi tərəfdarlarının varlıq aləmi barəsindəki sübutlarını dəqiq araşdırmaya bilərikmi?

Bu bəhsi məşhur cərrah Ernest Adolfun maraqlı sözü ilə yekunlaşdırırıq:

“Mən bir çox təcrübələr nəticəsində bunu anladım ki, bundan sonra xəstənin cismini tibbi və cərrahi ləvazimatlarla, ruhu-

nu isə Allaha iman gücünü artırmaqla sağaltmalıyam. Ona görə ki, dərmanlara və cərrahi əməliyyata inamımla, Allaha imanım “hər ikisi” elmi prinsiplərə əsaslanır...

Mənim bu təcrübə və nəticəm, hazırda tibb aləmində bir növ oyanışa təsadüf etmişdir. O da, həkimlərin xəstəliyinin psixoloji amillərinə diqqətindən ibarətdir.

Məsələn, bu gün sabit olmuşdur ki, Amerikanın mühüm şəhərlərindəki həkimə müraciət edən xəstələrin 80%-inin ciddi bir psixoloji amili var və bu 80%-in təqribən yarısı xəstəliyi müəyyən etmək üçün heç bir fiziki əlamət göstərmirlər. Nəzərə almaq lazımdır ki, həkimlərin etiqadına görə bədən üzvlərində xəstəlik müşahidə olunmayan bu cür xəstələr xəyalda xəstə deyillər, əksinə həqiqətən xəstədirlər...

Psixoloqların rəyinə görə, onların xəstəliklərinin səbəbi günah, nifrət, əfv və güzəştin olmaması, qorxu, iztirab, məğlubiyyət və məhrumluq, iradəsizlik və qərarlısızlıq, şəkk və depressiyadan ibarətdir. Lakin əfsuslar olsun ki, bəzi psixoloqlar bu kimi xəstəliklərin səbəbini axtararkən, özləri Allaha etiqadlı olmadıqlarına görə, “Allaha iman” məsələsini nəzərdən kənar tuturlar¹.

MƏNASIZ VƏ ACILI HƏYAT

İndiyədək siz də belə bir macərə yaşamısınız mı?

Maddi dünyanın hər bir şeyinin eşidilməsi görülməsindən, uzağı yaxınından daha çox olduğu halda, digər dünyadakı hər şeyin görülməsi eşidilməsindən daha artıq və yaxını, uzağından daha əzəmətlidir. (Həzrət Əli əleyhissalam)

Hər bir atomun daxilində heyrətamiz boşluq olduğunu deyirlər. Atomun hədsiz kiçik neytron və elektronları həmin boş fəzada, yəni yoxluqda dövr edir.

¹ “Allahın varlığının isbatı”, səh. 238-239

Atom üzrə mütəxəssis professor Julio əmin edir ki, atomlar arasındakı boşluqlar aradan qalxana qədər bədənimizi sıxmaq mümkün olsa, mikroskopla çətin görünən bir zərrə olarıq. Əlbəttə, həmin zərrənin çəkisi azalmayacaq, yəni insanın çəkisinə bərabər qalacaq.

Bu hesabla əgər yer kürəsi boyda böyük bir presləmə maşını olsa və yer kürəsini onun içində necə deyərlər, “atom presi”nə məruz qoysaq, bütün geniş ərazilər, tikililər, xəzinələr, əkin sahələri, yaşıl bağlar, mədənlər, yerin altında və üstündə olan təbii sərvətlər, xülasə bütün yer kürəsi inanılmaz kiçik bir kürəyə çevriləcək.

Sanki, maddi aləmə bağlı olan hər bir şey atomun bu halındadır; uzaqdan olduqca əzəmətli gözə dəysə də, yaxınlaşdıqca elə içiboş görünür ki, sonsuz dəhlizində puç və naməlum hədəfə doğru gedən ayaqlarımızın quru əks-sədasından başqa bir şey eşidilmir. Biz hər nə qədər bədbin oluruqsa olaq, yenə də ixtiyarımız yoxdur ki, öz sevdiyinə və maddi hədəflərinə çatıb, lakin xoşbəxtlik hissi keçirmədiyinə görə şikayətlənən dünya dühalarının sözünü bir növ riyakarlıqda ittiham edək.

Onların keçdiyi yolu keçəndən sonra, xüsusilə bunu təcürübə etdiyimiz məqamlarda, biz də onlarla həmfikir olmayacağımız haradan məlumdur?

İndi gəlin uzaqdan gözəl görünüb könül oxşayan, eyni halda içi boş və mənasız olan bu nümunələri, məsələn bir “nazirin” dilindən eşidək:

“...Siz də təsdiq edərsiniz ki, tələb və təklif tarazlığı pozulmuş bir mühitdə universitetə qəbul imtahanından keçmək Nobel mükafatı qazanmağa, yaxud ən azı böyük lotereya uduşlarında özü və ailəsi çəkisində pul udmağa bərabərdir, belə bir atmosferdə qəbul imtahanı verən və nəticəsini gözləyən bir gənc üçün günlərin birində – təşviş və nigaranlıq içində – qəzet səhi-fələrinə öz adını qəbul listində görməsindən və universitetə qə-

bul imtahanından keçdiyini bilməsindən daha şirin heç nə ola bilməz.

Mən elə düşünürdüm ki, belə bir sevindirici hadisə baş verərsə, artıq həyatda qəmim olmaz; səadət ulduzum doğar, hər şey üzümə gülər və heç bir çatışmazlığım qalmaz.

Düşünürdüm ki, universitet səmasının özünəməxsus, yəni xoşbəxtlikdən başqa ad verilməsi mümkün olmayan ayrı bir rəngi var!

Lakin universitetə qəbul olduqdan sonra heyratla gördüm ki, universitet səmasının rəngi də elə gözüm alıšan adı səma rəngindədir. Üstəlik problem və baş ağrılarının başlanğıcıdır; həm müəllim cəfası var, həm də ata əzabı!

Müəllim və dərs vəsaitlərinin azlığı, dözülməz maddi problemlər, cinsi istəklərin coşub-daşması və digər məhrumiyətlər birlikdə keçilməz dağ kimi qarşımda durmuşdu. Düşünürdüm ki, əgər bir gün bu dağ Everest qülləsini fəth edən qəhrəmanlar kimi ötüb keçsəm, ölümün ilk gecəsi ruhu və cismi sıxan, əzab dolu, dar, qaranlıq qəbirə bənzər bu mühitdən azad olub, uğrunda çalışdığım və bütün fədakarlığımı səfərbər etdiyim o diplomu alandan sonra daha sözün əsl mənasında səadət qapımı döyəcək. Bu, daha universitetə girməyə hazırlaşdığım dövrə bənzəmir, bu dəfə həqiqətən də, səmanın rəngi başqa olacaq. İndiyədək həyatın bir küncündə yaşadığım üçün hamı mənə yuxarıdan aşağı baxırdı. Amma təhsili bitirdikdən sonra "güclü istehsal motoru" kimi hamının gözündə dəyərliyəm, barlı bir bitkiyəm haraya ayaq qoysam, qədəmim mübarəkdir! Hansı məclisə daxil olsam hər tərəfdən cənab doktor!... cənab mühəndis!... – deyə məni çağırırlar. Bu mövqe və məqama görə də olsa, təhsil dövründə çəkdiyim zəhmətlərin acısını yetərinə çıxaracağam.

Təhsilimi başa vurduqda, yenicə "bekar və iş axtaran bir gənc" olmuşdum! Getdiyim hər qapından əliboş döndürdüm. Hər axşam borc pulla da olsa, qəzet alıb hər şeydən öncə iş vakansi-

yalarına göz gəzdirdim. Çox çalışmağıma baxmayaraq, münasib bir iş tapılmırdı.

Özümü canı bahasına qiymətli mallar alıb lakin müştəri-si olmadığı üçün mallarını bada verən bir sahibkar kimi hiss edirdim. Öz-özümə deyirdim: Doğrudanmı, camaat bu qədər dəyərlı malı görəcək gözə sahib deyil?

Bu günlərimə baxanda universitet günlərimə rəhmət düşürdü, həm idman və əyləncəmiz vardı, həm də kimsənin məndən bir gözləntisi yox idi, indi isə ata-ana, qardaş və oğuldan tutmuş hamamçıya qədər hamının “cənab doktor” və “cənab mühəndis”dən gözləntisi var, amma mən ayaq üstə dura bilmirəm.

İşsizlik qarışqa kimi canıma daraşib içdən məni yeyir, sanki dəli oluram. Hətta paltarımın ütüsünü və üzüm kimi parlaq saxlamağa çalışdığım köhnə ayaqqabımın mazını belə ondan bundan dilənməliyəm.

Hansı müəssisəyə baş çəkirsə, biri yenicə vakant yerlərinin dolduğunu, başqa biri təəssüflə, “Ey kaş, iki gün öncə müraciət etsəydiniz sizin kimi bir kadra ehtiyac vardı” – deyir. Tam başqa biri isə deyir: “Filan nazirlik binasının dəhlizində elan vurulub, bayram axşamına qədər onun çoxlu sayda idarələrinə yeni bir idarə əlavə olunacaq, lütfən gedib adınızı iş axtaranlar siyahısına yazdırın, ola bilsin püşk atmada adınız çıxsın”.

Acı günlər keçirirdim, heç vaxt bu qədər narahat olmamışdım, öz-özümə deyirdim: Cəmiyyətdə məndən yazıq kimsə varmı? Mənim kimi abırlı biri hara pənah aparsın? Sanki şəhərdəki evlər hamısı qəbirə, səs-küylü maşınlar tabuta, küçə və xiyabanlarda gəzən insanlar isə qəbiristanın sükutundan zinhara gələn və sevgidən məhrum qalan skeletlərə bənzəyir.

Sanki, səmadan sıx qəm-qüssə tozu yağır və hər bir şey qəhər rəngini alıb. Ömrümdən təqribən otuz il keçməsinə baxmayaraq, nə evim, nə həyat yoldaşım, nə maşınım, nə də sahmanlı bir həyatım vardı. Keçmişim zəhmət dolu idi, gələcəyim-

sə tam anlamıyla qaranlıq və dəhşət! Naməlum gələcək məni o qədər incidir ki, keçmiş əziyyətlərimi xatırlamaq artıq məni narahat etmir.

Sonda onun-bunun tövsiyəsi ilə – qarşısında baş əyməyin cəhənnəmin yanar odu kimi insanın daxilini sonra isə zahirini yandıran alova bənzəyən – bir sıra insana pənah aparıb təmənnə etməklə, bir işin ətəyindən tutdum. Bacarıq və çoxlu əmək sayəsində ardıcıl bir neçə həlledici vəzifəyə yiyələndim. Sonda nazir oldum, bütün təşkilatları və məsuliyyəti ilə mühüm bir nazirliyi mənə həvalə etdilər. Sevincimdən sanki göylərdə uçurdum. Bu dəfə həqiqətən, göyün başqa rəngi olduğunu düşünürdüm. Bu dəfə keçən dəfəkilərlə müqayisə ediləcək deyil. Onlar hamısı rəya və xəyal idi, bu isə həqiqət və reallığın özü.

Müəyyən bir zaman keçdi... Hərçənd, çox keçmədən özümə gözəl bir villa almış, maşın kirayəsindən canım qurtarmış, bir neçə yaraşıqlı övlada sahib olmuş, çoxlu mal-dövlət qazanmışam, hər bir imkan var və əlim hər yerə çatır, amma nə fayda?

Bu gün güzgüdə saçlarıma baxırdım, yarısından çoxunun ağardığını gördüm. Dincliyim yox dərəcəsidir, nazirliyin yüksək səsli və davamlı zəngləri, bir an belə məni rahat buraxmır.

Hətta, bəzən gecəyarısı vacib işlərdən ötrü əzab-əziyyətli də olsa, məni yuxudan oyadırlar. Məmləkətin hər bir yerində, hər hansı bir hadisə baş versə, birbaşa bizim nazirliyə zəng edilir; problemin həlli üçün dərhal ayağa qalxmalı adam tək cəmə-nəm, əks halda....

Bəzən yoruluram, xidmətçiyə göstəriş verirəm ki, dağılmış cəsədlərin sümükləri kimi adamı “lal” dili ilə söyən bu qalanmış qarışıq sənəd qovluqlarını gözümlün önündən yığışdır-sın və həftələr öncə vaxt almış camaatın saatlarla oturub gözlədiyi “gözləmə zalı”nın qapısını bağlasın.

Nə edim?! Yorulmuşam, qoy onlar əsəbi halda dişlərini bir-birinə sıxsınlar! Qoy gözləri otağıma dikilib qalsın, qoy otağıma baxaraq, təzə var-dövlətə çatıb hamını unudan sabiq dostlarını söysünlər! Axı, mən poladdan deyiləm! Onlar necə istəyirlər elə də qəzavət etsinlər.

Ani və öteri bir sükut otağı bürüyür. Bu arada yorğunluğunun azalması fikri ilə ard-arda yandırdığım siqaretimin tüstüləri əhatəsində yorğun düşüb qalırım, ötüb keçən çətinlikləri yadıma salıram....

Ah! Necə də xoş günlərim vardı, onların qədrini bilməmişəm. Universitetin şirin vaxtları və ondan öncə könül oxşayan illərim.

Kaş ki, heç nə yox, təkcə bir şeyim olaydı, dinclik, dinclik...!

O dövrdə nə bu qədər tələbkar və simic insan ətrafımı almışdı, nə də hansının yalan, hansının düz danışdığını bilmədiyini bu qədər müraciət edən vardı.

Bu insanlar sanki düşüncülər ki, bir vaxtlar onlarla dost-tanış, sinif yoldaşı, rəfiq olmuşuqsa, axıra qədər də onun nökrəi olmalı və umduqları hər bir şeyə cavab olaraq, onlara “baş üstə!” deməliyəm.

Unudurlar ki, oxumağa əsla hövsələm olmadığı halda, hər bir qalın sənədə imza atdığım qələmimin ucu, əslində qəlbi-mə sancılan bir qılıncdır. Axı mənim və nə qədər insanın taleyi imza deyilən sağa-sola çəkdiyim bu “iki xəttə” bağlıdır.

Mənə müraciət edən hər kəs vacib işi olduğunu bildirir və mütləq onunla görüşməyimi istəyir. Eynilə bunun kimi həmişə telefon zəng çalır. Dəstəyi qaldırıb, görürəm hamının zəruri işi var, gecənin yarısı zəruri işi var deyər, məni yuxudan oyadır. Elə bil dünyada vacib işi olmayan yeganə şəxs mənəm. Bütün gecə düşünürəm ki, düşmənlərim ayağımın altını qazmasın. Çox vaxt evdən çıxarkən, qayıdacağıma inanmıram.

İstirahət və əyləncə üçün vaxt planlaşdırma bilmirəm. Dost-tanışlarımla, hətta ailəmlə gülüb-danışa bilmirəm. Hər gün komissiya, seminar, zəhrimar...!

Bu gün filan yüksək rütbəli hərbi nümayəndə heyəti, sabah filan siyasi heyət, biri gün filan iqtisadiyyatçı heyət bizim diyara qonaq gəlir. Mən də rəsmi geyimdə onları qarşılamalıyam. Bu o qədər təkrar olub ki, artıq belə şeylərdən ürəyim bulanır.

Doğurdan da, yorulmuşam, bezmişəm!

Ürəyim ağrıyır, mədəmin içi göynəyir, mədə və on iki barmaq bağırsağ yarası məni incidir. Bu gün həkim deyirdi ki, qan təzyiqim yuxarıdır, diabet xəstəliyi ehtimalını da, verirdi. Əsəblərim pozulub, nə qədər dərman və kapsul qəbul etmək olar. Yatağımın yanındakı mizin üstü dərmanlarla doludur və bir apteki xatırladır. Hamı, bu dərmanlar işinin çoxluğuna və yorucu iş olduğuna görədir – deyir.

Doğurdan da, həyat nə qədər puçdur. Yaşa dolduqca, irəlilədikcə, puçluğunu daha çox hiss edirəm.

Sanki qaranlıq və qorxulu tunellərdə naməlum itkim üçün irəliləyir, bu boş sahədə quru ayaq səslərimdən başqa heç nə eşitmirəm.

Kaş, keçmişə dönə biləydim!... Yox! Kaş ki, heç dünyaya gəlməyəydim... .

Doğrudan da, bu həyat olduqca axmaq bir şeydir... Ümumiyyətlə mən niyə dünyaya gəlmişəm? Bax bunun özü bir sirr və müəmmadır.”

Bu, keçmişdən yalnız xoş xatirəsi qalan bir maddi həyat nümunəsi idi. Hər bir şeyin onda olmasına baxmayaraq, heç nəyi yoxdur. Məhz buna görə də, məlum olur ki, həqiqi mənada real həyatı qida, sərvət və məqam kimi maddi şeylərin fəvqündə axtarmalıyıq. Maddi nemətlər hədəf olmamalıdır, əksinə onları daha ali həyata çatmaq üçün vasitə kimi istəməliyik.

Varlıq aləmində bizim mövqeyimiz

Ötəri və gündəlik həyatımızda batıb qalmağımız, adətən, bizə öz varlığımızın kəmiyyət, keyfiyyət və bu böyük xəritə üzərində işğal etdiyimiz nöqtə haqqında düşünməyə imkan vermir.

Bizim varlığımız iki tərəfdən yoxluqla bitir.

Əgər özümüzün həyat tarixçəmizi vərəqləsək, çox tez yoxluğa çatırıq. 20 il, 30 il, 50 il və ən çoxu 70 il ya bir qədər çox. Öncələr də, zahirən bir şey deyildik.

Əgər əlçatmaz arzu və fantastik inancları da nəzərə almaqla, gələcəyə getsək, yenə də, məlum müddəti keçməyəcək və (görünən budur ki,) sonra yoxluq zülmətinə tuş gələcək. Bu bir yöndən.

Amma başqa bir yöndən sürətli və xərc istəməyən “düşüncə” atına minib, insanlıq karvanının izi ilə keçmişə dönsək, bu izlər bir neçə min ildən uzağa getməyəcək; artıq o yanı bizə məlum deyil. Yalnız insanlıq vadisindən keçmiş, sonra izlərinin üstünü naməlum tozlar örtmüş, tarixdə çox cüzi əsər buraxan və sanki tarixin gözündən oğurlanmağa çalışan “qaraltılar” görürük.

Yenə də, milyon illər keçmişə qayıdaq – Bəlkə də, bu müddət varlıq aləminin ömrü ilə müqayisədə anidir – bu zaman, sanki yoxluğun (insan yoxluğunun) qorxulu dalanına ayaq qoymuşuq və “zülmət yoxluq dəryasının” sonsuzluğu çox aydın görünür. İrəli getməyə cürət etmirik, getsək də, bir faydası yoxdur, çünki “heç”də seyr etməyin təbii nəticəsi “heç”dir. Əgər bundan öncə bir şey olmuşuqsa, çox güman ki, torpaq, daş və ağac olmuşuq.¹

Gələcəyə doğru səfər etmək isə bundan daha çətin və mürəkkəbdir. Çünki, hətta ən güclü elektrik maşınlarından kömək almaqla, təcrübəli mütəxəssislərin güman və təxminlərinə arxa-

¹ İnsanın zaman axınında elə bir dövrü olub keçmişdirmi ki, onda xatırlanası bir şey olmasın? (“İnsan” surəsi, 1-ci ayə.)

lanmaqla, yüz ilin vəziyyətini proqnozlaşdırmağı bacarmağımız belə, çətinidir. Səbəbi isə, düşüncənin sürət atı bu istiqamətdə olduqca yavaş yol gedir və əldən düşür.

Sanki biz və bütün insan karvanı bir tərəfdən, zirvəsi səmaya ucalaraq qara buludlar arasında itən bir dağın ətəyində, digər tərəfdən isə göz işlədikcə dərinliyinin sonu bilinməyən zülmət bir dərənin dibində dayanmışıq. Nə öz yolumuzun başlanğıcından tam xəbərdarıq, nə də sonu məlum olmayan gələcəkdən.

Bundan başqa, görəsən həyat vadisinə qədəm qoyan ilk kəslər bizlər və bu bəşərin nümayəndələridirmi?

Bu sualı müsbət cavablandıraraq, “bəli” demək, ehtiyatsızlığın və özünü sevməyin son həddidir... .

Bu dünyaya yol tapıb sonsuzluq silsiləsini sona çatdıran son şəxslər biz ola bilərikmi?

Bunun özü də, müsbət cavaba çoxlu cürət tələb edir.

Kim bilir? Ola bilsin indiyə qədər minlərlə, milyonlarla, milyardlarla növ insan – eynilə bəşər növündən olan yaxud ondan daha üstünü bu dünyaya gəlib və gedib.

Həmçinin kim nə bilir, gələcəkdə də belə olmasın, milyard növ başqa insanlar həyata ayaq basmasın və “bizim növümüz” bu sonsuzluq zəncirini birləşdirən halqalardan biri olmasın?

Başqa bir tərəfdən, insan gözüne dəyən böyük miqyasda, milyardlarla ulduzun sığıdığı varlıq aləmi qarışqanın gözü boyda olması mümkündür. Görəsən, təkcə yer kürəmiz canlı və mədəni varlıqlar yetişdirmişdir? Yaşayış yalnız bizim kiçik planetimizdə mümkündür?

Riyazi hesablamalara görə olsa belə, sonsuz qalaktikalarda, gözümüzün görünən yüz milyonlarla ulduzlarda həyat olmaması ehtimalını heç bir ağıl qəbul etməz.¹

¹ Müasir alimlər də bu həqiqətə çatıblar ki, həyat çərçivəsi göyləri fəth edəcək qədər biz təsəvvür etdiyimizdən daha genişdir.

Doğrudan, görəsən başqa planetlərin sakinləri necə yaşayır? Onlar da, bizim kimi münaqişə, müharibə etməklə, qan tökməklə məşğuldurmu? Məsələn, onlar da özləri üçün bir “Vyetnam” düzəldərək “yoxluq” naminə, onun uğrunda müharibə aparır? Ümumiyyətlə, onların lüğətində “müharibə” kəlməsi varmı? Görəsən, insan bədənindəki milyardlarla hüceyrələr kimi son dərəcə sülh və səfada yaşayıb, bir-biri ilə həmkarlıqla ömür sürürlər? Kim bilir!

Deməli, dərin düşündə görürük ki, adını bəşər elmi qoyduğumuz və ərazisi bir neçə kilometrə bərabər nəhəng kitabxanalarda yer aldığı milyon-milyon kitabların hamısı nadanlığımızın, yaxud geniş səhrada, gecənin qaranlığında gəzən atəşböcəyinin işığı misalı elmimizin izahıdır.

Milyonlarla alimin qələmə aldığı, milyonlarla kitabda yazıldığı bütün bu elmləri və geniş insan biliklərini yenidən qələmə almaq üçün çox güman ki, bir neçə ton mürəkkəb kifayət edər. Halbuki, varlığın bütün sirlərini, bu dünyada və göylərin ən uzaq dərinliklərində olanları qələmə almaq üçün okeanlar kifayət etməyə bilər.¹

Bununla belə təsdiq edəcəksiniz ki, müasir dünyada, belə bir şərait və vəziyyətdə bunu “inkarı”n məntiqsiz olduğunu deməsək də, çətin bir iş olduğunu iddia edə bilərik.

Ehtiyatla addım atmalı, təvazökarlıq etmək lazımdır, və ya ən doğrusu, öz kiçikliyimizi anlamalıyıq.

Eyni zamanda təkcə öz məhdud həyatımıza bağlı qalmayıb, bacardığımız qədər bu həyatdan qırağa addım atmalı və çox düşünüb, çox mütalə etməliyik.

Təkrar və bayağılıqdan başqa bir şey olmayan bu adi və gündəlik həyatı davam etmək fəxr sayıla bilməz. İftixar, bu

¹ *De: “Əgər dəniz mənim Rəbbimin (bütün kainatdan və mövcudlardan ibarət) sözlərini (yazmaq) üçün mürəkkəb olsa, hətta onun bənzerini (başqa bir dənizi) köməyə gətirsək belə, şübhəsiz o (dənizlər), Rəbbimin sözləri sona çatmamış qurtarar”.* (“Fəth” surəsi, 109-cu ayə.)

məhdud dörd divar arasından çıxmaq və varlığın böyük sirlərinə nail olmaq üçün kəmiyyət və keyfiyyətindən asılı olmayaraq, at-
dığımız addımlardadır (təbii ki, hər kəsin öz imkanları və gücü
qədər).

Bu düşüncə tərzini bizim bilmədiklərimiz şeylər haqqında maraqlanmağa stimül yaradır və olduğumuz məhdudiyyətdən kənarda bir sıra həqiqətləri çox ciddi araşdırmağımıza təkan verir. Deməli, bura yolun başlanğıcıdır; bir insanın varlığı dairəsində olan sirr və taleyin həlli istiqamətində müəyyən bir yolun əvvəlidir.

Necə və nə barədə düşünək?

Xəstə və biçarə insanların bədbəxtlik və problemlərinin səbəbi tale və şansları deyil, əksinə "pis düşüncə"ləridir.

Düşünmək və fikirləşmək ən böyük ibadətdir. (Əmirəl-möminin İmam Əli ^(rəh.ə) _(salam))

Bəzən "nə üçün düşündüyümüzü" düşünürük. Bu düşüncələrdən nə fayda görmüşük? Bütün bəla və başağrılarımız elə bu düşüncəmizə və həyat məsələləri, varlıq məsələləri, taleyimizə aid məsələlər və aidiyyəti məsələlərdə incələnməyimizə görədir.

Bu qədər şad və gümrah olan dəlilələr, sizcə düşünürmü?

Əslində onlar elə düşünmədikləri üçün bu qədər güclü və kefləri kökdür. Onlar ağıllıları özlərinə problem bilirlər və dillərində bunu zümrümə edirlər.

Bu tərtiblə, yaxşı olardı ki, ağıllılar dəlilərin dünyasına baş vurub onlar kimi bu dördgünlük ömrü başağrısız və problemsiz, fikirləşmədən rahat başa vursun.

Bu hesabla götürsək, dəlilərin xəbərsiz dünyasından, daha yaxşı və qalmaqsız dünya bəslənmiş qoyunların dünyasıdır. Xəbərsizlik sayəsində hamıdan tez kökəlib cana gəlirlər və əgər bu zəmində yarış keçirilsə mütləq onlar qalib gələcək.

Onlardan da xəbərsiz daşlar, ağaclar və bizi əhatə edən bu divarlardır. Hətta bəslənmiş qoyunların kiçik və bacarıqsız beyinləri və fərqli baxışları qədər də deyillər. Əgər belədirsə, onlar kimi olmağı arzulamalı və onlara həsəd aparmalıyıq.

Lakin əsla belə deyil, bizim qürurumuz dəlilər, bəslənmiş qoyunlar kimi yaxud daş, ağac və cansız əşyalar kimi təsirsiz olmağımızda deyil. Xoşbəxtliyimiz bəzi iflic bədən üzvləri kimi heç bir ağrını hiss etməməkdə deyil. Əksinə gərək hissiyyatımız olsun, hərçənd bu hissiyyat bəzən bizə dözülməz ağrılar yaşadır.

Əlində hissiyyat qüvvəsi olmayan insan bir iş görə bilməz. Eləcə də, düşüncəsi olmadığı təqdirdə yerində donacaq, irəli-geri bir addım ata bilməyib həqirlik və zəlillik içində qalacaqdır.

Ümumiyyətlə, insanların üzləşdiyi bədbəxtliklərin hamısı onların təfəkkür və həqiqətlərin dərkindən qaçdıqlarından dolayı meydana gəlir.

Bir səhv və düşüncəsiz hesablama yetər ki, dünyanı birbirinə vursun. Bu gün təqribən dünya sərvətinin yarısı və eyni miqdarda yer üzündə olan insan gücündən, bəşər kökünü kəsmək naminə istifadə edilir.

Müasir dünyadakı bəşərin yarısının gücündən əsgər, silah istehsalçısı, texnik, hərbi ekspert, məntiq hesabatçısı, ixtiraçılar, böyük sənaye tədqiqatçıları və başqa qüvvələr kimi istifadə ediməklə yanaşı, qalan yarısı da öz növbəsində onlardan yararlanır ki, onların ölümlərini hazırlamaqla öz qəbirlərini özlərinə qazdırsınlar. Bu eynilə özünü öldürmək üçün gəlirinin yarısını “zəhər” almağa xərcləyən, yaxud gəlirini cəllada verməklə, onu son vəzifəsini yerinə yetirməyə hazırlayan şəxsə bənzəyir.

Doğrudan, əgər düşüncələr işə düşsəydi, dünyanın hazırkı vəziyyəti belə olardı mı?!

Təbii ki, düşüncə cinayət və qətlə səbəb olmaz, əksinə düşünməmək və üsyançı hisslərə qapılmaq bu qədər xoşagəlməz

hadisələr yaradır. Məhz buna görə insan rahatlıq tapanda fikrə dalaraq, adətən, öz səhvlərinə görə peşman olur.

Deməli qəbul etməliyik ki, hər bir insanın həyatında yer alan ən mühüm vəzifəsi təfəkkürü, düşüncəsidir; həyata aydınlıq bəxş edən, həyat çeşməsi olan, bütün ictimai nasazlıqların dərmanı, insanları zəllillikdən xilaskarı və bütün problemlərin həlli sayılan bir düşüncə. Məhz buna görə də İslam qaynaqlarında, təfəkkür ən böyük ibadət və ən ali minacat kimi tanıtılıb.

Təfəkkür və düşünmək üçün birinci məsələ

Təbii ki, üzərində düşünülməsi vacib olan ilk məsələ bizim varlığımızın haradan başlamasıdır; bu dünyanın ibtidası, başlanğıcı nədir, haradır? Bu uzun yolu biz necə keçmişik?

Fikirləşmək üçün bundan mühüm mövzu ola bilməz, varlığın başlanğıcını bilmək və bu sirri öyrənmək, başqa sirlərin açılmasına da yardımçı ola bilər.

Bəlkə də, deyəcəksiniz ki, çox gözəl, onda təfəkkür qüvvəsini işə salmaq lazımdır, amma “praqmatizm” kimi bir sıra müasir fəlsəfi cərəyanlar bizə dəyər və orijinallığı deyil, əksinə hər bir hadisənin varlığının öz nəticəsinə bağlı olduğunu aşılıyır. Yəni, həyatımızda nəticə verməyən şeyin əsla olmadığını deməliyik. Yaxud, bizim təfəkkür və düşüncə tərəzimizdə varlıq və yoxluq bərabər olmalıdır.

Fərdi və ya ictimai yaşayışımızın davamı üçün varlığın ilkin başlanğıcını bilməyə nə lüzum var? Çinlilər kimi bir sıra millətlər bu məsələni həll etməyiblər deyər, yaşamırlarmı? Ola bilsin bizdən də yaxşı yaşayır, heç vaxt bu cür qaranlıq məsələnin həlli üçün özlərini yormurlar.

Lakin bu məntiqlə, bu əzəmətli gerçəklik haqqında düşünməkdən imtina edən şəxs iki mətləbi unudur:

1. Müxtəlif məsələlər üzərində araşdırma və təhlil nəticəsində “həqiqətin dərkindən” daha üstün bir şeyin təsəvvür olunmadığı üzə çıxır. Başqa ifadə ilə desək, biz həmişə elmi, hə-

yatımızda təsirli olduğu üçün deyil, əksinə elmi elm olduğundan dolayı oxuyur, həqiqəti isə reallığı axtarmaq üçün öyrənirik. Halbuki elm, bəşərin ən böyük itkisi, dünya reallığının dərki də insanların ən son hədəf və arzusudur.

Odur ki, bəşər həyatı tarixinin bütün dövrlərində, həqiqətlərin dərki istiqamətində insanın yorulmaz səy və çalışmalarına şahid oluruq, bizim güclü daxili motivasiyamızı bu hədəfə qovduğunu çox gözəl hiss edirik, baxmayaraq ki, uğrunda yeri-göyü araşdırdığımız elm və bilikləri gündəlik həyatımızla əlaqələndirməyə özümüzü vəzifəli bilmirik.

Sizcə qalaktika haqqında bu qədər axtarış aparmaq, meteroitlər haqqında öyrənməyə can atmağımız və başqa əlçatmaz aləmlərin yaranış keyfiyyəti bilmək, bizim gündəlik həyatımızdakı enerjinin olmasından dolayıdır mı?

Halbuki, hazırkı şəraitdə həyatımıza hər hansı təsirini görmürük, hətta işıq sürəti ilə hərəkət edən raketlərin mövcudluğunu fərz etsək belə, yenə onlar əlçatmaz olacaq.

Yaxud, qarışıqların yaşam tərzini öyrənmək, onların və onlar kimi bir sıra həşəratların əsrarəngiz həyatının alimlərin diqqətini illər boyu özünə cəlb etməsi maddi yaşayışımıza qoyduğu təsire görədir mi?

Niyə astroloqlar, biologiya və zoologiya alimləri bu çoxsaylı araşdırmalardan yorulmur? Ona görə ki, yaradılış sirlərindən xəbərdar olmağı çəkdikləri zəhmətlər müqabilində özlərinə ən böyük mükafat bilib əməllərindən qürur və iftixar hissi duyurlar.

Varlıq aləminin sadə mövzularını belə düşündüyümüz halda, bu dünyanın yaradılışına dair ən əsas və böyük məsələ haqqında, yəni aləmin ilkin başlanğıcı haqqında (tələ və həyatımıza heç bir təsirinin olmadığını fərz etsək belə) düşünüb araşdırmamalıyıq?

2. Qeyd edilənlərdən bu məsələnin bizim fərdi-ictimai, maddi-mənəvi həyatımızda dərin təsirləri olduğu qənaətinə gəli-

rik. Belə ki, bizim taleyimiz və müasir texnologiya əsrində olan nizam-intizamsızlığımızın islahı, həyatımızdakı çıxılmazlıqların həlli bu məsələyə aiddir və ona imanımız olmadan mümkün deyil.

Bu mənbəyə bağlı olmadan can və ruhumuzun rahatlığı, yaşayışımızdakı problemlərin həlli və mənəvi güc tapmağımız mümkün deyil.

Elmi tədqiqatlar üzrə də yaradılışın orijinal görünüşünü xüsusi nizam verən bir elm və qüdrət qaynağına inanmaq bizə çox şeyi aydınlaşdırır. Qarşılaşdığımız bütün hadisələrdə və varlıq aləminin sistematikliyi haqqında nə qədər diqqətli, dərin düşüncəli olsaq, bir o qədər elmi kəşflərə səbəb olacaq.

Bu halda, necə deyə bilərik ki, bu problemin həlli həyatımızda hiss olunmaz dərəcədə təsirli deyildir, bu üzdən onu tərək edib, ona xatir zehnimizi məşğul etməyəək?!

Yalnızhisslərə güvənmək olmaz!

Bizim duyğularımız – ağılın nəzarəti olmadan – bizi azdırır!

Digər mühüm bir bəhanə

Varlıq aləminin ilkin yaranışı haqqında düşünmə məsuliyyətindən qaçmaq üçün gətirilən bəhanələrdən biri də budur:

Tutaq ki, sözügedən məsələni aydınlaşdırmağın, həyatımızdakı çoxlu problemlərin həllinə yol açacağını qəbul etdik, amma təəssüflər olsun ki, biz bu problemi həll edə bilmərik və başqa ifadə ilə desək, “Allahın” varlığı yaxud yoxluğunu isbat etmək şansımız yoxdur. Ona görə ki, təhlil və müşahidə altında olmayan şeylərin heç bir elmi dəyəri ola bilməz. Təcrübəyə sığmayan bir şeyin isbatı da mümkün deyil. O mənbənin varlığı və yoxluğunun isbatını heç bir vasitə ilə təcrübə, təhlil və müşahidə etmək olmur, etiraf etməliyik ki, elmi cəhətdən bu

problemin həlli mümkün deyil, buna görə də zehnimizi zəhmətə salmağa dəyməz!

Başqa sözlə desək, “Ali varlıq və dünyanı yaradanın ilkin mənbəyi” haqqında olan söhbət, olduqca maraqlı və dəyərli olmasına baxmayaraq, təəssüflər olsun ki, bizim hiss çərçivəmizdən kənardır və müasir dövrümüzdə bu çərçivədən kənar şeylərin elmi dəyəri yoxdur, çünki onların elmi isbatı mümkünsüzdür. Hissiyat dairəmizdən kənara çıxmaq təhlükəli olmasa da, ən azından çaşqınlıq yaradacaq. Yaxşı olar ki, özümüzü bu çaşqınlıq vadisinə atmayaq.

Özlərini bu təhlükəli vadiyə atan və azğınlıq yolunun yarısından qayıdan bir çox insanlar olmuşdur. Bizim işimiz yalnız hiss etdiyimiz həyatladır, bu mənada ki, “müşahidə” və “hissiyatımız”dan xaric olan varlıqlar bizi maraqlandırmır!

Bəlkə də, elə bu səbəbdən bu gün fəlsəfə dünyasında özünə çoxu tərəfdar toplamış bir məktəb vardır. Bu məktəbin tərəfdarları kimi tanınan (VII əsrin filosoflarından) olan ingiltərəli Con Lokk “Empristlər” (əsil bilik mənbəyinin təcrübə olduğunu qəbul edənlər) məktəbinin liderlərindən biri sayılır. Onun ardıcılılarından olmuş, XVIII əsrdə yaşayan Devid Yum və Corc Berkli, insanın bütün məlumatını təcrübə və hiss sayaraq, bu çərçivədən kənardakı hər şeyin əsassız olduğuna inanmış və bu işdən zərər də görməmişlər.

Yeni fəlsəfi cərəyanlardan biri Praqmatizm fəlsəfəsinin ardıcılıları XIX əsrin ikinci yarısı və XX əsrin əvvəllərində inkişaf etməyə başlamış, “Con Devey” və “Vilyam Ceymz” kimi amerikalı alimlər yetişdirmişdir. Bu cərəyan da “empirist” cərəyanının başqa siması hesab olunur.

“Amerika praqmatizmi və təlim-tərbiyə” adlı kitabın müəllifi “Çayldz”ın ardıcılılarından olan “Dörd fəlsəfə cərəyanı” kitabının yazıçısı cənab Batler dünyanı “praqmatizmlər”in gözü ilə təhlil edərək onun üçün on xüsusiyyət qeyd edir. Həmin on xüsusiyyətin biri belədir:

“Praqmatizm”lərin nəzərində təcrübə və müşahidədən başqa dünyada həqiqət yoxdur. Bu təbii və təcrübi fəlsəfədir. Təcrübə dedikdə, həyatı bir işi və eyni halda işin əsasını dəyişmək mənasını verir.

Bu yeni fəlsəfi və məntiq üsullarını nəzərə almaqla, hissiyyatın fəvqündə duran “yaradan” kimi bir mənbəyi necə axtarmaq olar?

Əslində hissə dair məsələlər aydın və əhəmiyyətli bir miqyasla ölçülür. Müşahidə, təcrübə və hissiyyat hamının eyni fikirdə olduğu və heç bir tərəddüd etmədiyi bir şeydir. Halbuki, hiss və təbii məsələlərdən kənara qədəm qoymaqla haqqı batıldan ayırmaq üçün hər növ diaqnoz əlimizdən çıxır. Belə olanda biz qaranlıq gecədə, uzunluq, en və digər ölçü alətləri olmadan bir binanın xüsusiyyətlərini təyin etmək istəyən mühəndislərə bənzəyirik ki, bu da qeyri-mümkündür.

Sözün qıtası, yol bağlıdır və bundan ötrü özümüzü yormayaq!

(Bu empirist məktəbinə aid düşüncənin xülasəsi idi).

Bu düşüncə tərzinin həqiqətdən nə qədər uzaq olduğunu anlamaq üçün aşağıdakı bir neçə mövzunu təhlil etmək vacibdir:

Hisslərimiz təkbaşına bizə xəyanət edir

İlk baxışda hissələrimizin ən aydın məlumatlarımız olduğunu düşünsək də, bəzən bunun heç də belə olmadığı üzə çıxır. Elmi və fəlsəfi məsələlərdə dayaq nöqtəmiz yalnız hiss etdiklərimiz olarsa, hədəfdən yayınmamız qaçılmazdır.

Bütün psixologiya kitablarında hissiyyat orqanlarının, xüsusilə görmə qüvvəsinin xətasına geniş yer ayrılıb, təkcə bu bərdə onlarla mühüm məqamlara işarə olunmuşdur.

Əgər “gözümle görməsəm qəbul etmərəm!” – deyiriksə, deməli həqiqətin dərkində gözün ən etibarlı vasitə olduğuna inanmışıq. Bu söz ən böyük səhvlərimizdən sayılır, çünki gözümüzlə bir çox şeyi görməyimizə rəğmən, onların əslində həqiqət

olmaması, gözümüzün xətasından, yaxud gördüyü şeyi dərk etməməsindən irəli gəlir.

Məsələn, bir odun dairəvi trayektoriyası zamanı, məsələn, bir közü alovlandırmaq üçün sürətlə fırlatdıqda, gözümüzdə dairəvi od görünür. Halbuki, belə bir dairənin əslində olmadığına və gözümüzün xətasından qaynaqlandığına əminik.

Hərəkətli tablolarada neon işıqları vasitəsi ilə görünən gözəl dalğa və hərəkətlərin heç bir həqiqəti olmadığı halda, bizə canlı görünür. Hamısı gözümüzün xətasından və ondan doğan xəyallardan irəli gəlir. Əgər bizim gözlərimiz hər şeyi düzgün görsəydi, heç vaxt belə gözəl tablolar olmazdı.

Müşahidə etdiyimiz film və səs-küylü kinoların hamısı görmə qüvvəsinin xətasının nəticəsidir. Çünki, göz düzgün və dəqiqliklə görsəydi, kinolar ayrı-ayrı şəkillər formasında görünər və heç kəsi özünə cəzb etməzdi. Əgər nə vaxtsa insanlar həqiqi və kamil görən gözə malik olsa, yəni filmdəki kadrarası fasilələri görsə, bütün kinoteatrlar tətıl olardı.

Yayın qızmar çağında, yolun kənarı və ya səthində dalğa kimi görünən ilğımı demək olar ki, hamı görmüşdür. Amma ona yaxınlaşdıqda yox olur, quru və qızmar səhralıqdan başqa bir şey gözə dəymir. Məlum olur ki, şüanın sınıması və görmə qüvvəsinin xətası bizi aldadır.

Hər birimiz aydın və eyni halda buludlu bir gecədə parça-parça buludlar arasında ayın şütüdüyünü görürük, sanki harasa tələsir. Əslində isə, ay deyil, buludlar ötüb keçir, biz isə buludları sabit ayı isə hərəkət halında görürük. Bu da gözümüzün digər bir xətasıdır.

Yolu bir az da qısaldıq:

“Filan mövzunu hiss etmişik, yaxud filan həqiqətə toxunmuşuq!” – deyildikdə, hansısa bir mövzunun həddən artıq aydın olmasına işarə olunur. Halbuki, bu toxunma orqanımızda yanılır.

İnanmırsınızsızsa, üç su qabı hazırlayın; biri isti, ikincisi olduqca soyuq və üçüncü isə ilıq olsun. Sonra bir əlinizi isti, o birini isə soyuq suda bir qədər saxlayın. Sonra hər ikisini eyni anda ilıq suya salın. Çox maraqlı və bir-birinə zidd olan iki hisslə qarşılaşacaqsınız. Sizin bir əliniz sizə “bu su olduqca soyuq” və o biri əliniz isə “bu su olduqca istidir” – deyəcək. Daha maraqlısı budur ki, əgər bir əlin iki barmağı ilə bu işi görsəniz yenə həmin nəticəni alacaqsınız, halbuki, əlinizi saldıığınız su eyni istiliyə malik ilıq sudan başqa bir şey deyil.

Başqa bir misal

Orta barmağınızı, işarə barmağınızın üzərinə qatlayın və o biri əlinizin içinə balaca bir çınqıl daşı alaraq iki barmağı elə qeyd edilən vəziyyətdə o çınqılın üzərində tərpedin. Elə edin ki, çınqıl daşı sizin iki barmağınızın ucları arasında qalsın. Bundan sonra çox aydın şəkildə bir çınqıl daşını iki hiss edəcəksiniz və bu toxunmanız, $1=2$ kimi maraqlı bir formulu sizin ağılınıza ötürəcək. Bunun kimi yüzlərlə misal çəkmək olar.

Belə olduqda, yalnız hissələrə güvənmək olarmı?

Ağıl və zehni idrakları nəzərə almadan bir insan hissi xətalardan qorunub, yanlışlığa düşməyə bilərmə?

Şübhəsiz, biz, hissələrimizin yuxarıda sadaladığımız yerlərdə və yüzlərlə digər məqamlarda yanlışlığını deyirik və bu, hissənin fəvqündən qaynaqlanan ağılın bir hökmüdür. Əslində isə ağılın bu hökmü hissələrimizi islah etmək üçün bir ölçü və bir vasitədir.

Əqli qanunlarsız hissi qanunların etibarsız olduğunu desək, yanlışdır.

Praqmatizm və empirik fəlsəfəsinin maraqlı etirafı

Maraqlıdır ki, əsasını hiss və təcrübə təşkil edən empirik fəlsəfə də, hissələrin nəzəri dəyəri və reallığının deyil, yalnız əməli dəyərinin olmasına etiraf edir. Yəni, məişət işlərində hissə

etibar edilməlidir; gəmi düzəltməli, avtomobil hazırlamalı, əkinçilik etməli və ilaxır. Deməli, bu hissi dərkələrin heç biri təkbaşına orijinal reallığı bizə göstərə bilmir, bilik və əsas nəzəri prinsip baxımından etibarlı deyil. Məsələn, elə empist cərəyanın başçılarından olan ingiltərəli cənab Con Lukun özü, son dövrlərin filosoflarının başçılarından olan Dekartın hissi dəyərlərin inkarı əqidəsini qəbul edərək deyir:

“Hiss olunan varlıqların inkarı o qədər ağılabatan olmasa da, digər tərəfdən onlara yəqinliyimiz də bilgi və məlumatlarımız həddə deyil. Fəlsəfi və elmi baxımdan onları təxəyyül və güman kateqoriyasına daxil etmək olar. Lakin gündəlik həyatımızda hissələrin həqiqətinə (əməli olaraq) yəqinimiz olmalıdır.”

Daha maraqlısı, Con Lukun “Con Berkli” və “Yum” kimi bəzi ardıcılıqları elmin mənşəyini hiss bilmələrinə rəğmən, bir az da irəli gedərək, hissi idrakın heç bir dəyəri olmadığına inanmaları, hətta hissiyyatımızın xarici vücudunu inkar etmələridir.

Praqmatistlər həyatımızdakı hər bir şeyi onun xarici təsiri əsasında, xüsusilə həyatımız üzrə araşdırmalarına, hissi və zehni bir reallığın varlıq və yoxluğunu onun insan həyatındakı təsirinə bağlı bilmələrinə baxmayaraq, metafizik məsələlərin mütləq və təhlil edilə biləcəyinə etiraf edirlər. Bu səbəbdən onları “həqiqi filosof” yox, “tacir filosof” adlandırmaq lazımdır.

Məsələn, yeni yaranan praqmatizm məktəbinin banilərindən biri Vilyam Ceyms “Allah” barəsində deyir:

“Onu təsəvvür etmək, riyazi təsəvvürlər kimi açıq-aydın olmasa da, daim qorunması vacib olan ideal bir sistemi bəyan etdiyinə, ona inam insanların dözülməz işi müvəqqəti və cüzi saymasına gətirib çıxardığına və vicdani sarsılmaları mütləq və son fərz etmədiyinə görə insan həyatında elmi dəyəri vardır, psixoloji baxımdansa insana dinclik verir. Buna görə də Allahın varlığına bəraət qazandırmaq olar.”¹

¹ “Fəlsəfə”, müəllif: Dr. Əli Şəriətmədari, səh. 346.

Bütün bu müzakirələrdən belə nəticə alırıq ki, tək-cə hiss və təcrübəni rəhbər tuta bilmərik. Onlar yalnız bizim zehnimizin ixtiyarında bir sıra alət və vəsilə qoya bilər ki, əgər bunun özü də ağıl və zehnin dəqiq rəhbərliyi ilə olmazsa problemləri həll etməyəcək heç, üstəlik bəzən azdırıcı da ola bilər.

Hissin fəvqündəki dünyaya səfər üçün vəsiqə

Hisslər təkbaşına problemi həll etmir. Əgər təəccüb etməsəniz, bu gün insanın “potensial, iradə, diqqət və hövsələ” kimi daxili sifətlərini cihazlarla hesablamağa çalışırlar və hər şey hissi və maddi hal almağa başlamışdır. Bununla yanaşı, “hiss” ağılın rəhbərliyi və düşüncə miqyasları olmadan heç bir problemi həll etmir.

Əslində, empirizm məktəbi daxildən çöküb.

Araşdırmalarında tək-cə hissələrə qapılan şəxslər heç vaxt varlığın böyük sirlərini həll edə bilməz.

Bu şəxslər ana bətnində inkişaf edən embriona – rüşeymə bənzəyir. Lazımi ağıl və şüur sahib olmasını təsəvvür etsək, şübhəsiz, özünü varlıq aləminin yeganə diri varlığı sayacaq. Varlıq aləminin xəritəsini çəkmək istəsə, şimalını başı tərəf, cənubunu ayaqlarının altı, şərq və qərbi isə özünün sağ-solu bilib dünyanın mərkəzinin öz qəlbini olduğunu sanacaq.

Hissiyat orqanlarımızın məhdudluğu və xətalərinin çoxluğu bir qrup filosofu, hissələri tamamilə inkar etməsinə səbəb olmuşdur. Onların fikrincə, ayıq vaxtı hiss etdiklərimizin şirin yuxuda gördüyümüz mənzərələrlə oxşarlığı mümkündür, yaxud qorxulu rəyalarda gördüyü fantastik, puç və əsassız şeylər kimidir.

Bu həmin “idealizm” məktəbidir, hansı ki, qədim və yeni filosoflar arasında tərəfdarları az deyil, varlıq aləmini ideya və təsəvvürlərin tərkib hissəsi hesab edirlər.

Doğrudur, xülyalar və nəticəsiz danışıqlar, necə deyərlər, yanlış və gülünc fəlsəfi düşüncələr və qədim filosofların bir

hissəsi empirizm məktəbinin tərəfdarlarını metafizikani inkara gətirib çıxarmışdır. Lakin onların bu inkarları, “idealizm” məktəbi qədər məntiqsizdir. İdealizm məktəbi də hissələrin xətalərindən qeyri-məntiqi nəticə almışlar, yəni bütün hiss olunan varlıqları bütövlükdə inkar etmişlər. Nəticədə hər iki məktəb səhv yola yönəlmişdir.

Hiss dünyası daima genişlənməkdədir

Bu mövzunu da təhlil etmək yerinə düşər. Biz hiss və hiss olunan varlıqlar deməklə, sabit və müəyyən bir həqiqətə işarə etmirik, əksinə bu cümlədə digər bir həqiqət gizlənmişdir, belə ki, alət və vasitələrin inkişaf etməsi ilə, hissi mütaliələr də daima genişlənməkdədir.

Bir zamanlar bizim hiss etdiyimiz dünya gecələr göydə başdan-başa gördüyümüz elə bu bir neçə min ulduzların çərçivəsində idi. Ehtimal verilirdi ki, atmosferdəki toz və “dumanlıq” zərrələri də onların ən kiçik hissəsidir.

Lakin bu gün müasir texnologiya, elmi tədqiqat üçün olan avadanlıqlar elə həmin səmada milyonlarla ulduz və atmosferdə süzən toz və göydəki “dumanlıq” zərrələrinin içindəki milyonlarla kiçik zərrəcikləri tək-tək görməyə şərait yaradır. Görəsən, müasir hiss dünyası keçmiş hiss dünyası ilə eynidirmi?

Bizim keçmiş və bugünkü vəziyyətimizi milyonlarla qalın gövdəli ağacları olan və geniş sahəli meşənin dərinliyində bitən bir ağacın yarpağı üzərində oturan, ətrafı sıx yarpaqlarla dolu bir neçə budağın əhatəsində xırda gözləri ilə dünyaya baxan kiçik qızılı arıya oxşatmaq olar. Onun gözündə kiçik dünya bir ağacın balaca yarpağı, böyük dünya isə ətrafında olan bir neçə budaqdır. Əgər bu həşəratə kamera və böyüdücü quraşdırıb, həm onunla geniş meşəni seyr etmək, həm də balaca bir yarpağın içindəki minlərlə hüceyrəni saymaq olarsa, həmin həşəratın dünyası hər iki görünüşdə eynidirmi?

Haradan məlumdur ki, gələcəkdə də, buna bənzər ani dəyişikliklər təkrar olaraq baş verməsin və hər dəfə insan dünyaya ayaq qoyduqda, hiss dünyasının fasiləsi bugünkü dünya ilə dünənki dünyanın fərqi qədər olmasın?

Bu ehtimalın inkarına bir sübutumuz varmı?

Belə olduqda, əməldə hissə güvənmək dar düşüncəlilik və məntiqsizlik deyildirmi?

Hissin kontrolunda ağılın rolu

Qeyd etdik ki, müasir dövrdə psixologiya sahəsində elə laboratoriyalarımız var ki, orada bir sıra maddi avadanlıqlarla insanın ruhiyyəsini ölçürlər; insanın inadkarlığını, əzmini, hövsələsini, işlərdə sürətini, diqqətini və s. hamısını sürət ölçən saygac kimi saygaclarla ölçürlər.

Belə laboratoriyaları görməyənlərə sözümlər təəccüblü görünə bilər; necə ola bilər axı, insanın ruhiyyəsi qan təzyiqi deyil ki, cihazla təyin olunsun.

Lakin mən bir çoxları kimi bu səhnələri təchiz olunmuş bir laboratoriyada yaxından müşahidə etmişəm. Məsələn, bir nəfərin iradə və hövsələsini yoxlamaq istəyirdilər. O şəxs (nə çox ağır, nə də olduqca yüngül olmayan) ağırlıq daşına bənzər bir dəzgahı əlinə aldı. Davamlı olaraq bədəninin iki tərəfində əllərini düz qaldırıb öz çiyinləri ilə üfüqi xətt yaradırdı. Bir tərəfdən də bu şəxsin biləyinə xüsusi lent bağlanmışdı və o da kabel vasitəsilə bir elektrik qola birləşdirilmişdi.

O şəxs hər dəfə əlini yuxarı qaldıranda dəzgahın ekranına bir rəqəm düşürdü. Üstəlik əlin yuxarı aparma həddini və kifayət qədər yuxarı qaldırmaq qaldırmadığını o dəzgah tamamilə göstərirdi.

Əlbəttə, ona nə üçün test edildiyini demədən, əllərini davamlı olaraq hərəkət etdirməsini tapşırmışdılar.

Təbii ki, hövsələsi az və iradəcə zəif insanlar bu təkrar və zahirdə nəticəsiz bir işi davamlı görməkdən tez yorulacaq və

iki-üç dəfədən sonra əllərini kifayət qədər yuxarı qaldırmayacaq, dərhal dəzgahın əqrəbləri bütün məqamları xüsusi monitor-da göstərməklə, o şəxsin əslində hövsələsiz olduğunu əks etdirəcəkdi. Lakin hövsələli biri davamlı olaraq, lazımı qədər əlini yuxarı-aşağı aparıb münasib dərəcəni ələ gətirəcək və məlum olacaq ki, bu insan çox səbir və hövsələ tələb edən monoton və yorucu işlərin dərdinə dəyir.

Həmçinin, diqqət, eşitmə və görməni ötürmə sürətini, müxtəlif işlərə eyni anda hazırlıq, sevgi, əlaqə və bu kimi xüsusiyyətləri ölçmək üçün çoxlu avadanlıqlar istehsal edilmişdir.

Mən bunları görəndə öz-özümə fikirləşdim ki, doğurdan da dövrümüzdə hər şey hiss çərçivəsində ölçülür. Bəlkə də, elə bir gün gələcək ki, bizim filan şəxsə, yaxud filan şeyə olan nifrətimizi, təkəbbürümüzü, paxıllıq və kinimizi havanın temperaturunu ölçdükləri kimi ölçsünlər.

Yalan ölçmə cihazı haqqında, çox güman ki, eşitmişsiniz. İnsanın yalan və doğru sözünü əqrəblə xüsusi monitor-da göstərir. Fikirləşdiyinizin əksinə olaraq, bu cihaz sehrli və mürəkkəb bir cihaz deyil. Onun əsasını ilk növbədə sinir ötürmələrindəki doğru və yalan, ikinci növbədə qanın dövrünü və təzyiqi, ürəyin döyünmə tempi təşkil edir.

Lakin bütün bunlarla yanaşı, ağılın kontrolu olmadan hissin bir iş görə bilməməsi danılmaz bir həqiqətdir. Ağılın kontrolunu bir neçə şeydə xülasə etmək olar: “Düzəliş, abstraksiya, ümumiləşdirmə, ümumi qərar və qanunvericilik”. İndi bunların hər birinin açıqlamasına diqqət edin:

Düzəliş – qeyd etdiyimiz kimi hisslərimiz yüzlərlə xəta-yə yol verir. Psixologiya kitablarında hisslərin xətası haqqında geniş bəhs olunur. Sizcə hissin xətalarını kim üzə çıxarmışdır?

Bu, elə həmin ağılın hadisələri müqayisə edən idarəçiliyi və deduksiyasıdır. Məsələn, ağıl və məntiq deyir ki, bir-birinə zidd olan iki şeyin eyni anda və eyni məkanda bir araya gəlməsi qeyri-mümkündür. Buna görə də müəyyən bir su eyni anda isti

və soyuq ola bilməz. Deməli, sağ əlimiz öncədən isti suda və sol əlimiz soyuq suda olması, əllərimizi eyni anda ilıq suya salarkən, sağ əlimiz suyun soyuqluğunu, sol əlimiz isə suyun istiliyini duyması xətdir. Bir suyun bir-birinə zidd olan iki halda olması mümkün deyildir. Bu səhv, toxunma hissimizin payına düşür, çünki öncəki suyun təsirindən öz kontrolunu itirən toxunma hissi ağılın qəti bir qanunu sayəsində rüsvay olur. Bununla da, hissi xətələrin islahında ağıl və zehnin mühüm rolu aydın olur.

“Abstraksiya, ümumiləşdirmə, qanun qəbuletmə” xüsusunda ağılın rolu daha aydındır:

Təsəvvür edin, otağın pəncərəsini bir daşla sındırırlar. İnsan ilk dəfə buna şahid olanda, ondan əsaslı və ümumi bir qanun çıxara bilmir. Bəlkə də, həmin şüşə, daş yaxud o məkan və ya anın bu hadisəyə dəxli vardır.

Növbəti dəfə başqa zaman və məkanda başqa bir daş, yeni bir şüşəyə dəyərək onu sındırır. Hissimiz öncəki kimi onu da dərk edir, sınma səslərini qulağı ilə eşidir və qırıntılarının yerə düşdüyünü gözləri ilə görür. Lakin hiss baxımından bunların heç biri qanun kimi qəbul olunmur, iki oxşar hadisə başa düşülür.

Burada ağıl işə düşərək bu iki və ya digər hadisəni bir-birinin kənarına qoyub, onlardan nəticə çıxarır. Əvvəl zamanı, məkanı, şüşənin materialını, daşın ölçüsünü və başqa müxtəlif qeydləri silərək “abstraksiya vasitəsilə bu hadisəni “ümumiləşdirmə” mərhələsinə ötürür və bu təhlildən sonra ümumi bir qanun çıxarır: “Daş şüşəni sındırır”.

Bu, ağılın qəbul etdiyi bir qanundur, nəticə almaq və zehnin təcrübi hadisələr üzərində yerinə yetirdiyi müxtəlif funksiyalar isə onun məhsuludur. Bu qanunda yer alan “daş, şüşə və sındırmağ”ın insanın görə bilmədiyi çoxlu məqamları əhatə edən geniş mənası vardır. Onun sayəsində hər kəs öz həyatında buna oxşar hadisələri proqnozlaşdırmağa bilər.

Sadə bir misalla yerinə yetirdiyimiz araşdırmanı ən dəqiq və mühüm elmi laboratoriyaların haqqında da, etmək olar. Yəni, əgər ağılın müdaxiləsi və rəhbərliyi olmazsa, heç bir elmi qanun ərsəyə gəlməz.

“Metafizik düşüncə” məktəbinin davamçılarının fikirlərini inkar edən başqa bir məqam müasir dövrümüzün ən dəqiq elminin riyaziyyat sahəsi olmasıdır. Çünki riyaziyyatın ən çətin məsələlərindən və müxtəlif tənliklərindən alınan nəticələr hissi məsələlərdən daha etibarlıdır. Əgər riyaziyyat empirik elmlərin köməyinə gəlməsəydi, insan nə kosmosa səfər edə bilərdi, nə də Ayın səthinə enərdi.

“Elektron beyinlər” və “riyaziyyat alimləri” bu işdən ötrü ilk növbədə, uzun müddət bütün zəruri hesablamaları yerinə yetirməli və lazımı şəraiti hazırlamalıdır.

Bütün riyazi məsələlərin kənarında hissi cəhəti olmayan tam zehni məsələlər vardır və yalnız “ədəd” və bu kimi bir sıra zehinə dair məhsul ətrafında dövrə vurur.

Bu halda, hissi mərhələ ilə kifayətlənib, fəvqündəkinə necə göz yummaq olar? Bura qədər varlıq aləmi haqqında araşdırma aparmaq üçün kiçik və məhdud olan hissədən kənardakı yolu hamarlaya bildik və hissənin fəvqündəki fəzaya çıxmaq üçün vəsiqə qazandıq. metafizika haqqında araşdırmadan qorxan şəxsləri əmin edirik ki, bu yolu tanımaq qaçılmazdır.

Əsrimizin sənaye ecazkarlığı

Quraşdırılmış elektron beyni ilk dəfə gördüyüm zaman qərribə hisslər yaşadım! İndi hissənin xaricinə səfər etməyə hazırıq, lakin başlanğıc nöqtəmizin də hissə dünyası olacağı məlumdur.

Gəlin bu səfərə öz daxilimizdən başlayaq və ilk öncə barmağımızı düşündüyümüz beynin üzərinə qoyaq. Lakin, yolun daha hamar olması üçün ilk növbədə sizi bir elektron beyinlə tanış etmək istəyirəm.

O gün, mən də bir çoxları kimi “elektron beyin”in adı qədər ecazkar olduğunu, az bir müddətdə yüzlərlə insan beyninin funksiyasını yerinə yetirəcəyini, “süni bir şey orijinaldan üstün ola bilməz!” prinsipini həqiqətən alt-üst edəcəyini və insan özü problemlərinin həllində ona möhtac olacağını düşünürdüm.

Böyük sənaye fabriklərinin birində hazırlanmış bu sənət möcüzəsini müşahidə etmək imkanını dostlara borcluyam.

Təqribən böyük çap maşını ölçüsündə (bir neçə kvadrat metr) bir aparat; bir qədər çarx, yiv, bolt və digər aparatlara bənzər mürəkkəb bir aparat idi.

Dostlar bu aparatın – dəzğahın peşəkarlığından danışaraq deyirdilər ki, əgər hər hansı bir gəminin adını o dəzğahın özünəməxsus kartlarının üzərində yazıb (təbii ki, yazmaqda məqsəd qələmlə yazmaq deyil, əksinə maşının başa düşdüyü tərzdə kartların üzərində cızılan müxtəlif cizgilər nəzərdə tutulur) maşına versən, az bir müddətdə, o gəminin bütün xüsusiyyətləri, o cümlədən, yükdaşıma müddətini, tutumunu, yanacaq həcmi, quruluş tipini, gəmi kapitanını və sair xüsusiyyətlərini bir neçə sətirdə latın xətti ilə tayp edərək səhsiz təhvil verir!

Onların dediyinə görə əgər bu aparata (elektron beyinə) filan adanın xəritəsini çəkmək əmri verilsə, dərhal dəqiq, gözəl, düzgün və bütün xüsusiyyətləri ilə birlikdə bir neçə nüsxədə sizə təqdim edəcək və özünüz də heyran qalacaqsınız!

Ən önəmlisi budur ki, sorğu üçün elektron beyinə bir mətləb ötürdüyünüzdə müxtəlif kartlara nömrələri müntəzəm düzməlisiniz. Əgər səhv düzülse, beyin dərhal dayanacaq, əvəzində isə onun səhvi müəyyənləşdirmə funksiyası avtomatik işə düşəcək və ən sürətli şəkildə, tez bir zamanda kartın səhv qoyulduğunu yazı vasitəsilə sizə bildirəcək. Bundan sonra kartın düzəlməsi və öz yoluna düşməsi üçün hansı işləri görməyin lazım olduğunu sizə xəbər verəcək. Bu sonuncu mətləb daha təəccüblü olduğu üçün, “birinin sınağı ilə əslində digərləri də

sınammış olacaq” – deyə, gözümüz önündə praktiki sınaq keçirmək qərarına gəldilər.

Hər birinin üzərində fərqli qeydlər olan təqribən on ədəd sual kartı seçildi. Qərara gəldilər ki, onları bir-birinin üzərinə toplayıb, beyin aparatına ötürməklə bir neçə səhifə lazım olan cavabı alsınlar.

Burada dəzgah-aparat mühəndisi qəsdən səhvə yol verdi, məsələn, beş nömrəli kartı altı nömrəli kartın yerinə qoyub elektron beynin düyməsini basdı. Maşın işə düşərək sürətlə sual kartlarını araşdırmağa başladı və elə ki, altı nömrəli karta çatdı, dərhal dayandı və bilafasilə səhvləri müəyyən edən funksiya işə düşdü. Eynilə əsəbi bir insan kimi yazı maşını fır-fıra kimi özünü dəlicəsinə fırladırdı və amiranə tərzdə bu hökmü ingilis dilində yazdı:

“Altı nömrəli kart səhv qoyulmuşdur, onun yerini beş nömrəli kartla dəyişin və əməliyyatı yenidən başlayın...?”

Burada məni heyrət bürüdü. Həm bizim əməllərimizi tez və daha yaxşı yerinə yetirən, həm də savadlı müəllim və güclü alim kimi bizim səhvlərimizi düzəldən cisimdən bir rəqib olması məni təəccübləndirdi. Bu necə yaddaşdır?! Bu necə hafizədir?! Necə də diqqətli yoxlama və sürətli məntiqi var?! Bu bəşər bir şey düzəldib ki, insan özü öz əli ilə düzəltdiyinin tozuna çətmir, üstəlik düzəltdiyi şey ona ağılıq da edir. Kim bilir, bəlkə bir dəstə ruh və şeytanları o aparatın içinə doldurublar. Doğurdan da təəccüblüdür...!

Bunu da deyim ki, bu elektron möcüzənin yanında böyük qutu gözə çarpardı. Dostumuz əlini salıb onun daxilindən böyük bir lent çarxı çıxardı və dedi ki, bu bizim elektron beynin yaddaşlarından biridir. Bundan sonra mənimlə o dost arasında bir neçə sual müzakirə olundu. Sonda məlum oldu ki, bu möcüzə aparat dövrümüzdəki bir çox adamlar kimidir. Zahiri ilə daxili fərqlidir! O heç vaxt bütün suallara cavab verə bilməz, yalnız cavabları öncədən onun yaddaşına yazılan sualları cavablandırır.

bilər. Əgər coğrafiya xəritəsi çəkə bilirsə, deməli öncədən filan adanın xəritəsi xüsusi şəkildə onun lentinə yazılıb və yaddaşında qoyulub. Elə ki, biz ondan filan xəritəni çəkməsini istəyirik, bu sual onun yaddaşından xüsusi nöqtəni təhrik edərək, o lent işə düşür və əslində alim bir şəxsın onun yaddaşına yazdığı xəritəni ona təhvil verir.

Deməli, əgər yüz ixtisas üzrə sualları onun yaddaşına ötürsən, amma yüz birinci ixtisasdan sual soruşsan, daş kimi susaraq cavab verməyəcək!

Əslində bu aparat olduqca böyük, sürətli, çevik və sirli bir tutuquşudur; sahibi nə deyirsə, bu da onu deyir.

Bu aparat bütün məşinlər kimi sürətlə iş görməsilə insanı heyran qoymasına rəğmən, bu qədər qabiliyyəti və təmtərağı ilə özündən yenilik edə bilmir. İnsan beyninin əksinə olaraq, bir parça yaddaşdır, halbuki, insanın beyni baş verən hadisələrə uyğun olaraq, bir dünya ixtira və yenilik edə bilir.

Burada bu möcüzəli aparatın sirrinin üstü açıldı, yüksək funksiyaya malik olmasına baxmayaraq, yenə də məhdud və icazə verildiyi qədər danışmağa qadir olduğu məlum oldu. Halbuki, insan beyninin işi məhdud deyil və öncədən ona verilməyən təzə suallara cavab verə bilər.

İndi fərz edin ki, bütün alim və dünya texnikləri birləşib yanlış rəqabət və viranedicilə silahlar düzəltməkdə yarışmaq əvəzinə böyük bir şəhər və ya böyük bir dağ boyda elektron beyin düzəldirlər. Onun yaddaşı üçün böyük bunker və anbarların tuta biləcəyi çoxlu lentlər hazırlayırlar. Daha sonra bütün mövcud olan elmi məsələləri onun yaddaşına yazırlar ki, ədəbiyyat, riyaziyyat, tibb, sənaye, fəlsəfə, iqtisadiyyat və s. sahədə olan bütün problemləri ondan soruşmaqla tez bir zamanda cavab almaq mümkün olsun. Minlərlə mühəndis də onun işləməsinə nəzarət etsin.

Bu nəhəng elektron beyin bütün o təchizatları ilə birgə çəkisi 1.5 kq olmayan insan beyni qədər dəyəri ola bilərmi?

Birmənalı olaraq deməliyik ki, xeyr, əsla, heç zaman...!

Ona görə ki, elektron beyinin gücü məhdud və ona tapşırılan yaddaş qədərindədir və yeni məsələlər haqqında heç bir şey bilmədiyindən cavab verməkdə acizdir. O, əsla yeni şeyləri düşünə bilmir. Onun işi mütləq keçmişə aiddir və gələcəkdə baş verən hadisələr onun üçün məchuldur.

Halbuki, insan beyni həm keçmiş, həm də min illər sonrakı məsələlər haqqında düşünə bilir, hətta öz bacarığı qədər də onların həllində rol ifa edir.

Bu elektron beyni görmək mənə tövhid dərsi verdi, halbuki, o dərsi bundan öncə oxumamışdım. Bu müşahidə mənim üçün metafizik dünyaya bir yol açdı və qəlbimə imanın yeni qüdrətli şüasını saçdı.

Düşündüm, əgər kimsə – bu elektron aparatın quruluşu, o səhv tutan fırfırası, o cür bənzərsiz sürətlə işləməsi, dəqiq araşdırma aparması tamamilə təsadüf üzündən, savadsız və heç nədən xəbəri olmayan bir şəxs tərəfindən hazırlanmışdır – deyərsə, onun sözünü qəbul edən olarmı? Sizcə hamı bu mənasız sözə gülməzmi?

Fərz edin ki, bütün bəşər də bu cür iddia etsə, mən onları azğınlıqda görüb hamısına dəli deməyə hazırım, çünki ağıllı adamın danışmadığı sözü danışirlar!

Belə olduqda inanmaq olarmı ki, adətən, çəkisi 1.5 kiloqramdan da az, özündən həm ixtirası, həm də fəaliyyəti olan, qeyri-məhdud və şəhər qədər qüdrətli elektron beyinin gücündən daha güclü insan beyni, təsadüfi bir yaradılış və öncədən düşünülməmiş bir varlıq ola bilərmi? Düzgün düşünməyi bacaran, əlbət ki, bunu qəbul etməz.

Bu aydın həqiqət təbiət elmləri üzrə bütün alimlərin diqqətini təbiətin fəvqündə duran sirli qüdrətə, müdrək və fəvqələdə hikmətə yönəldə bilər. O cümlədən, eynşteynlər, darvinlər və s. bir çox alimlər onun adını da taparaq deyiblər: O, “Allah”dır.

Halbuki, başqa bir dəstəsi yalnız onun həqiqətini tapmış, onu adlandırmaqda başqa yol seçmişlər. Çoxlarının təsəvvür etdiyinin əksinə olaraq, tam hikmət haqqında alimlər arasında təqribən ixtilaf yoxdur. İxtilaf yalnız onun adlandırmasındadır ki, bir dəstəsi onu təbiət adlandırırsa da elm, qüdrət kimi ilahi sifətləri ona aid etmişlər.

ƏSRARƏNGİZBİROTAQ

İndiyə qədər bəşər bu otaqdan daha sirli bir mərkəz tapmamışdır. Məqsədimiz məchullar mövzusunun özümüzəndən – öz idrak mərkəzimizdən, beynimizdən və onun fəvqündə dayanan və özümüz adlanan şeydən başlamadır. Burada sirli bir dünya ilə qarşılaşacağıq ki, əgər bütün ömrümüzü onu öyrənməyə həsr etsək, yenə də onda kəşf olunmamış məqamlar olacaqdır.

Çox maraqlıdır, biz hər şeyi aqlımızla dərk edirik, lakin həmin düşüncənin mahiyyəti barədə düşünmək bizim aqlımızı çaşqınlığa salır.

Ümumiyyətlə, biz əşyanı necə dərk edirik? İdrakın həqiqi məfhumu nədən ibarətdir? Bizim xatirələrimiz harada yerləşir? Ruhun cisimlə və xarici aləmlə rabitəsi necədir?

Bu boz rəngli balaca, zahirdə qeyri-münəzzəm və istifadəsiz olan və bir ömür bizim kəllə sümüyümüzün içində həbs edilən maddənin (beyinin) hansı rolu vardır? Görəsən, bu qeyri-adi, inanılmaz qüdrət və istedadı haradan əldə etmişdir?

Bu, bizim varlığı tanımaqda atdığımız ilk və bu qədər mürəkkəb olan addımımızdır. Amma bu sözlər bizim "varlığın müəmmasını həll etmək yolunda atdığımız ilk addımda müvəffəqiyyətsizliyə uğramığımız" və "elə işin başlanğıcında bu fəaliyyətdən əl çəkməyimizin daha yaxşı olması" mənasında başa düşülməməlidir. Biz "bu, ilk addımda bizim bütün ömrümüzü bitirəcək bir səfərdir!" kimi qeyri-mümkün xəyallardan daşınmalı, nəticədə, varlığı öyrənmək və tanımağı tamamilə qeyri-mümkün hesab edən bəzi filosoflar kimi bir kənardə oturmama-

lıyıq. Həmçinin, həyatın yalnız yemək-içmək, yatmaq və nəfsi istəklərdən ibarət olmasına inanmalıyıq. Ona görə ki, əsla belə deyil! Bizim vəziyyətimiz gecə vaxtı avtomobillə səfərə çıxan, yolları ötüb-keçən və avtomobilin işıqlarının yolun bir qismini və onun ətrafını işıqlandırdığı və onu məqsədinə doğru yönəldən kəsin vəziyyətinə bənzəyir. Amma yolun iki tərəfində hər addımbaşı sonu məlum olmayan məsafədə minlərlə əşya, binalar və çoxsaylı naməlum varlıqlar qaranlığa bürünmüşlər.

Aydın məsələdir ki, bu əşyaları, sirli və qeyri-adi tikililəri tanımaq bu səfərə çıxan şəxsin irəliləməsinə mane olmayacaq, hətta onun hərəkət sürətini belə azaltmayacaqdır. Biz də öz yolumuzu bu müəmmalar arasında yarıq və irəliyə gedir, “məlumlar və həll olunmuşlar” arasında yolumuzu davam edirik, bizim ətrafımızda yenə də minlərlə tanınmamış məqamların olmasına baxmayaraq, bizim bu yolda istinad etdiyimiz şeylər bilmədiklərimiz deyil, bildiklərimizdir.

Ruhun müstəqilliyi mövzusunda müxtəlif dəlillərə əsasən belə bir həqiqəti əldə edəcəyik ki, bizim beyin maddəmiz olan bu maddə ruhun özü deyil, əksinə "ruh" adlı sirli qüvvənin fəaliyyətləri üçün “dəqiq bir vasitədir”. Necə deyərlər, beyin "ev sahibi" deyil, "ev"dir. Başqa ifadə ilə desək, səma ulduzlarını müşahidə etmək üçün münəccim deyil, böyük teleskoplar mövcuddur.

Nəticədə, beyin “kontrol otağı”nın mühəndisidir.

İndi ki, söhbət kontrol və idarəetmə otağından düşdü, onda onun barəsində danışmağa icazə verin. Bu misal və bənzətmələr çətin məsələləri asan edir və əqli dəlillərin dolandığı yolları kəşf edir.

Müasir dövrümüzdə böyük və modern sənaye müəssisələrinə gətdiyiniz zaman orada “kontrol otağı” adlı bir otaqla qarşılaşsınız. Bu otaq sakit və aram bir mühit olmaqla yanaşı, orada çoxlu sayda səhifələr, düymələr və rəngbərəng kiçik işıqlar vardır. Mühəndislər bu otağın içindən bəzən on minlərlə

kvadrat kilometr ərazini əhatə edən bu sənaye müəssisəsinin xırda detallarını belə nəzarət altında saxlayırlar.

Bir düymənin basılması ilə müəyyən böyük bir hissə işə salınır, yaxud digər böyük bir boru avtomatik olaraq açılır və ya bağlanır. Başqa bir düyməyə basmaqla da müəyyən bir hissədəki iş yavaşladılır və yaxud da sürətləndirilir. Burada kiçik qırımızı bir işığın yanması həddən artıq böyük buxar qazanı və ya kürələrdə nə baş verdiyini göstərir.

Bundan daha əhəmiyyətli isə kiçik əqrəblərin xüsusi mürəkkəblə münəzzəm şəkildə zərif kağız lentləri üzərində hərəkətdə olması sayəsində – insanın əməl dəftəri kimi bu aparatların bütün işlərinin cüzi məsələlərini qeyd etməsidir.

İnsan beyni həqiqətdə insanın əzəmətli “bədən fabriki”nin idarəetmə otağıdır. Sözügedən əsrarəngiz otağın həmin düymə və lampalarla, bir və ya bir neçə molekulu təhrik etməsi nəticəsində bədənin bir hissəsi fəaliyyətə başlayır və ya fəaliyyətini dayandırır. Ürək, mədə, tənəffüs sistemi, gözlər, dil, qulaqlar – onların hamısı bu qeyri-adi idarəetmə otağına tabedirlər. Fərq yalnız burasındadır ki, bu otağın halqa, yiv, bolt, çıraq və düymələrinin hamısı canlıdır, onlar qidalanır, inkişaf edirlər, amma həddən artıq kiçik və zərifdirlər.

Onun hüceyrələrinin ən lətif gül ləçəyindən daha lətif olmasına baxmayaraq, dəmir və poladdan da dözümlüdür. Daimi olaraq özlərini tənzimləyir və yeniləyirlər. Dünyadakı yeknəsək iş prosesinə malik olan maşın və mexanizmlərdən fərqli olaraq bu aparatların işi daima təkmilləşməyə doğru gedir.

Daha təəccüblüsü burasıdır ki, bədənin bütün qüvvələri qocalıq zamanı zəifləməyə doğru getdiyi halda, bu aparat (beyin) öz qüdrətini özünün davamiyyətli işini tətil etməmək şərti ilə əksər hissələrdə qoruya bilər.

Böyük alimlər, siyasət və iqtisadiyyatçıların ömürlərinin son anlarına qədər (xüsusi məsələlər istisna olmaqla) öz əməli və ideoloji qüdrətlərini qorumaları beyinin qeyri-adi xüsusiyyə-

tindən əlavə, ruhun müstəqilliyinə canlı bir şahiddir. Belə ki, bədənin bütün üzvlərinin və fəaliyyət sisteminin qüvvədən düşməsi və onun qüdrətinin ən aşağı səviyyəyə enməsinə baxmayaraq, ruh yenə də qüdrət və elmlə zəngin və qüvvətlidir.

Adətən, bəzi şəxslərin beyin infarktına düşər olduğunu eşidirik. Əgər o, ağır dərəcəli qansızma olsa, həmin şəxs öləcək, əks halda, bədənin bəzi üzvləri, bəzən bədənin yarısı, bəzən yalnız dil və üzün bir qismi, bəzən də göz, yaxud qulaq öz fəaliyyətini itirir.

Dostlardan biri belə deyirdi: “İnfarkt istisna olmaqla, hər bir şeyin kamil forması yaxşıdır, amma infarktın naqis və yüngül formasının olmasına üstünlük verilir.”

Mən dedim ki, həqiqətdə onun “kamil forması” yaxşıdır, ona görə ki, insanın vəziyyətini birdəfəlik həll edir, ya bu dünyanın dirisi olur, ya da o dünyanın ölüsü. Bu iki dünya arasında iflic və asılı vəziyyətdə qalmır.

Əslində məqsədim bu deyildi. Demək istəyirdim ki, adından da məlum olduğu kimi, beyin infarktı bu qeyri-adi idarə etmə otağın hamısının və ya bir hissəsinin qəflətən fəaliyyətdən dayanmasıdır.

Tükəndən də nazik və zərif olan və beyinin zərif hüceyrələrinin qidalandırmaq vəzifəsini daşıyan kapillyar damarın ötürücülük qabiliyyətini itirərək partlaması nəticəsində cüzi bir qan damlasının beyinin kiçik bir hissəsinə düşməsi ilə onu sıradan çıxarır və fəaliyyətdən saxlayır.

Bu zərif və kiçik düymə bəzən dilin idarə olunma düyməsidir və dərhal dil fəaliyyətdən dayanır, halbuki, dilin özündə heç bir problem meydana çıxmamışdır. Yaxud, gözlə bağlıdır və gözün strukturunda heç bir xəsarət, zədə yaranmadığı halda, o, iş qüvvəsini itirir. Əgər bədənin sağ tərəfinin sinir sistemi ilə bağlıdırsa, sağ tərəf iflic olur. Əgər dərmanlar sayəsində bu qan damlası aradan qaldırıldığı zaman fəaliyyətini dayandıran hə-

min düymə təmir olunarsa, onunla bağlı olan üzvlər əvvəldə olduğu kimi, yenidən işə başlayar.

Möhtərəm bir şəxsin beyin infarktı keçirdiyini, dil və bədəninin bir hissəsinin iflic olduğunu gördüm. O, bəzən bir sözü demək üçün təzə dil açan uşaqlar kimi həddən artıq çətinliklə onu qırıq-qırıq deyir və dərhal dayanırdı, amma çox təəccüblüdür ki, namaz vaxtı həmd və surəni həmişəki rəvanlıq və fəsa-həti ilə bülbül kimi deyirdi.

Əgər bu kəlmələri çox təkrar etməsinə görə bu cür olduğunu söyləsəniz, deməliyə ki, onun gecə-gündüz həmd və surədən daha çox təkrar etdiyi başqa sözlər də vardı. Əgər onun xüsusi sevgi və əlaqəsinin iflic olmuş danışıq üzvünə təsir qoyaraq onu işə saldığını söyləsəniz, bunun özü yenə də həmin beyin iflic olduğu halda işləməsi və işlədiyi halda iflic olması kimi qeyri-adi iş formasına malik olduğunu göstərir.

Bu müstəsna kontrol otağının strukturunda öncədən heç bir hesablama və proqramlaşdırmanın olmadığına və tamamilə təsadüfi fenomenlərin əl-ələ verərək yerinə yetirilən qeyri-adi işdən, onun dəyərindən və hətta onun öz amillərindən xəbərsiz olaraq belə qeyri-adi bir şeyi meydana gətirməsinə kim inana bilər?! Görəsən, bu miqdardakı özünütanıma və bu təəccüb doğuran mərkəzin quruluş forması barədə məlumat yaradılışın ilkin sirrini və ələmi sonsuz qüdrət və elmlə idarə və rəhbərlik edən varlığı kəşf etmək üçün yetərli deyildirmi?!

Ağılı olmayan bir şey necə ağıl yarada bilər?

İşində mühasibə – hesablama olmayan və bütün əməlləri təsadüfi olan şey belə qeyri-adi hesablama maşınına necə meydana gətirə bilər?!

Riyazi hesablama və düsturlardan başı çıxmayan birinin bütün işlərinin dəqiq düsturlar, qaydalar əsasında yerinə yetməsi necə mümkündür?!

Bu yerdə “özünütanıma” “Allahıtanıma” üçün bir bələdçi olur.

Dünyadakı ən qəribə arxiv

Əgər yüzlərlə insanı öz arxivinizin məlumatlarını yadda saxlamaqla vəzifələndirsəniz, heç bir zaman beyinin üzərinə çəkilməmiş nazik pərdə qədər sizə kömək edə bilməz. Hazırda öz təsəvvürümüzdə "varlıq" adlı sonsuz şəhərin birinci mənzilinə (vücut – bədən evinə) daxil olmuşuq. Özü təklildə əzəmətli şəhər və ya ölkə olan bu böyük evdə ilkin otağı – beynimizin əsrarəngiz otağını – araşdırmaqla məşğuluq. Bir qədər əyilərək beynimizi əhatə edən boz rəngli qeyri-münəzzəm yarıqlara gözü-müzü zilləyirik.

Aaa...!!! Sanki bu şəkil bizə tanış gəlir və bu yarıqların, bu cığırqların oxşarını başqa bir yerdə də görmüşük!

Bəli, təyyarə ilə səfərə çıxdığımız zaman, çaylar və böyük kanalların dəryalara qovuşaraq töküldüyü yerə çatdığımızda, həmin cığırqların nümunələrinin dənizlərin qabarma və çəkilmələri, çayların isə geri çəkilməsi və qayıtması nəticəsində formalaşdığını müşahidə edirik. Görəsən, beyinin cığırqları əsrlər ötdükcə insanın düşüncə okeanının qabarma və çəkilməsi nəticəsində onun səhifəsinə çəkilməmişdirmi, yoxsa, beyinin həssas mərkəzi üçün zərif bir bölgü və onun vəzifələrinin təyini üçündürmü?

Yaxud da, beyin qatları arasındakı müəyyən bir rabitə xətləri üçün qoyulmuşdurmu? Bilmirik!

Yalnız bu boz rəngli kütləni örtən həddən artıq zərif pərdənin böyük bir ehtimalla dünyanın ən böyük arxivlərini özündə birləşdirməsi barədə məlumatımız var.

Bəli, alimlərin son tədqiqatlarına əsasən, yaddaş mərkəzi (daha dəqiq desək, hafizə açarı) bu zərif pərdədə yerləşdirilmiş və qeyri-adi şəkildə bizim öncəki, hər qisimdən və hər növdən olan bütün məlumat, xatirə və müşahidələrimiz, həmçinin, bildiklərimiz bu zərif pərdə üzərində qeyd olunmuşdur. Görəsən, necə və hansı formada? Bunu heç kəs bilmir.

Bu sehrli pərdənin bizə necə xidmət etdiyini bilməyimiz üçün bir gün fəaliyyətdən dayanıb hər hansı bir xatirəni yada salmaqdan çəkinməsi kifayətdir. Doğrusu, görəsən, həmin gün bizim həyatımız hansı xüsusiyyətə malik olar? Onun necəliyini ehtimal etmək o qədər də çətin deyil.

Hər bir şeydə və hər bir işdə bizim üçün eynilə təzə doğulmuş uşaqlardakı kimi, qərribə bir başgicəllənmə halı baş verəcək. Hər şey bizə yad olacaq və sanki bunları birinci dəfədir ki, görürük. Bir kəlmə söz belə danışa bilməyəcəyik. Bir addım atmaq istəsək, öz tarazlığımızı itirərək yerə yıxılacağıq, ona görə ki, yol getmək qaydasını unutmuşuq. Yeri gəlmişkən, əgər yol getməyi bacarsaq, onda, nə evimizin yolunu tanıyacağıq, nə də işlədiyimiz yeri. Sərgərdan və hədəfsiz olaraq ölənə qədər belə qalacağıq.

Dostlarımızı tanımamaqla yanaşı, qardaş, ata, ana və övladlarımız da bizim üçün yaddırlar, onlarla başqaları arasında fərq qoymuruq, ona görə ki, bizim yaddaşımız öz fəaliyyətini itirib. Əgər ac olsaq, nə yeməli olduğumuzu bilməyəcəyik, çünki yeməkləri unutmuşuq, əgər qarşımızda yemək olsa, onda ağızımızın yerini belə çox çətinliklə tapa bilərik. Belə olduğu halda, həyatın bizim üçün necə ağırlı bir əzab olacağını təsdiqləyər-siniz.

Bunların fərziyyə və bir növ xəyal olduğunu düşünə bilərsiniz, lakin belə deyil. Xəstəliklərdə adətən hafizənin bir hissəsi qüvvədən düşür və ya onda çatışmazlıqlar yaranır. İnsanın başına gələn yaddaşın itirilməsi (amneziya) haləti bu yerlərdə müşahidə olunmaqdadır: "Zehni korluq" və ya "altsaymer" bir növ ruhi xəstəlikdir, belə ki, həmin halda xəstə gördüklərinin simasını tanıya bilmir və gözü ilə gördüyü şeylər onun üçün yaddır.

"Zehni korluq" bu xəstəliklərin başqa bir növüdür və xəstə həmin halda eşitməklə bağlı olan məsələləri unudur və səslər, sözlər və ahəngləri əsla tanımır. Məsələn, suyun şırıltısını avtomobil signalının səsindən ayırd edə bilmir.

Yaddaşa bağlı pozuntuların digər bir növü “toxunma” ilə əlaqədar unutkanlıqdır. Xəstə əşyaların formasını toxunmaqla tanıya bilmir. Məsələn, əgər onun əlinə pul versələr toxunmaqla onu tanıya və onun bir karandaşdan fərqləndiyini müəyyən edə bilməz. İndiyə qədər bəzi fərdlərdə yaranan bu qeyri-adi xəstəliyin nümunələri insanda bu üzvdəki çatışmazlıq nəticəsində meydana çıxma biləcək dəhşətli qeyri-müəyyən xüsusiyyəti əks etdirir.

Hazırda bu sirli pərdə barəsində söz düşmüşkən bir neçə digər mövzuya da diqqət yetirmək münasib olardı:

Yaddaşın bölgülərə ayrılması

Əgər bizim xatirələrimizin kitabxanalardakı kitab rəflərində düzülmiş olan kitablar kimi bu pərdə üzərində sıralandığının yanlış olduğunu təsəvvür etsək, heç də yanlış deyil. Bizim xatirələrimiz, məlumatlarımız və əzbərlədiyimiz şeylərin hər birinin bir vəsiqəsi var və onlar yarandığı tarixə uyğun olaraq arxivləşdirilir. Yəni, yaddaş kanalları müəyyən bir sistem əsasında tədricən dolurlar.

Həmin səbəbdən insan adətən, zaman fasiləsində keçmiş xatirələrini öz hafizəsinə müraciət etməklə çox yaxşı şəkildə təxmin edə bilər. Məsələn, filan hadisə yaxın zamanlarda baş vermişdir, yoxsa, bir il, on il və ya iyirmi il əvvəl. Bəzən də ruhi xəstəliklərin təsiri ilə bu rabitə pozulur və necə deyirlər, yaddaşın arxivindəki rəflərin rabitə simləri qırılır və insan çox narahatedici bir vəziyyətlə üzləşir.

Bəzən indiki zamanın keçmiş olduğunu güman edir və elə təsəvvür edir ki, hazırda gördüyü hadisələri keçmişdə görmüşdür. Amma onları harada və hansı mövqedə gördüyünü bilmir.

Yaxud da, əksinə keçmiş zamanın indiki zaman olduğunu güman edir və elə düşünür ki, indi onun uşaqlıq çağıdır və ona görə də özünü uşaq kimi aparır, oyun oynayır, eynilə uşaqların göstərdiyi reaksiyaları göstərir.

Bu iki növ xəstəlik yaddaş sisteminin zamanla bağlı tənzi-
mində pozuntular yarandıqda insan üçün hansı qeyri-adi çətin-
liklərin yaranacağını çox yaxşı şəkildə nümayiş etdirir.

Xatırlamanın sürətliliyi

Alimlər deyirlər ki, hansısa bir xatirənin yada salınması
üçün hətta saniyənin mində-biri qədər zamana belə ehtiyac
yoxdur. Belə isə bu qeyri-adi arxivdə toplanmış olan milyonlar-
la xatirə, hadisə və mətləblər arasından bir xatirənin ayırd edil-
məsi və onun düşüncənin gözü qarşısında yerləşdirilməsi məsə-
ləsinin necə qeyri-adi bir iş olması barədə düşünün.

Fərz edin ki, sevimli dostlarımızdan biri on il əvvəl səfərə
çıxıb və bu on il müddətində zəhin və yaddaşımız üçün nə qədər
hadisələr, xatirələr yaranıb, insanlar və məsələlər müzakirə olu-
nub və hafizəmizdə arxivləşdirilib. Gözlənilmədən evin qapısı
döyülür və biz qapını açdıqda, gözlərimiz həmin dostumuza sa-
taşır, onu tanıyıyıq və sevincdən fəryad edirik. Görəsən, "Onu
tanıyıyıq!" – cümləsinin mənasının nə olduğunu bilirsinizmi?
Yəni, bir anda ildırım sürəti ilə gözlərimiz vasitəsi ilə gördüyü-
müz şəkil on il əvvəl yaddaşımızda olan və milyonlarla şəkillər-
lə birlikdə saxlanmış olan onun şekli ilə uyğunlaşdırılır və biz
onun həmin sevimli dostumuz olduğunu təsdiqləyirik.

Görəsən, bir insanın yaddaşının möhtəvası qovluqlar
şəklinə salınsa və onların hər biri xüsusi bir rəqəmlə böyük
arxiv mərkəzində arxivləşdirilsə və onların tənzimlənməsi ilə
bağlı yüzlərlə nəfər vəzifələndirilsə, onların heç belə bir sürətlə
istənilən qovluğu tapıb gətirmək qüdrəti olarmı? Bizim yaddaş
və hafizəmizin qeyri-adi qüvvəsi bax belədir!

Yaddaş adlı möcüzə!

Bu yolla yaddaşa yardım edərək onu gücləndirmək olar.
Unutmaq və unutqanlıq Allahın böyük nemətlərindəndir.

Yəqin ki, özümüzün əsrarəngiz və məna dolu varlığımızın daxilində dövr etməklə məşğul olduğumuzu unutmamısınız? Sonra dünyanın ən mürəkkəb və ən sirli aparatlarının onda olduğu otağa, yəni bədənin idarəetmə mərkəzinə, beyin adlı otağa yetişdik.

Onun üzərinə çəkilmiş pərdəni kənara çəkmək istəyirdik ki, bizə dedilər:

–"Yavaş!"

–Nə xəbərdir, dayanın!

–Dedilər ki, bu, adi və sadə bir pərdə deyil. Bu, bizim bütün ömrümüz boyu onunla qarşılaşacağımız və bütün xatirələrin mərkəzi və hadisələrin arxivləşdirildiyi yerdir.

–Bəli, bura hafizə mərkəzidir və onun hansısa bir hissəsinə zərər toxunsa, bizim keçmiş xatirələrimizin böyük bir hissəsinin yoxluq diyarına göndərilməsi ilə nəticələnmə bilər.

Bizə belə məlumat veriblər ki, bir qrup şəxsin beyin cərrahi əməliyyatı nəticəsində beyinin birbaşa bədənin həssas hissələri ilə rabitəsi olmayan yerlərini kəsib götürmüş və bunun ardınca da o, neçə illik xatirəsini, keçmişini unutmuşlar. Sanki həmin bir neçə ildə baş verən hadisələr və tanışlıqları şəxslərin hamısını unutmuş və onlara nisbətə biganə və yad olmuşlar.

Biz də həmin nöqtədə daha çox dayanmağı və həmin nazik pərdənin daha çox araşdırılmasının zəruri hesab edirik. Ona görə ki, bizim hədəfimiz elə bu yerdədir və özümüzü tanımağı bu yerdə təkmilləşdirməliyik:

Təəccüblü bir qalmaqdır. Bir-birinin ardınca beyinin idarəetmə mərkəzindən qovluqların, şəxslərin keçmişinin və müxtəlif mövzuların toplanması göstərişi verilir ki, onların əsasında yeni hadisə və mövzular dəyərləndirilsin. Təqribən, saniyənin mində-biri ərzində qovluqlar ildırım sürəti ilə yerbəyer edilir. Avtomatik şəkildə işləyən rabitə qovşaqları belə bu qədər çox və sürətlə işləmir. Həqiqətən də, bu məsələ insanı heyran qoyur.

Yaddaş adlı möcüzə!

Amma bizə dedilər ki, bu aparatın (qüvvənin) şah əsəri yalnız onun sürəti və insanı heyrətə salan əhatə dairəsi deyil, əksinə, yaddaş, möcüzələr yaradır.

–Soruşduq ki, necə? ...Kim ona bu adı qoymuşdur?

–Dedilər: Alimlər və mütəxəssislər onun heyrətamiz işlərindən birinə möcüzə adı vermişlər.¹ O, bundan ibarətdir:

İnsanın hansısa bir şəxsin adını və ya hansısa bir mövzunu tamamilə unutması və sonra onu tapmaq üçün təlaş göstərməsi, yaddaş qüvvəsinin arxivləşdirilmiş rəflərini bir-birinin ardınca ələk-vələk etməsi və hər yerdə itirdiyini axtarması halları çox baş verir.

Əgər insan həmin ad və ya mövzunun nə olduğunu bilirsə, onda, nə üçün onu axtarır? Əgər bilmirsə, onda, bilmədiyi bir şeyi necə axtarır? Görəsən, insanın əsla bilmədiyi bir şeyi və ya bir kəsi axtarması mümkündürmü? Bununla belə, unutmasına baxmayaraq, insan axtardığı şeyin nə olmasını bilmədiyi halda, onu gəzir və gözlənilmədən müxtəlif şahidlər toplamaqla bir rəfin soracağına gedir ki, axtardığı şey orada olur və onu tapır.

Alimlər bunun adını "yaddaş möcüzəsi" qoymuşlar və bu ad həqiqətən də yerində qoyulmuşdur. Doğurdan da, burada incə bir nöqtə var və bu heyrətamiz ziddiyyətin həlli yolu onda qoyulmuşdur. O, bunlardan ibarətdir:

Belə hallarda insan nə olduğunu bilmədiyi həmin adı və ya mövzunun özünü axtarmır, əksinə onu əldə etmək üçün onun nəzərdə tutduğu adla birlikdə zehində toplanmış olan hadisələr məcmusunu araşdırır.

Məsələn, həmin dostu ilə ilk dəfə müəyyən yerdə və gündə tanış olduğunu bilir, dərhal həmin gün və həmin yerlə bağlı olan qovluğu hafizəsindən tələb edir və onu vərəqləməklə məşğul olur. Gözlənilmədən xatırladılan qovluğun arasından müəyyən

¹ "Yaddaş "nə bilirəm?" silsiləsindən" adlı kitaba müraciət edin.

bir ad onun diqqətini özünə cəlb edir. Həmin ad, şübhəsiz, həmin dostunun adıdır. Axtardığı şeyi tapdığı üçün elə bir həddə sevinir ki, onu tapmaq üçün qatlaşdığı bütün zəhmətləri yaddan çıxarır.

Digər maraqlı bir səhnə – bir-birinə bağlılıq məsələsi

Deyirlər ki, bu əzəmətli arxivin maraqlı xüsusiyyətlərindən biri də xatirələri bir-birindən ayrı və müstəqil şəkildə arxivləşdirməməsidir və bu iş həddən artıq məşəqqətli və yersiz bir işdir. Əksinə, heç bir arxivləşdirmə sistemində olmayan qaydada xatirələri qrup-qrup yadda saxlayır və hətta bu qruplar arasında rabitə halqası və əlaqə simləri yaradır.

Bu işin ən böyük faydası xatırlamaq prosesinin qeyri-adi sürətliliyi və unutkanlığın qarşısını almaqdan ibarətdir. Belə ki, bir qrupun məsələləri zəncir halqaları kimi bir-birinə bağlanmışdır və bir halqanı tərpətməklə bütün halqaların hərəkətə gətirilməsi və xatırlatma prosesinin həyata keçməsi yetərlidir.

İnsanın hansısa bir şəxsin və ya hadisənin nişanələrini unutması mümkündür. Əgər o nişanələr ayrı-ayrılıqda arxivləşdirilsəydi, xatırlatma prosesi bu halda mümkün olmazdı, amma toplu şəkildə arxivləşdirmə düşüncə və fikrin itirdiyi şeylərin tapılması üçün imkan yaradır. Ona görə ki, bir qrupdakı bütün hissələrin unudulması nadir hallarda baş verir. Bu, mənaların bir-biri ilə əlaqəsi adlandırılır.

Həmçinin, buradan yaddaşı gücləndirmək üçün təsirli bir yol əldə edilir və bundan ibarətdir: Hər hansı bir şeyi yadda saxladığımız zaman “həmin mətləb” və “digər zaman və məkanla” bağlı hadisələr arasında daha çox əlaqə yaratmağa çalışılmalıdır. Yəni, həmin mövzunu ətrafındakı hadisələrlə yanaşı hafizəyə göndərmək lazımdır ki, bu hadisənin halqalarından birini tərpətməklə xatırlama prosesi asanlıqla həyata keçsin. Məsələn, filan şəhərin adını yadda saxlamaq istədikdə, onun ilk hərfinin dostumuzun və sözlərinin yazılışının filan müəssisənin və ya fi-

lan prospektin adına oxşadığına diqqət yetirməliyik. Bunlar xatırlama və ya hafizənin gücləndirilməsi məsələsinə çox kömək edir.

Böyük unutqanlıq neməti

Bəlkə də, təəccüblənəcəksiniz və təəccüblənməkdə haqlısınız. Unutqanlıq Allahın böyük nemətlərindəndir. Zərərlərin, müsibət və onun oxşarı olan şeylərin unudulmasını demirik, onların öz yeri var. Məqsədimiz uzaq keçmişdəki uşaqlıq dövrü və ya sonrakı dövr xatirələrinin çoxunun unudulmasıdır.

Həqiqətdə, yaddaşın arxivləşdirmə sistemi bu əməllə çox əhəmiyyətli bir işi yerinə yetirir, ona görə ki, yaddaş rəflərinin sayı qeyri-adi şəkildə həddən artıq çox olmasına baxmayaraq, yenə də məhduddur. Əgər bir gün onların hamısı dolsa, yaddaş sisteminə yol tapmaq istəyən yeni bir hadisə, yeni bir xatirə geri qaytarılar və ona deyilər ki, bağışlayın, yer yoxdur!"

Belə olsa, insan hətta bir sözü və ya yeni bir adı yadda saxlamaqda aciz qalar. Bu, necə də dəhşətli və xoşagəlməz bir taledir! Amma bu aparat avtomatik olaraq yeni hadisə və xatirələrin daxil olması ilə keçmişə aid və istifadə edilməyən bir neçə köhnəlmiş qovluqları kənara tullayır və o qədər də işə yaramayan və həyati əhəmiyyət daşımayan xatirələri unudur. Başqa sözlə desək, evi təmizləyir və rəfləri yeni mövzuların qəbulu üçün tərtib edir və hazırlayır.

Maraqlı burasındadır ki, o, bu işdə şəxsin həyatında mühüm rol oynayan qovluq və ehtiyac duyulan məsələləri həmin silinməyə şamil etməyəcək qədər zəkali və diqqətlidir. Yalnız az əhəmiyyət daşıyan və unutmağa layiq olan qovluqların ardınca gedir.

Biz də "Ooo!!! Necə də qəribə və mühasibə edilmiş bir aparatdır və biz indiyə qədər onun funksiyasından məlumatsız idik!" – dedik və sağollaşaraq hələ onun bir pərdəsindən artığını öyrənmədiyimiz halda, bu sirli otaqdan xaric olduq.

Düşündük ki, əgər beyinin bütün xüsusiyyətlərini bu şəkildə araşdırmaq istəsək və sonra bu otaqdan xaric olaraq vücudumuzun digər otaqları, ev, məhəllə, şəhər və ölkələrini gəzib dolansaq, necə də qəribə, coşqun, maraqlı və uzun bir iş olardı!

Görəsən, bununla belə bu geniş ölkənin təsadüf nəticəsində və hansısa bir mühəndis və plan olmadan yarandığını söyləmək olarmı?!

Onun hətta bir kərpici barədə belə uşaqqasına qəzavət etmək olmaz, o ki, qaldı onun bir otaq, məhəllə, şəhər və ya onların hamısı barədə. Yeri gəlmişkən, bizim vücudumuz sonu olmayan varlıq sarayında havada asılı qalan bir toz zərrəsi kimidir. Bu yerdə özünütanımının (özünüdərkini) Allahı tanımaq üçün bir açar rolunu oynadığını anlayırıq.

Həmçinin, bu yerdə Allahın varlığının nə sirr, nə də gizli olmadığını, əksinə aydınlığının şiddətindən bəzən unudulduğunu başa düşürük.

Şer:

Günün günorta çağı biyabanda əlində şam tutaraq "Günəş haradadır?" – deyir.

Sudan başqa, bir şey görməyən balıqlar bir-birindən soruşaraq "Su haradadır?" – deyir.

Görəsən bu dünyanın başlanğıc və sonu varmı?

Birdən varlığın dərinliyində bir qığılıcımlı parlada və yeni bir şey meydana gəldi, amma bu qığılıcımlı yaranması amili sönmüş dünyanın daxilində ola bilməzdi.

Digər bir müəmma, açılmamış sirr!

Hazırkı müşahidələrin hamısı dünyanın sona çatmağa doğru üz tutmasını göstərir. Ona görə ki, onun atomlardan təşkil olunduğunu və bu aləmdəki atomların hamısının istisnasız şəkildə parçalanma halında olduğunu bilirik.

Bəzilərinin güman etdiyinin əksinə olaraq, davamsız atomlar və parçalanaraq ayrılmaq halında olan şeylər yalnız ra-

radioaktiv maddələr deyil, əksinə digər atomlar da həmin məqsəddə tərəf irəliləyir. Fərq yalnız burasındadır ki, radioaktiv maddələrin atomları nisbətən daha sürətlə və digər cisimlərin atomları isə bir qədər yavaş bu yolu ötməkdədir.

Əlbəttə, çınqıl kimi kiçik bir cisimdə bu parçalanmanı qəbul etmək həddən artıq azdır, amma yer kürəsindən bir milyon üç yüz min dəfə böyük olan günəş kimi bir cisimdə bir gecəgündüzdə bu parçalanma (atomların parçalanma sayı) üç yüz milyard tona çatır. Bu cərəyan dünyanın başlanğıc və sonu barədə iki mühüm məsələni yaxşı şəkildə bizə aydınlaşdırma bilər:

1. Bu maddi aləmin hökmən bir başlanğıcı vardır və bəzilərinin təsəvvürünün əksinə olaraq, onun ömrünün uzunluğu sonsuz deyil, ona görə ki, əgər onun ömründən sonsuz illər keçsəydi, onda sonsuz illər öncə onun bütün atomları parçalanmalı və enerjiyə çevrilməli idi, çünki kainatın atomları nə qədər yavaş parçalansa və uzun zamana ehtiyacılı olsa da belə, sonsuzluqla nəticələnmişdir. Bu qayda ilə hazırkı dünyanın bütövlükdə vahid bir enerjidən başqa, digər bir şey olmaması zərurəti yarandı.

Digər tərəfdən, dünyadakı enerjilər daimi olaraq yeknəsəqliyə, bərabər şəkildə paylanma və bölünməyə doğru gedir. Bu, eynilə ərinmiş dəmir parçalarının açıq havada öz istiliyini tədricən yayması və müəyyən müddətdən sonra dəmir parçalarının hərəkətinin cisimlər və ətraf havanın hərəkəti ilə tamamilə eyni olması kimidir. Dünyadakı enerjiləri də qarşıda belə bir aqibət gözləyir. Əlbəttə, bu ərinmiş dəmir parçaları bu vəziyyətdə düşüncəyə qədər “hərəkət yayma” – infraqırmızı şüalanma – mənbəyinə çevrilirlər, amma elə ki, onun hərəkət dərəcəsi ətrafdakı havanın hərəkəti ilə bərabərləşdi, artıq infraqırmızı şüalar saçmaq məsələsi sona çatır.

Bundan əlavə, dəmir qızdırılmış vəziyyətdə olduqda, onun qonşuluğundakı hava da daima hərəkətdə idi, yəni hava istiləşir, yuxarı qalxırdı və onun yerini ətrafdakı soyuq hava kütləsi

tuturdu və bu minvalla daimi olan mülayim bir yel onunla bağlı olan məhdud məntəqədə dövr etməkdə idi. Amma hərərət azaldıqda (daha düzgün desək, dəmirin hərərəti ətrafdakı havanın hərərəti ilə bərabərləşdikdə), həmin yel də aradan qalxır.

Başqa bir misal: Yer kürəsini başdan-başa əhatə edən çayların hərəkəti, şəlalələrin gurultusu və dəryalardakı dalğaların hərəkəti və onunla əlaqədar minlərlə digər səhnələr – bunların hamısı onların səthindəki fərqlilikdən yaranır. Əgər günlərin birində onların hamısı yer kürəsinin bərabər səviyyəli bir səthində yerləşsə, yəni yer kürəsində bərabər şəkildə paylansa, həmin gün şəlalələrin gurultusu və suların şırıltısının zümzüməsindən əsər-əlamət olmayacaq və onlara öldürücü bir sakitlik hakim kəsiləcək.

Varlıq aləmində mövcud olan enerjilərin hamısının vəziyyəti eynilə belədir. Tədricən bərabərlik və sükuta doğru irəliləyirlər və aləmdə bərabər şəkildə paylandığı zaman, mütləq bir sükutdan başqa, heç bir şey qalmayacaq. Beləliklə, əgər dünyanın ömründən sonsuzluq keçsəydi, onda bu halətin indiyə qədər hasil olması lazım gələrdi. Bu, termodinamikanın ikinci prinsipində entropiya¹ və ya antik adlanan həmin şeydir.

Həmin prinsip bizə maddi aləmin hökmən bir başlanğıcının olduğunu öyrədir. Bizim zamanın uzaqlığı nəticəsində onun dəqiqliklə nə vaxt meydana çıxması və ömründən neçə illərin keçməsinə aydınlaşdırma bilməməyimiz mümkündür, amma məlum məsələdir ki, belə bir şey mövcud olmuşdur.

2. Həmçinin, həmin prinsip bizə hazırkı dünyanın əvvəl axır sona çatacağını və əbədi olaraq davam edə bilməyəcəyini də öyrədir. Ona görə ki, atomların tədricən parçalanması və enerjilərin bərabərləşməsinin sonu bütün atomların enerjiyə çevrilməsi və aktiv enerjinin bir enerjiyə və yaxud, qeyri-aktiv, sükut və sabit hala çevrilməsi ilə nəticələnəcək. Bu dünyanı da

¹ İstilik miqdarının onun temperaturuna olan nisbətində bərabər olan kəmiyyətə deyilir.

qarşıda zamanın keçməsi ilə öz qüvvələrini əldən verən və bir gün ömür çırağının sönəcəyi vaxt gəlib çatan bir insan kimi bir gün aradan getmək və bütün qüvvələrini əldən vermək gözləyir.

Təkrar dövrlər, ilkin qığılıcım və dünyanın sonu barədə deyilməmiş digər sözlər bundan ibarətdir ki, bu aləmin yüzələr, minlər və ya milyonlarla dəfə belə bir nöqtədən başlanması və ömrünün uzun bir dövrünü keçdikdən, dağılıqdan və bütün atomları parçalandıqdan sonra yenidən formalaşması və özünə yeni bir şəkil alması mümkündür.

Həmin yeknəsəqlik və mütləq sükut halında ikən bu dünyanın qəlbində böyük bir partlayış baş verdi və enerjilər yenidən canlandı və yavaş-yavaş toplaşaraq, yeni maddələri təşkil etdi, yenidən özü və kəhkəşanlar, dumanlıqlar və müxtəlif ulduzların ətrafında fırlanmağa başlayaraq, yer kürəsi kimi yeni bir planet və onun canlıları kimi varlıqlar meydana çıxdı.

Eyni zamanda, bizim hazırkı dünyamız məhv olduqdan, ulduzları yerə töküldükdən və enerjiləri tükəndikdən sonra, bu quruluş və layihə yenidən cızılır. Beləliklə, maddi aləmin hər bir dövrünün başlanğıc və sonunun olmasına baxmayaraq, onların məcmusu özünə əzəli və əbədi bir xüsusiyyət götürmüşdür.

Bununla belə, burada inkar olunmaz bir həqiqət gizlənmişdir, belə ki, başlanğıcda hər şey bərabər və fərqsiz olduğu kimi, sonda da belə olacaq və belə olduğu halda, bu təbiət aləmindən xaricdə olan əzəmətli bir qüvvə ona daxil olmalı və ilkin qığılıcım – yəni varlıq bəxş edən, həyat qığılıcımı yaradan qüvvə canlanma və həyatı bu sakitlik səhnəsinə yaysın, əks təqdirdə, aram, fərqsiz və hər bir aktiv enerjidən məhrum olan bir mühit necə canlanma və hərəkətin başlanğıcı ola bilər?

Bu qeydlərin məcmusundan belə bir nəticə alırıq ki, dünya ilk dəfə yaradıldığı zaman, fəvqəltəbii bir qüdrətə ehtiyac olduğu kimi gələcəkdə də sakit və məhv olduqdan sonra şübhəsiz, belə bir qüvvəyə möhtac olacaqdır. Buradan bizim üçün

varlıq sirlərindən biri də açılır və biz onu aşağıdakı bir neçə cümlədə xülasələşdirə bilərik:

–Maddi aləmin başlanğıcı və meydana çıxma tarixi vardır;

–Maddi aləmin sonu və məhv olma tarixi vardır;

–Həmin başlanğıc və sonların dəfələrlə təkrar olunması da mümkündür;

–Dünya başlanğıcında fəvqəltəbii bir amilə ehtiyaclıdır;

–Dünya gələcək yaranma planında mütləq şəkildə məhv olduğdan sonra da belə bir qüvvəyə möhtacdır.

Bu qayda ilə hazırkı aləmin əzəli və əbədi olmasının heç bir mənası yoxdur.

Bu həqiqət digər suallara da cavab verə bilər.

Tale

Tale barəsində düşüncə insanı lərzəyə salır. Deyirlər ki, hər kəs anadan doğulduqda, onunla yanaşı bir taleyi olur. Bu tale həyatın zülmət dərəsindəki qaraltı kimi hər yerdə onu izləyir və bir an da olsun belə, ondan ayrılmır. Bu tale insan bədəninin dərisinin rəngindən də sabit və dəyişilməzdir və həmin dəyişilməz rəng insanın ruhu və canıdır.

Böyük, kiçik, şah, dilənçi, qul, azad, varlı, kasıb – hamı taleyin ağır sayəsi altında həyat sürür. Zahirdə axmaq olan şəxsləri tərəqqinin zirvəsinə qaldıran, ağıllı və ləyaqətli insanları xar edən şey taleyin oyunudur.

Məcnunu təkcə sevgilisi Leylinin qəmi ilə qocaldıb zəiflədən və onu ölümə həvalə edən, amma filan qəbilənin başçısına və ya filan xaqanın oğlu xaqana minlərlə şirin bəxşislər nəsib edən taleyin oyunudur. Həmçinin, günahsız şəxsləri zindana saldıran və ya dar ağacına çıxaran, fəsad törədən günahkarları izzət və azadlığın zirvəsinə çatdıran da taleyin oyunudur.

Bu mövzu barəsində düşünmək və "Məbada, bizim də taleyimiz acınacaqlı və dəhşətli olsun!" – deyə fikirləşmək nə qədər də narahatedici və dəhşətlidir. Həmin məsələ yalnız yaradı-

lış fəlsəfəsi baxımından deyil, həm də fərdi həyat baxımından da insan vücudunu başdan-başa sarsıdır, belə ki, əgər nəhs tale ilə dünyaya gəlmiş olsam, onda necə olacaq?!

Aydın məsələdir ki, taleyin bizim həyatımızın xırdalıqlarının sirli və əbədilik xüsusiyyəti daşıyan bir kitabda sabit bir mü-rəkkəblə yazılmış mənasında olması, həmçinin, bizim vücudumuzun daxilində, yaxud da xaricində saxlanması xurafat və təxəyyüldən başqa bir şey deyil və onun kökləri əfsanələr, əsatirlər dövrünə qayıdır.

Həqiqətdə əlimizdə bu mövzunu təsdiqləyəcək heç bir məntiqli və qənaətbəxş dəlil yoxdur, əksinə bütün dəlillər onu inkar edir. Amma bu dəhşətli xurafatı doğuran və onu beynəlxalq bir əfsanəyə çevirən amil bir neçə məsələdən ibarətdir.

1. Birincisi, bu, insanlara geniş və ya məhdud miqyasda əsarət və qul zənciri vurmaq, onları istismar etmək və onların müqavimətini qırmaq, eyni zamanda, onların inqilab və üsyanının qarşısını almaq istəyən kəslər üçün təsirli bir vəsilədir.

Ona görə ki, təyin olunmuş məcburi və dəyişilməz, hətta iradələrin istismar və quldarlığın əleyhinə mübarizə aparmaqda süstləşməsinə səbəb olan bir taleyin varlığını düşünmək üsyan və inqilab atəşini söndürür. Sanki onlara belə deyir: "Fəqir, qul və istismar edilmiş bir millətin taleyi əvvəlcədən belə olmuşdur və bu əzəldən bizə qismət olduğu üçün məqsədimizə uyğun gəlməsə belə, ona irad tutmamalıyıq."

Misal üçün, əgər "qərblilər" dünyanın bütün sərvətlərini və hətta afrikalılar kimi fəqir millətlərin özlərinin ona daha çox ehtiyac duyduğu mənbələrini ələ keçirənlər və "şərqlilər" ölüm-lə həyat arasında çabalasalar, bu, əzəli bir bölgüdür.

Belə müqəddəratla mübarizə aparmaq eynilə təbiətin aşkar qanunları ilə mübarizə aparmaq kimidir və onun sonu məğlubiyyət-dir, məğlubiyyətdir!...

Çox maraqlıdır! Marksistlər və ümumiyyətlə, materialistlər – özlərini müstəqilliyin müdafiəçisi və azadlıq uğrundakı hə-

rəkatlarda öncül hesab edənlər, bir növ fəlsəfi və ya tarixin me-xaniki cəbrinə inanırlar və onun həyata keçirilməsi əksər hallar-da tale fərziyyəsinə oxşardır. Bu arada ekzistensialistlər də ma-terialist prinsipini qəbul etməklə insanın taleyini onun özünə hə-valə etməyə və – onların öz ifadəsi ilə – mahiyyəti "bir insanın fər-di-ictimai dəyərlərinin məcmusu" və onun öz məhsulu kimi gö-stərməyə çalışırlar.

Ümumiyyətlə, belə nəzərə çarpır ki, Bəni-Üməyyə, Bəni-Abbas və bəşər tarixinin digər diktatorlarının cəbr (məcburiy-yət) və təqdir (alın yazısı) etiqadını geniş şəkildə yaymaları, hə-min etiqadın istismarçı və uyuşdurucu xüsusiyyətindən qaynaq-lanır.

Deyənlərə görə, qarətçi Monqol sərkərdələrindən biri hü-cum etdiyi şəhərlərdən birində camaatın güclü müqavimətindən qorxduğuna görə, camaata qısa bir nitq söyləyir və nitqində bu qoşunun gəlməsinin bir növ ilahi əzab və qaçılmaz tale oldu-ğunu bildirir, sonra da camaatın ona boyun əyməsini tələb edir.

İnsanlara azadlıq bəxş edən hərəkətlərin bayraqdarları olan peyğəmbərlərin iradə azadlığı və insanların talelərinin on-ların özlərinə həvalə edilməsinə dəvəti bu mövzu üçün digər bir sübutdur.

2. Tale və alın yazısı əfsanəsini canlandıran digər bir mə-sələ bundan ibarətdir ki, insan rahat şəkildə müvəffəqiyyətsiz-likləri, çatışmazlıqları ört-basdır edib onun yardımını ilə bütün bunların günahını taleyin üzərinə yıxa bilər, özünü hər bir məsuliyyətdən, xəta və etirazlardan amanda saxlaya və hətta öz vicdanını belə aldada bilər.

Həmin səbəbdən hansısa bir kəsin özünün böyük zəfərləri-ni, uğurlarını taleyin üzərinə atdığı və misal üçün "Əgər uni-versitetə qəbul imtahanlarında, yaxud müəyyən əhəmiyyətli siyasi məqama yiyələnərkən, yaxud da hansısa ticarətdə uğur əldə etməyim taleyin işidir." – dediyini nadir hallarda müşahidə etmək olar. Bunları adətən, öz ləyaqət, professionallıq, dərrakə

və fitri istedadlarının, həmçinin, çox zirək olmalarının nəticəsi hesab edirlər. Amma iflasa uğradıqları zaman öz məqamlarından enir, müsabiqələrdə məğlubiyyətlə qarşılaşdıqda deyirlər ki, bizim taleyimiz belə idi və bu yolla öz səhvlərinin, yaxud da pozuntularının üzərini ötrt-basdır edirlər.

Həmişə bədbəxtliklərdə insanın sorağınca gələn və onun günahlarını öz boynuna götürən biçərə tale! Amma zəfərlərdə zirəklik və fitri istedadlar meydandır və bunun özü həqiqətdən qaçmanın, insanın eqoistlik və təkəbbürlülüyünün simalarından biri hesab olunur.

Misal üçün: Gənc bir qız və oğlan klub kimi ümumi məkanların birində seks filminin cazibəsinin təsiri altına düşərək bir-biri ilə tanış olur. Bir qayda olaraq onların eşqinin hərərət dərəcəsi maksimum həddə çatır və çox keçmədən bir-biri ilə tələsik, rəya və filmlərdə olan bir evliliyin planını cızırlar.

Bu zaman ata-ananı, yaxud da həqiqət və reallığı görəndə dostları xəbərdar etmək və onlarla məsləhətləşmək yerinə, hər biri yağlı tikə əldə etdiklərini və "Məbada, üçüncü bir şəxs onu oğurlayıb aparar!" – deyər, bunu hamıdan gizlədir və bir-birləri barədə məlumat əldə etmədən bir-birlərini seçirlər.

Nişanlılıq dövrü özünü tələsik və xüsusi bir diqqətsizliklə həyata keçir, tərəflərdən hər biri öz fizioloji və əxlaqi nöqsanlarını digərindən gizlətməyə və özünü hər cəhətdən yaxşı və ideal nəzərə çarpdırmağa çalışır.

Evlilik salamatlıqla baş tutur və bal ayı tam sakitlik halında keçir, sonra bəy və xanım həyata addım atırlar və vəziyyət adıləşir. Yavaş-yavaş onlar yuxudan ayılır, hər gün bir-birinin yeni nöqsan və uyğunsuzluqlarından əgah olurlar. Çox keçmədən hər biri digərinin minlərlə eybini sadalayır.

Bu yerdə bəy qəlbində yandırıcı bir ah çəkərək deyir: Nə edim, mənim qismətim bu idi, taleyin oyunu məni belə bir həyat yoldaşına düçar etdi! İndi mən hara, bu hara?! Doğrudan da, təqdir nələr etmir? Biz taleyin əlindən yaxa qurtarmaqda acızık.

Xanım da deyir: Ah! Nəhs tale və şansın əlindən! Mənim üçün əsalətli, şərif və nəcib ailələrdən bu qədər yaxşı elçilər gəldi və onların hər biri öz mülkündə bir padşah idi, amma mən onları geri çevirdim. Amma qara bəxt və taleyin oyunu məni bu kasıb cavana və insan simasındakı divə düçar etdi. Həqiqətən də, yaxşı deyiblər: *"Bəxt kimin kilimini qara toxusa, onu Zəm-zəm və Kövsər suyu ilə ağartmaq olmaz!"*

Halbuki, bütün bu bədbəxtliklər onların öz axmaqlıqları ucbatından yaranmışdı, çünki onlar öz gözləri ilə sonu olmayan eşqlərin nəticəsini görmüş və heç bir təcrübələri olmadan, həyatlarında ilk dəfə baş verən bir işi araşdırmadan, məşvərət etmədən, hətta gizli şəkildə yerinə yetirmişdilər. Bu nümunələr siyasi, ticarət, təhsil və evlilik məsələlərində də çoxdur.

3. "Tale" – "alın yazısı" əfsanəsini gücləndirən digər psixoloji amillərdən biri də camaatın çoxunun ictimai məsələlərin səbəblərindən məlumatsız olmasıdır. Onlar özlərini düşüncə və məlumatlanmaq zəhmətinə salmadan, araşdırması ruhunun tələbinə cavab vermədən "tale" əfsanəsini önə çəkir və deyirlər ki, məsələn, moңqol qoşunu dünyanın şərq və qərbini darmadağın edirdisə və dünyanın ən güclü orduları qarşında müqavimət iddiası edən bir millətin vəhşi və hər hansı bir hərbi taktikaya sahib olmayan bir qövmün müqabilində diz çökərək əyildisə, bu, bizim millətimizin tarixində bir növ təqdir və tale olmuşdur.

Onlar daxili zəifliyimizin həmin gündə nədən ibarət olduğunu düşünmür, bundan əlavə, bu vəhşi qoşun bir dəfəyə cücərib yerdən çıxmamışdı, onlar uzun müddət öncə döyüş üçün hazırlıq görmüşdülər. Əgər zəmanə hakimləri ayıq-sayıq olsaydılar, məsələnin nə yerə olduğunu proqnozlaşdırar; sülh edər, ya mübarizə aparar və yaxud belə bir təhlükəni hiss edən ölkələrlə müttəfiq olub qoşunun qarşısını ala bilərdilər.

Məsələn, müsəlmanlar İspaniyada əvvəllər elə parladılar ki, hamının gözünü qamaşdırdılar, sonra isə süqut etməklə bütün gözləri ağlar qoydular. Bunlar təqdir, tale, bəxt və ya ayın

əqrəb bürcünə daxil olmasına görə deyil, əksinə rəhbərlərin şəh-vətpərəstlik və eyş-işrətlə məşğul olduqlarına görə idi. Digər amil isə başçıların unutqanlılığı və onların nəslinin qafil və bixə-bər olması idi.

Amma onlar kəsə yolu tutaraq işlərini asanlaşdırır və deyirlər ki, müsəlmanların Andalusiyada hakimiyyətdə olmaları və sonradan süquta uğramaları; hər ikisi tale və qəza-qədərin işi idi.

4. Materializmin təfəkkür tərzini də qeyd etdiyimiz kimi, öz daxilində bir növ məcburiyyət əqidəsini – tale məsələsini bəsləyir.

Ona görə ki, biz bu məktəbin təlimləri əsasında səbəb-nəticə prinsipi qaçılmazlığını rəsmi olaraq tanısaq, onun məfhu-mu belə olacaq ki, hər bir insanın xüsusi fizioloji və psixoloji quruluşu mühit, təlim və tərbiyənin də ona əlavə edilməsi ilə onun üçün cazibə qanunu və digər təbii qanunlar kimi, qaçılmaz bir tale formalaşdırır və onda heç bir iradə və ixtiyar təsirli deyil. İradə adı ilə müşahidə etdiyimiz şey hər kəsin daxili amil-lərinin məcburi – cəbri nəticəsidir və səbəb-nəticənin xüsusi-yətinə uyğun olaraq meydana çıxır və ondan qaçmaq mümkün deyil.

Bura qədər tale və müqəddəratın meydana çıxmasının müxtəlif mənbələrini araşdırdıq. Hazırda bu mənada olan tale üçün hansısa bir dəlil varmı?

Mütləq şəkildə bu sualın cavabında belə deməliyik: Xeyr! Əksinə, bu, istismarın oyunu, bizim yanlışlıqlarımız, varlıqların səbəblərini araşdırmaqda ki səbirsizliyimiz, yaxud da materialistlərin səhv düşüncələridir, belə ki, cəmiyyətin və fərdlərin istiqamətinin təyin edilməsində həddən artıq təsirli olan dəhşətli və xurafi bir məsələdir. Bu, hər yerdə tənəzzül və geriləmə amil-i, həmçinin, həqiqətdən qaçmaqdır. Həqiqətdə, (bu yanlış mə-nada olan) taleyi əfsanəvi divlər, pəri dastanları, simurq və Allahlarla bağlı əsətlər kimi düşünmək lazımdır.

Belə bir taleyin inkar edilməsində ən yaxşı dəlil hər bir insanın oyaq və ya yatmış vicdanıdır, çünki bütün insanlar istisnasız olaraq, öz yaşayışlarını yaxşılaşdırmaq üçün təlaş göstərir. Belə ki, insan həyatının ilk qanunu yaxşı yaşamaq üçün təlaş göstərməkdir və bu prinsipdən üz çevirmək yalnız xüsusi və istisna hallarda baş verir. Əgər tale və alın yazısı həqiqət olsaydı, gərək:

Heç kəs heç bir təlaş etməsin və hamı öncədən təyin edilmiş taleyin intizarında olsun;

Xəstə sağalması üçün dərman və ciddi rejimlərə üstünlük verməsin;

İdmançılar, qəhrəmanlar yarışlarda qələbə çalmaq üçün yorucu məşqlər etməsin;

Tələbələr imtahanlarda müvəffəqiyyət əldə etmək üçün bu qədər dərs oxumasın;

İşçilər, tacir və alimlərin heç biri öz məqsədinə nail olmaqdan ötrü özlərini zəhmətə salmasınlar. Ona görə ki, tale və qəza-qədər hökmən həyata keçəcək və özü insanın sorağına gələcək.

Bütün bunlar çatdırır ki, bəşər vicdanı bu mənadakı taleyi yüz faiz inkar edir, hətta məğlubiyyətdən sonra taleyə pənah aparanlar belə, işin başlanğıcında əməli olaraq onu qəbul etmirlər. Bundan əlavə, əgər biz taleyi qəbul etsək, onda, bizim heç kəsi – hətta oğru və caniləri – əməllərinə görə danlayıb cəzalandırmaq haqqımız olmaz, çünki bu, onların taleyi idi və ondan qaçmağa bir yolları yox idi.

Qəzetlərin tənqid bölməsi, fərd və cəmiyyətin tənqidi ilə bağlı mövzuların hamısı tətill olmalıdır, çünki bunlar tale ilə mübarizə aparmaqdır və tale ilə mübarizənin nəticəsi yoxdur. Azadlıq bəxş edən mübarizə şöləsi və müstəqillik əldə etmək üçün ardıcıl mübarizələrin hamısı dünyada sona çatmalıdır, ona görə ki, qəza-qədəri dəyişdirmək olmaz.

Təlim-tərbiyə işində çalışanlar mütləq bu məsuliyyəti qəbul etməzdən öncə tale və alın yazısını inkar etmişlər, əks təqdirdə əbəs yerə təlaş göstərməzdilər. Böyük ilahi peyğəmbərlərin təlimlərinin ən aydın və ilkin mərhələsi məsuliyyət və vəzifə məsələsidir. Belə ki, onun da tale məsələsi ilə heç bir əlaqəsi yoxdur.

Yalançı tale prinsipini qəbul etməklə bütün fəxri fərmanlar, təqdirnamələr, təltiflər və iftixar medallarının hamısı əsassız olur. Eyni zamanda, bütün məhkəmə və cəzalar zalımcasına və axmaqcasına hesab edilir. Bunlardan əlavə, Allaha etiqadı olan kəslər heç zaman belə bir taleyi qəbul edə bilməzlər, çünki bu, aşkarcasına bir zülmüdür. Görəsən, azacıq məntiq və ədalətə sahib olan bir kəsin başqa birisini tale və alın yazısı vasitəsi ilə hansısa bir işə məcbur etməsi və sonra onu həmin məsələdə məsuliyyət daşdığını düşünməsinə inanmaq olarmı? Halbuki, əgər ortada məsuliyyət olsa, nəhs taleyə məcbur olan çarəsiz bəndəyə deyil, həmin şəxsə (məcbur edənə) şamildir.

Allaha etiqadı olmayan şəxs belə, insanla göydən yerə düşən bir daş parçası və ya küləyin müqabilində titrəyən yarpaq arasında fərq olduğunu anlayır. Ona görə ki, biz nə qədər inkar etsək də canlı varlıqlarla cansız varlıqlar arasında aydın bir fərqi olduğunu inkar edə bilmərik. Biz onların ortaq cəhətlərinin olmadığını demirik, müştərək cəhətləri var, lakin onları aşkarcasına fərqləndirən xüsusiyyət də vardır və onlardan biri həyat adlandırdığımız və nişanələri qidalanmaq, inkişaf və nəsil artımı olan sirli və tanınmayan bir qüvvəyə malikdir, halbuki, digəri tamamilə bunlardan məhrumdur.

Eyni zamanda, canlı varlıqlarla cansız varlıqlar arasında "hiss" və "hərəkət" adlı digər bir sərhədin olduğunu görürük ki, bitkilər ondan məhrumdur, lakin heyvanlarda vardır.

Bir daha insanla digər canlılar arasında aşkar bir fərqi olduğunu müşahidə edirik. Belə ki, o, düşünə, qərar verə, özünü islah və mütləq edə, kəşflər edə, keçmiş və gələcəyi araşdırma və

öz təkamülünə çalışa bilər. Bunların hamısı yalnız insanın öz həyatına aid olan məhdud və xüsusi fəzada deyil, əksinə geniş miqyasda və bütün insanlara aid ola bilər.

Bu üstünlük heç bir canlıda yoxdur və həmin səbəbdən, insanın taleyi onun özünə tapşırılmışdır və öz taleyini istədiyi kimi – zülmət və nəhs və ya aydın və gözəl – yazan insanın özüdür.

Bu səbəbdən, hamı gördüyü işlər müqabilində bitki və heyvanları deyil, insanı məsuliyyətli hesab edir. Beləliklə, insan barəsində tale məsələsinin qəbul edilməsinin insanın heyvanlar, bitkilər və digər cansız varlıqlardan üstünlük və fərqlərini inkar etməkdən başqa, digər bir mənası olmayacaq. Eyni zamanda, bu inanc humanizm prinsiplərinin heç biri ilə uyğun deyil. Nəticədə, bütün dəlil-sübutlar hər kəsin taleyinin onun özünə tapşırıldığını göstərir.

Yaradılışın fəlsəfəsi

Görəsən, nə üçün yaradılmışıq? Sonunda nə olacağıq? Bizim gəlib-getməyimizin nə faydası var? Az insan tapılar ki, "Biz nə üçün yaranmışıq?" sualını özündən və ya digərindən soruşmasın. Görəsən, əzəmətli Allahın nəyi çatışmırdı ki, bizi yaratdı?!...

Bəyəm, planetlərin çoxu yaşayışdan (canlı varlıqlardan) məhrum deyillərmi? Onların nə nöqsanı var?.....

Doğurdan da, əgər biz olmasaydıq, nə olardı?

Bu zaman, əgər Allahın məqsədi öz ehtiyacını – məsələn, biz ona pərəstiş və sitayiş edək, yaxud əzəmət dərgahına alınımızı qoyaq – aradan qaldırmaq olsaydı, bu, onun sonsuz və ehtiyacsız zəti ilə uyğun gəlməzdi.

Əgər günəş mənzuməsindəki uzaq planetlərin birində bir yarasa günəşi tərif və ya məzəmmət etsə, ona (günəşə) heç bir təsiri olmaz. Aydın məsələdir ki, bizim sonsuz bir varlığın müqabilindəki iman və küfrümüz ondan (yarasanın tərif və məzəm-

mətindən) da aşağıdır. Ona görə ki, günəş Allahın əzəmətli dərghahında sərgərdan olan bir toz zərrəsidir.

Əgər bizim yaradılışımız bunlar üçün deyilsə, bəs nə üçündür? Kaş, yoxluq dəryasında qalar və yaranmazdıq, çünki bizim yaradılışımız əzəldən yanlış olan bir uyğunsuzluqdur!

Bu sualların, bu müəmmanın müqabilində bir dəstə, yaradılışın puç və mənasız olmasına etiqad bəsləmiş və onda heç bir məqsəd və hədəfə inanmırlar.

İlk olaraq materialistlərin, sonra da ekzistensialistlərin təbliğ etdikləri və dəhşətli etiqad, yəni "yaranışın puçluğu" məsələsi, əslində onlara yalançı rahatlıq verir, səbəbi isə heç bir məsuliyyət və vəzifəyə etiqad bəsləməmələridir (bəlkə də, bilərəkdən və ya bilməyərəkdən məsuliyyətdən yaxa qurtarmaq və hedonizmdə mütləq azadlıq qazanmaqdan dolayı belə bir məktəbin ardınca getmişlər). Görəsən, onlar bu cür təfəkkür təzi ilə bütün insani və ictimai dəyərlərin sarsıldığına, heç bir fəlsəfə, məktəb və ya məntiqin belə fərdlərə məhdudiyət qoya bilməyəcəyinə diqqət yetirmirlərmi?

Nə üçün məhdud olsunlar? Nəyə görə əllərindən gələn hər işi yerinə yetirməsinlər? Nə üçün əxlaqi və ictimai qanun və tələbləri qəbul etsinlər? Xilqətin sütunu puç bir şeyin üzərində durduğu halda, puçluq müqəddiməyə ehtiyac duymur.

Belə fərdlər nə qədər də qorxunc və təhlükəlidirlər!

Tərkib hissələrə bəli, kompleksə (mürəkkəbliyə) xeyr?!

Düşünürəm ki, xilqətin puç olması tərəfdarları nə qədər də sadələvhdür. Onlar bütün bədən üzvlərinin, hətta dırnaq, qaş, barmağın uclarındakı iz və bədənə mikroskopik zərrələrinin tamamilə hesablanmış və müəyyən bir missiya daşdıqlarını bildikləri halda, öz bədən və vücudlarını hədəfsiz sanırlar.

Allah və ya təbiət, yaxud üqnumlar, yaxud da adını nə qoysaq qoyaq, gözün yeddi qatlı təbəqəsinin (göz qişasının) hər

birini; kirpikləri, qaşları və göz bəbəyini hər tərəfə döndərən altılıq təşkil edən zərif əzələləri, kapillyar damarları, göz yaşı vəzilərini və onun artıq sularını xaric edən qapaqcıqlarını – onların hər birini aydın bir hədəf üçün yaratmışdır. Həmçinin, qulaq, burun, qəlb və sinir sisteminin – onların hamısının hədəfi, proqramları və işlərində harmoniya olduğu halda, bədən kompleksinin hədəfi yoxdur?! Görəsən, insanın bədən kompleksi bir qaşdan da dəyərsizdir?!

Tərkib hissələrinin ayrı-ayrılıqda hədəfli olduğunu nəzərə alsaq, bir şeyin kompleks olaraq hədəfsiz olması mümkündürmü? Bu, necə də avamcasına mühakimədir. Bir mühəndisin bütün kərpicləri, daşları, salonları, dekorasiya və hovuzları ən dəqiq hesablamalar əsasında, məlum məqsəd üçün bir bina tikdiyini fərz edək. Bütün binanın hədəfsiz, bihudə və oyun-oyuncaq olaraq tikilməsinə inanmaq olarmı? Tutaq ki, mən onun əsl hədəfindən xəbərsizəm, belə halda, onun hədəfsiz olduğuna inana bilərəmmi?

Bir nəfər bizi evinə dəvət edir və müxtəlif növ qonaqlıq ləvazimatları hazırlayır. Yaxşı diqqət yetirsək, görərik ki, doğrudan da, qonaqlıqda heç bir əyri-əskikliyə yol verilməmişdir, hər şey öz yerinə qoyulmuş, səliqəli və diqqətlə tənzimləmişdir. Qonaqlıq planının bütün xırdalıqları birlikdə müəyyən bir hədəfə malikdir. Belə isə dəvətin mahiyyətinin puç və axmaqcasına olduğunu demək olarmı?

Təəccüblüdür, yaranışın puçluğu tərəfdarları müxtəlif fenomenləri izah etməkdən ötrü təbiət elmlərinin hər bir ixtisasına, xüsusilə də, fiziologiya və insanın bədən üzvlərinin funksiyaları ilə bağlı sahəyə baş vurur, o qədər xırdalığa varırlar ki, hətta kiçik bir vəzinin, balaca bir sümüyün, sadə bir sinirin funksiyasını öyrənməkdən əl çəkmirlər, amma kompleksin (bədənin) funksiyasına yetişdikdə, aşkarcasına əbəs və puç olduğunu deyirlər. Onlar özlərinin necə gülünc bir paradoksa düşdüklərini anlayırlarmı?

Beləliklə, insan vücudunun bütün zərrələrində hədəfin olmasını nəzərə almaqla, vücud kompleksinin ali və dəyərli hədəfə malik olmasını qəbul etməliyik. Həmçinin, bizim ətrafımızdakı fenomenlərə və müxtəlif məxluqların hədəfli olmasına nəzər salmaqla bütün aləmdə ali bir hədəfin gizləndiyini qəbul etməliyik. Hətta, biz həmin hədəfin nə olduğunu başa düşmədiyimizi fərz etsək belə, yenə də hədəfli olduğunu bilirik.

Həmin səbəbdən, Quranda xilqətin boş yerə olması etiqadı imansız camaatın gümanı kimi tanıtdırılmış və belə buyurulmuşdur:

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَاطِلًا ذَلِكَ ظَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا

"Biz göyləri və yeri və onlar arasındakıları əbəs yerə yaratmadıq. Bu, kafir olan kəslərin gümanıdır." ("Sad" surəsi, ayə 27)

Bura kimi insanın yaradılışının puçluğu fəlsəfəsinin insanın ən puç sözlər olduğunu anladıq. Hazırda bütün fəaliyyətimizi hədəfi müəyyənləşdirməyə səfərbər etməliyik. Əgər gözü-müzü açıb hadisələrin ötüb-keçməsinə nəzər salsaq, bu sualın cavabını tapmaq çətin olmaz. Onu əldə etmək mümkündür? Nə üçün?

Ona görə ki, öz həyatımızda geriyyə dönürük. O...o...o!!! Kiçik bir uşaq idik və yıxılıb-qalxmaq, uşaqcasına hərəkət və qaçmaqla öz əzələlərimizi qüvvətləndirir və müxtəlif oyunlar sayəsində hər bir məxluqun xüsusiyyət və əlamətini başa düşür və özümüzü həyata, yəni uşaqlıq dövründən daha kamil olan bir dövrə, yeniyetmə dövrünə hazırlayırdıq.

Yenə bir qədər geriyyə qayıdaq. Bətn aləmində – qarında qaranlıq və qorxulu bir mühitə həbs olunmuşduq. Ona görə ki, sərbəst bir mühitdə yaşamaq qüdrətinə malik deyildik, amma həmin məhdud fəzada bizə sərbəstlik verilmişdi ki, sərbəst mühitdə yaşamağa hazır olaq. Bir təkənla özümüzü çölə atdıq və təkamülün bir mərhələsini adladıq.

Bir qədər də geriyə – bizi təşkil edən ilkin hissəciklərin təbiət zərrələrinin arasında pərakəndə və cansız, torpağın, dəniz sularının arasında, ağacın gövdə və yarpağı üzərində olduğumuz zamana – gedək. Yavaş-yavaş cürətlə və yorulmaq bilmədən irəliyə addım atdıq və yol getməkdən yorulmadıq, insan nüfəsinə çevrildik. Bu qayda ilə yenə də təkamülün bir mərhələsinin şahidi oluruq.

Nəticə budur ki, bu uzun yolda daima təkamülə doğru irəliləyirdik. İnsan cəmiyyəti arasında da bir zamanlar mağara və meşələrdə yaşayırdıq, bizim vəhşi və təhlükəli heyvanlar müqabilində yeganə müdafiəmiz iti və dəlməyi bacaran ağac və daşlar idi. Od qalamaq bizim üçün ən böyük ixtiraldan və təkərə bənzər dairəvi bir əşyanın düzəldilməsi ən böyük sənət əsəri idi.

Amma heç zaman bir vəziyyətdə qalmadıq. Günümüzdə ən mürəkkəb elektronik sistemlərdən istifadə etməklə kosmik gəmiləri göydəki planetlərə göndəririk (əlbəttə, biz yox, bəşəriyyət aləmi) və yenə də əminik ki, bu vəziyyətdə qalmayacağıq. Bəlkə də, bir gün gələcək ki, həmin zamanın insanları üçün kosmik gəmilər və kompüterlər düzəltmək bizim nəzərimizdə odun kəşfi və çarxların ixtirası kimi (primitiv) olacaq.

Bu qayda ilə biz daima təkamülün şahidi olmuşuq. Bəşər cəmiyyətində nöqsanların olmadığını demirik, əksinə çoxlu nöqsanlar var, lakin çoxlu saydakı təkamüllərin varlığını inkar etmək olmaz.

Görəsən, bu məlumatların məcmusundan insanın yaradılmasındakı hədəfin bütün sahələrdə – yalnız maddi prizmadan deyil, əksinə elm, sənət, fəlsəfə, əxlaq, insani dəyərlər kimi bütün sahələrdə – təkamül olduğunu başa düşürük mü?

Əlbəttə, bu təkamül və tərəqqinin vasitələri müxtəlif cəhətlərdən bizim ixtiyarımızda qoyulmuşdur və sirli bir qüvvə bizi bu yolda irəliləməyə dəvət edir. Həqiqətdə biz sıfırdan başlamışıq və sonsuzluğa tərəf gedirik, bizim hərəkətimiz daima sıfırla sonsuzluq arasındadır.

Quranda insanın yaradılış fəlsəfəsinin

(وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ) (*Mən cin və insanları yalnız Mənə*

ibadət üçün yaratdım. ("Zariyat" surəsi, ayə 56)) "ibadət" olaraq xatırladığını görürüksə, bu da həmin həqiqətə işarədir, ona görə ki, Allaha bəndəlik və ibadət etmək elə kamil insanı yetişdirməkdir. İbadətin mahiyyəti insanın tərbiyəsi üçün dərslərdən biridir və hər bir ibadət bir növ insanı öz məktəbində tərbiyə edir.

Ola bilsin ki, "Vücuda gəldikdən sonra yolumuzun təkamül olduğunu qəbul edirik, lakin ümumiyyətlə, yaranışımıza nə ehtiyac vardı ki, yaradılışın üzərinə bu qədər məsuliyyət düşsün və bizi təkamülə doğru yönləndirsin?" deyəcəksiniz.

Xülasə, təkamül mövcud varlıqlara aiddir, yoxluğun tərəqqiyə ehtiyacı yoxdur. (Diqqət yetirin!)

Amma sualın aydın bir cavabı var və o cavab budur:

Ədədi doqquzdan ona çatdırsa, məlum məsələdir ki, (bir ədədi dəyərində) təkamül baş verəcək. Belə isə, əgər sıfırı birə çatdırsa, görəsən, onda təkamül gerçəkləşəcək, ya yox? Şübhəsiz, sonsuz bir təkamül baş vermişdir. Bir ədədi dəyərində artım təkamül hesab edildiyi halda, sıfırın bir ədədinə keçməsi həddən artıq böyük təkamüldür. (Bir daha diqqət yetirin!)

Əgər ana bətnində rüşeymin inkişafı təkamüldürsə, nütfə və onun zərrələrinin yoxdan meydana gəlməsi hədsiz təkamül hesab olunacaq.

Prinsip olaraq təkamülün faydası nədir?

İnsanın yaradılış hədəfi barəsindəki yuxarıdakı izahlar müqabilində dəfələrlə bəzi kəslərin "Lap yaxşı, biz maddi-mənəvi sahələrdə təkamül üçün yaradılmışıq, ümumiyyətlə, bu təkamülün faydası nədir? Təkamül olmadığı təqdirdə nə baş verərdi?" deyə soruşduğunu eşitmişik. Bu sualın cavabında, adətən, gənclərə bir sıra silsiləvi test sualları veririk və onların özlə-

ri işin sonunda bu sualın qəti cavabı ilə qarşılaşırlar. Məsələn, soruşuruq ki:

- Siz nə üçün dərs oxuyursunuz?
- İmtahanlarda müvəffəqiyyət əldə etmək üçün.
- Nə üçün imtahanlarda nailiyyət qazanırsınız?
- Yaxşı sənəd əldə etmək üçün.
- Sənədin nə faydası var?
- Yaxşı peşəyə yiyələnərkən faydalıdır.
- Yaxşı peşəni nə üçün istəyirsiniz?
- Münasib və yaxşı bir gəlirimiz olsun.
- Yaxşı gəlir əldə etməyə nə ehtiyac var?
- Yaxşı yaşayışdan bəhrələndiyimiz üçün həyatdan ləzzət

alıyıq.

– Həyatdan ləzzət duymaq nə üçündür və nə üçün yaxşı yaşayış istəyirsiniz?

Bu yerdə cavab verə bilmir və deyir: "Deməli, rifaha və nizamlı bir həyata sahib olaq. Artıq məlumdur! Bu qədər..."

Burada onları özləri üçün nəzərdə tutduqları sonuncu hədəfə çatana qədər "hədəflərin hər birinin həyatda müəyyən bir məqama malik olması" kimi ümumi bir prinsiplə tanış edirik. Xeyr, onu başqa bir şey üçün istəyirlər, yəni yerdə qalanlar müqəddimədir və onu bəzən "son hədəf", "hədəflərin hədəfi" də adlandırırlar.

Nəticədə, biz hər bir şeyi insanın təkamülü üçün istəyirik, amma təkamül ən son hədəfdir və onu onun üçün istəyirik.

Bizim varlığımızın yaradan üçün nə faydası var?

Yenə də yuxarıdakı bəhsin ardınca insanın düşüncəsinin bir guşəsində belə bir sual meydana çıxır: Lap yaxşı! Yaradılışımızın hədəfi bizim vücut və varlığımızın təlim-tərbiyə və insani dəyərlərinin inkişaf etdirilməsi sayəsində təkamülüdür. Belə olduqda, bunların yaradana nə kimi faydası var? O, bu işdən hansı mənfəəti əldə edir? Bu sual həqiqətdə qeyri-düzgün bir

müqayisədən – hər bir cəhətdən məhdudiyətsiz bir yaradıcının hər cəhətdən məhdud olan varlıqla müqayisədən – qaynaqlanır.

Övlad öz varlı atasından soruşur: "Ata mən bu pulumla özümə filan oynucağı almaq istəyirəm, sən bu qədər pulla özünə hansı oynucaqları alacaqsan?" O, elə hesab edir ki, hamı onun kimi uşaq və oynucaq aşığıdır. Bizim vücudumuzu ehtiyaclar bürüdüyündən, atduğumuz hər bir addım ehtiyacımızı ödəməkdən ötrüdür. Həmin çaşdırıcı müqayisəyə görə elə təsəvvür edirik ki, Allah-taalanın gördüyü iş də ehtiyacını ödəmək, ondan faydalanması üçündür. Halbuki, bu məsələnin ona heç bir dəxli yoxdur. Yəni, bu baxımdan onun işi daima bizim işlərimizin əksinədir. Belə ki, biz, adətən, öz ehtiyaclarımızı aradan qaldırmaq üçün çalışırıq, o isə digərlərinin ehtiyacını aradan qaldırmaq və bəndələri bəsləmək üçün çalışır.

Onun zət günəş kimi nur saçır və nur saçması nurundan istifadə edənlərin ona fayda verməsinə görə deyil, əksinə o, feyz bəxş edən və nur saçandır. Onun nur – varlıq və vücud, tərbiyə və təkamül nuru – saçmaması və ya nurunu əsirgəməsi bir növ xəsislik və naqislikdir və o, hər cür xəsislik və naqislikdən pak və uzaqdır.

Əgər günəş bütün günəş sistemindəki qalaktikaya yer kürəsindən bir milyon üç yüz min dəfə böyük olan kütləsi ilə nur saçır, istilik və həyat bəxş edirsə, bu, günəşin taleyində cüzi təsirli olmayan bir kəpənəyin ağacın budağında öz qanadlarını qurutmasına və ya filan bal arısının dərənin yamacındakı yuvasında günəş vannası qəbul etməsinə görə deyil. Əksinə, o, nur mənbəyidir, nur saçmaq onun zatının tələbinə görədir, bu fərqlə ki, günəşin nur saçmaqda elm və ixtiyarı yoxdur, amma Allah-taalanın elm və ixtiyarı vardır.

Ölümdə təkamül

İnsan vücudundakı köklü inkişaf ölümdən sonra da davam edirmi?

Halbuki, biz aydın görürük ki, qırx yaşında insanın fiziki inkişafı sona çatır və geriləmə başlayır. Ölüm əsnasında isə bu, sırf həddinə çatır və hər şey sonluq tapır. Lakin unutmamalıyıq ki, əgər biz ölümü həyatın sonu və ondan sonranı yoxluq sansaq, əlbəttə, burada inkişafın ziddinə bir hərəkət baş vermişdir. (Baxmayaraq ki, bu hesab fərdi baxımdan düzgündür, lakin ümumi baxımdan öz təkamül yolunu davam edir. İnsanlar hər nə qədər az təsirə malik olsalar, təsirləri qalır. Bəşər cəmiyyəti fərdlərin məhvinə rəğmən, öz yolunda irəliləyir; dayanmaq, geriye dönmək onluq deyil.)

Ancaq ölüm nəzərimizdə ikinci təvəllüd (quşun yumurtdan və ya insanın anasının bətnindən çıxması kimi) və məhdud mühitdən ondan daha geniş olan mühitə köçmək saysaq, təkamülün davamı, hətta bərzəxdə və qiyamətdə qəti olacaqdır. Ölümdən sonra ruhun inkişafdan qalmasına dair heç bir dəlilimiz yoxdur. Əksinə, bu inkişaf yolu sonsuzluğa doğru (Allahın pak zatına sarı) davam edəcəkdir.

SON

Mündəricat

ÖN SÖZ.....	3
BÖYÜK SİRR.....	5
YETKİNLİK ÇAĞI, SUALLAR DÖVRÜ.....	7
MƏNƏVİ DİNCLİK – RUH RAHATLIĞI HARADADIR?.....	9
İLK ADDIM	13
BÖYÜK İTKİ	16
İMAN VƏ RUH RAHATLIĞI	20
RAHATLIQLA İDEOLOGİYANIN ƏLAQƏSİ	23
MƏNASIZ VƏ AQLI HƏYAT	29
Varlıq aləmində bizim mövqeyimiz.....	36
Necə və nə barədə düşünək?	39
Təfəkkür və düşünmək üçün birinci məsələ	41
Yalnız hissələrə güvənmək olmaz!.....	43
Digər mühüm bir bəhanə	43
Hisslərimiz təkbəşinə bizə xəyanət edir.....	45
Başqa bir misal	47
Praqmatizm və empirik fəlsəfəsinin maraqlı etirafı.....	47
Hissin fəvqündəki dünyaya səfər üçün vəsiqə.....	49
Hiss dünyası daima genişlənməkdədir.....	50
Hissin kontrolunda ağılın rolu.....	51

Əsrimizin sənaye ecazkarlığı.....	54
ƏSRARƏNGİZBİROTAQ.....	59
Dünyadakı ən qəribə arxiv.....	64
Yaddaşın bölgülərə ayrılması.....	66
Xatırlamanın sürətliliyi.....	67
Yaddaş adlı möcüzə!.....	67
Yaddaş adlı möcüzə!.....	69
Digər maraqlı bir səhnə – bir-birinə bağlılıq məsələsi	70
Böyük unutqanlıq neməti	71
Görəsən bu dünyanın başlanğıc və sonu varmı?	72
Tale.....	76
Yaradılışın fəlsəfəsi	84
Tərkib hissələrə bəli, kompleksə (mürəkkəbliyə) xeyr?!.....	85
Prinsip olaraq təkamülün faydası nədir?	89
Bizim varlığımızın yaradan üçün nə faydası var?	90
Ölümdə təkamül.....	91